BIBLIOTECA DE SOCIOLOGIE, ETICĂ ŞI POLITICA
CONDUSĂ DE
D. GUSTI

SOCIOLOGIA ROMÂNIEI

5

PORTUL ŞI INDUSTRIA CASNICĂ TEXTILĂ IN MUNŢII APUSENI

cu 120 fotografii, 23 schiţe, 6 cartograme, 2 diagrame şi 1 hartă

DE

LUCIA APOLZAN
Doctor în Filosofie şi Litere

INSTITUTUL DE ŞTIINŢE SOCIALE AL ROMÂNIEI
BUCUREŞTI
1944

SCRISUL ROMÂNESC, CRAIOVA

P R E F A Ț Ă

Lucrarea de față face parte din cercetările sociologice inaugurate de „Institutul de Științe Sociale al României" de sub conducerea d-lui Prof. Dimitrie Gusti. Ea este rezultatul cercetărilor noastre din vara anului 1939, întreprinse în Munții Apuseni, din inițiativa d-lui Prof. Dr. Iuliu Moldovan, directorul Regionalei Cluj.

Cercetarea propriu zisă s'a făcut în timpul campaniei monografice dela 16 Iulie până la 6 Septemvrie 1939. Completări ulterioare s'au adus în iarna aceluiași an (22—31 XII) și în vara anului 1942 (1—4 VIII; 24—25 X). Prelucrarea a fost făcută în cursul anilor 1940—1941, fiind redactată definitiv la teren în vara anului 1942.

Regiunea studiată de noi este cuprinsă între valea Arieșului dela Buru la Baia-de-Arieș cu afluenții săi din partea stângă: valea Poșegii, a Ocolișului, a Ocolișelului, valea Ierii, valea Hășdatelor și cumpăna apelor dintre basinul Arieșului și cel al Someșului Rece. Din punct de vedere administrativ regiunea se încadrează în plășile Baia-de-Arieș și Iara, județul Cluj—Turda, cuprinzând 43 de sate.

Atenția noastră a fost îndreptată aproape exclusiv asupra portului și industriei casnice textile. Pentru a înțelege însă mai bine aceste capitole, am socotit necesar să facem câteva considerații preliminarii asupra regiunii cercetate. Astfel în afară de delimitarea regiunii vom da câteva date referitoare la așezări, gospodării, ocupații și populație. Aceasta, bineînțeles, numai în lumina problemei ce ne preocupă.

LUCIA APOLZAN

INTRODUCERE

Munţii Apuseni constituesc fără îndoială una din cele mai interesante regiuni ale pământului românesc. Natura s'a îngrijit să aşeze aci cu largă dărnicie, într'un spaţiu relativ limitat şi unitar — ca într'un vast şi variat muzeu — cele mai felurite fenomene ieşite din sânul ei. Forme şi straturi geologice cu cele mai diferite origini se amestecă adesea haotic, punând la grea încercare ştiinţa cercetătorului. Chei, doline, râuri subterane, peşteri cu minunate stalactite şi stalagmite de calcar sau de ghiaţă, precum şi alte minuni naturale surprind şi atrag în fiecare clipă pe călătorul care a avut norocul să păşească pragul acestei regiuni interesante. Munţi cu crestele uneori ferestruite parcă de legendarii uriaşi, iar alteori înălţându-se în formă de conuri mărețe spre cer, sau continuându-se în coame lungi ori platforme netede, tăiate de văi tinere, împădurite şi întunecoase, încântă şi vrăjesc ochiul călătorului. Atât de puternică şi desăvârşită este vraja Munţilor Apuseni, încât e aproape imposibil să rămâi în pragul lor. Minunea te atrage tot mai adânc în inima munţilor. De aceea nu-i de mirare că geografi cu reputaţie mondială ca Sawicki, De Martonne şi Ficheux le-au consacrat cercetări îndelungate, ultimul studiindu-i într'un lung şir de ani.

Dar alături de aceste elemente ale naturii fizice, în legătură şi în luptă cu ele, uneori binecuvântându-le, alteori blestemându-le, trăiesc oamenii locului — Moţii — cu nume înalt ca un sunet de tulnic. Ei au scris nu cele mai glorioase, ci cele mai dârze pagini ale istoriei Transilvaniei. Umbra lui Horia din Albac şi a lui Iancu din Vidra, cu cetele conduse de tribuni, vor străjui încă mult timp în casele cu înalte acoperişuri de paie. Aci în fiecare sat calci pe amintiri istorice şi din fiecare muche te întâmpină un mit sau o legendă. Dar

dârzenia acestor oameni de munte — se pare cu străvechi origini autohtone — se manifestă şi în lupta pentru existenţa de fiecare zi, în felul în care smulg naturii puţinul ce li-l poate da, în felul cum scot din inima munţilor, sau din albia râurilor metalul preţios, dar mai ales în instinctul care-i întoarce întotdeauna la sărăcia lor din peregrinările pe care le fac în toată ţara Ardealului sau chiar mai departe. Vieaţa de astăzi a Moţilor constitue astfel al doilea element, alături de natură şi istorie, care contribue deopotrivă la importanţa ştiinţifică a Munţilor Apuseni. Din felul de a fi, de a trăi, de a se îmbrăca, din obiceiurile lor străvechi, din arta, literatura şi graiul lor arhaic, cercetătorul atent şi cu pricepere va putea descifra o importantă fărâmă din trecutul îndepărtat al poporului nostru păstrată ca un horst cultural, sau mai de grabă ca o comoară ascunsă la neamul răsfirat în văile şi pe coamele Munţilor Apuseni.

Era deci natural ca şi elementul uman să atragă la rândul său pe specialişti. Din bogata şi variata bibliografie asupra Munţilor Apuseni ne mulţumim să menţionăm lucrările mai însemnate.

Cea dintâi lucrare asupra Munţilor Apuseni este monografia lui *Teofil Frâncu* şi *George Candrea: „Românii din Munţii Apuseni“* (Moţii), (1888). In prefaţa monografiei, care poartă chiar subtitlul de „scriere etnografică“, autorul principal, Teofil Frâncu, precizează că şi-a propus „să descrie cât se poate mai exact şi mai lămurit traiul, portul, graiul şi obiceiurile Românilor munteni“. Lucrarea îmbrăţişează pe toţi locuitorii Munţilor Apuseni, cu specială atenţie asupra „Mocanilor“, prin care Frâncu înţelege pe locuitorii din valea superioară a Arieşului dela Câmpeni în sus. Materialul adunat se referă la sate, case, ocupaţii, caracter, folklor şi limbă.

In 1897 apare *Monografia judeţului Alba* în limba maghiară, cu o parte specială asupra Românilor de *Grigore Moldovan,* cuprinzând material mai ales referitor la Moţii de pe valea Ampoiului până la Abrud. In anul următor, *Silvestru Moldovan* publică *„Zarandul şi Munţii Apuseni“*

(1898), singura care cuprinde material referitor la port, obiceiuri, legende, etc., din regiunea cercetată de noi.

Din publicaţiile de după războiu trebue să amintim un interesant articol al lui *O. Densusianu* din „Vieaţa Nouă" (1921), despre *„Originea Moţilor"*. Densusianu crede că Moţii ar fi de origine iraniană „alani românizaţi", concluzie pe care o scoate din studiul lexicului şi al anumitor caractere specifice, cum este purtatul părului. De altfel originea Moţilor a atras pe mulţi cercetători fără a fi însă pe deplin deslegată.

In biblioteca de popularizare „Cunoştinţe Folositoare", au apărut două lucrări cu o oarecare importanţă: *M. David: „Munţii Apuseni"* (1922) şi *Ion Mureşanu: „Judeţul Turda-Arieş* (1924).

Tot în 1924 se publică un rezumat al excursiilor geografice ale lui *Emm. de Martonne* făcute în Masivul Bihorului, cu interesante observaţii antropogeografice.

In *„Aspecte din Munţii Apuseni"* (1925), *Traian Mager* aduce alături de informaţii turistice şi date referitoare la târgul de fete de pe Muntele Găina — care a atras curiozitatea multor cercetători.

Un studiu cu un pronunţat caracter folkloric publică în 1925 *T. Papahagi: „Cercetări în Munţii Apuseni"* referindu-se la Mocanii de pe valea Ampoiului până la Abrud şi în deosebi la Moţii din valea superioară a Arieşului. In afară de materialul filologic, Papahagi studiază şi ocupaţiile şi portul locuitorilor.

Ioan Rusu-Abrudeanu a tipărit două lucrări asupra Moţilor cu caracter mai mult social-economic. Găsim date referitoare la traiul populaţiei şi mai ales la aurărit: *„Moţii"* (1928) şi *„Aurul românesc"* (1933). In aceeaşi categorie intră şi *„Ţara Moţilor"* (1929) de *Petre Suciu,* cu date interesante asupra lemnăritului la Moţi.

In 1929, *Robert Ficheux* publică un studiu asupra Munţilor Apuseni, care cuprinde în afară de materialul geografic şi observaţii referitoare la aşezări, casă, port şi alte elemente de cultură materială.

Asupra acestor capitole mai găsim observaţii şi în *„Aşe-*

zările, casa și portul țăranului român din Ardeal și Banat" (1929) și *„Le village roumain de Transylvanie"* (1937), de *R. Vuia.*

De asemenea în revista „Sociologie Românească" s'au publicat o serie de articole referitoare la vieața Moților de pe Arieșe, majoritatea lor fiind scrise de *Florea Florescu.*

Ultima lucrare asupra Munților Apuseni este studiul folkloristic al lui *Emil Petrovici: „Folklor dela Moții din Scărișoara"* (1939). Studiul cuprinde pe lângă literatură populară și date asupra traiului, ocupațiilor și portului moțesc.

Privind și numai această sumară bibliografie ne putem da seama cât de mult au atras Munții Apuseni și prin aspectele interesante ale culturii populare. Lucrările publicate sunt însă de cele mai multe ori prea generale și urmăresc alte obiective decât cele care ne-au interesat pe noi.

Din toate lucrările amintite, referitoare la Munții Apuseni, una singură se ocupă și de regiunea cercetată de noi. Cât privește problemele ce ne-au interesat — Portul și industria casnică textilă — trebue să amintim că ele n'au fost studiate în deajuns și în mod științific, nici în alte regiuni ale țării. Astfel referitor la industria casnică textilă la Români, nu avem decât două studii: *Tudor Pamfile: „Industria casnică la Români"* (1910) *și M. von Kimakowicz-Winnicki: „Spinn- und Webewerkzeuge"* (1911). In afară de aceste studii închinate exclusiv industriei casnice, mai găsim mici capitole în diferite monografii sătești — ca de pildă în *„Monografia comunei Rășinariu"* (1915) de *V. Păcală,* — sau în studii separate: *R. Vuia „Flechterei mit Stäbchen bei den Rumänen* (Zeitschrift für Ethnologie, (1914); *Iuliu Morariu: „Piuăle și piuăritul în Valea Zăgrii"* (Arhiva Someșană, 1933) și *„Piuăritul în Valea Someșului"* (Buletinul Soc. Reg. de Geografie, 1936); *Al. N. Rădulescu: „Vechea industrie vrănceană — chiua și drîsta"* (Milcovia, 1936). In aceste studii se urmărește mai mult tehnica și instrumentarul.

Mai amintim câteva lucrări care se ocupă mai mult cu arta textilă: *D. Comșia „Din ornamentica română"* (1904); *M. Cosma „Album de broderii și țesături românești"* (1905—

1925); *Tzigara-Samurcaş: „Album de tapis roumains"* (1928), precum şi studiile de artă populară ale lui *G. Oprescu: „Arta ţărănească la Români"* (1922) şi *N. Iorga „L'art populaire en Roumanie"* (1923).

In ceea ce priveşte studiul portului, cei dintâi a căror atenţie a fost reţinută de costumele româneşti sunt câţiva pictori străini, care trecând prin ţările româneşti în sec. 19, ne-au lăsat unele albume interesante: *Karaczay, Bouquet, Hacquet, Valerio* ş. a., terminând cu *Carol Pop de Szătmary* care din îndemnul Suveranului a alcătuit *„Albumul Inălţimei Sale Domnitorul Carol I"* (1880). Spre sfârşitul secolului trecut întâlnim material referitor la port şi în lucrări de altă natură. Intre acestea putem aminti studiile lui *Gh. Crăiniceanu* şi *N. Manolescu* apărute în acelaşi an şi sub acelaşi titlu: *„Igiena ţăranului român"* (1895).

Cel dintâiu care încearcă un fel de sinteză asupra portului nostru popular este *N. Iorga* în *„Portul popular român"* (1910). Portul mai este studiat în lucrările de artă populară ale lui *Oprescu, Iorga, Tzigara-Samurcaş.* Iar dintre studiile mai nouă amintim pe *Niculescu-Varone: „Costumele naţionale din România întregită"* (1937—1940) şi *Alexandrina Enăchescu-Cantemir: „Portul popular românesc"* (1939).

In toate aceste lucrări portul este studiat mai mult în mod descriptiv, autorii fiind atraşi în primul rând de aspectele artistice ale costumelor. De cercetări metodice şi deci ştiinţifice se poate vorbi numai în ultimul timp, fără să avem însă publicate şi rezultatele concrete ale acestor cercetări. Astfel problema studierii ştiinţifice a portului şi a industriei casnice textile s'a pus în cadrele *Seminarului de Etnografie şi Folklor* dela Universitatea din Cluj, ocupându-se în mod special *Romul Vuia, Luisa Netoliczka* (*„Metoda de cercetare a portului popular"*. Cuget Clar, 1939) şi *Lucia Apolzan.* Iar în cadrul *Institutului de Ştiinţe Sociale, Paula Herseni* şi *Marcela Focşa* au alcătuit câte un plan de lucru pentru cercetarea industriei casnice textile şi a portului ţărănesc. (Indrumări pentru monografiile sociologice, 1940).

Fig. 1. — Harta regiunii cercelate.

I.

O B S E R V A Ţ I I ASUPRA REGIUNII CERCETATE

1. DELIMITAREA REGIUNII

Regiunea indicată în linii generale prin valea Arieşului dela Buru la Baia-de-Arieş ca limită sudică şi cumpăna apelor care separă afluenţii acestei văi de afluenţii Someşului Rece ca limită nordică, se grupează dela sine într'o serie de unităţi naturale, formate din văile care taie masivul muntos al Gilăului, unele străbătându-l direct spre Sud, pentru a se vărsa în Arieş, altele făcând ocolişuri spre N.-E., în zona marginală scufundată.

Chiar din inima Muntelui Mare (1827 m) coboară un mănunchiu de ape formând valea Poşegii, care brăzdează regiunea înaltă de 1000—1300 m dela poalele acestui munte, purtând peste tot, atât în vale, cât şi pe înălţimi, gospodăriile cătunelor ce alcătuesc comuna *Poşaga-de-Sus:* Belioara, Săgaja, Beteşti, Pleşeşti, Orăşti, Inceşti, Corţăşti, Pufeşti şi Turceşti. Tocmai aproape de vărsare, după ce şi-a adâncit cursul până la 500 m şi a scăpat din cheie, îngădue din nou aşezarea satului *Poşaga-de-Jos*, de astă dată în valea lărgită şi pe coastele domoale.

In aceeaşi direcţie N.-E.—S.-E. curge valea Ocolişului. In regiunea sa superioară în plină tinereţe s'a aciuat într'o mică depresiune satul *Lunca Largă,* un cătun al *Runcului,* de care este izolat prin „Cheia Runcului". De aci valea se lărgeşte îngăduind satului Runc să se înşirue de-a-lungul ei şi pe coastele din ce în ce mai domoale, aproape întâlnindu-se cu ultimul sat de-a-lungul văii, *Ocolişul,* răsfirat în vale şi pe versanţi până în marginea Arieşului.

Aproape paralelă avem valea Ocolişelului, numită în

partea sa superioară valea Vadului. Pe versanţii ei, pe o distanţă de mai mulţi kilometri se întinde cătunul *Valea Vadului*, despărţit de satul *Ocolişel* printr'o cheie lungă care nu permite circulaţia de-a-lungul văii dela un sat la altul.

Tot regiunea Muntelui Mare alimentează o bogată reţea de ape ce formează valea Ierii. In partea sa superioară, la altitudine de 800—1000 m se găseşte comuna *Valea Ierii*. La aceeaşi altitudine, de-a-lungul şi pe versanţii văii afluente, valea Ierţii, se află satul *Muntele Băişorii*, cu casele împrăştiate pe culmi până la altitudini de peste 1200 m. Pe valea Ierii, dela comuna cu acelaşi nume, din cauza îngustimei văii şi a versanţilor împăduriţi, nu mai întâlnim nicio aşezare până la satul *Băişoara*, unde valea se lărgeşte dintr'odată, străbătând un mic basin în fundul căruia se întinde *Iara*. Basinul se închide însă la *Surduc*, iar valea îngustă nu mai permite nicio aşezare, vărsându-se în Arieş în apropiere de Buru.

Suntem aici în marginea unei depresiuni, în care Robert Ficheux distinge un golf al vechiului lac transilvan, ale cărui depozite sedimentare se văd şi astăzi acolo unde nu au fost spălate de văile abundente, ce au coborît şi coboară mereu din munte.

Aici în marginea depresiunii, ca în jurul unei căldări, apar în continuarea Băişorii şi Ierii, o serie de sate ascunse în mici depresiuni locale între 500—600 m altitudine. Singur *Agrişul*, care de fapt domină întreagă această zonă, urcă până aproape de 800 m.

Această regiune este închisă de valea Hăşdate, de-a-lungul căreia se întinde în partea sa superioară între 600—700 m satul *Hăşdate*. Considerăm această vale ca limita regiunii descrisă. Caracterul ei unitar va putea fi distins nu numai în câteva trăsături ale naturii fizice şi umane pe care le vom expune, dar mai ales în anumite aspecte de cultură populară materială, cu care ne vom ocupa în capitolele următoare.

2. AŞEZĂRILE ŞI GOSPODĂRIILE

Cu privire la aşezări, ţinem să facem câteva observaţii generale. Din cele expuse până acum s'au putut distinge trei zone mari care vor determina şi trei tipuri de aşezări: o

zonă a platformelor înalte; o zonă de văi tinere, formând adesea chei ce se deschid în văi largi, care pare a corespunde cu zona de contact între masivul cristalin şi terenurile secundare din Sud şi a treia zonă mai scufundată, formată din mici depresiuni, corespunzând cu depozitele sedimentare ale vechiului lac transilvan.

Vom avea deci un tip de *aşezări cu casele izolate pe înălţimi,* altul *cu casele împrăştiate de-a-lungul văilor şi aşezări îngrămădite în mici depresiuni locale.*

Primului tip îi aparţin satele: *Valea Ierii, Coastele Săcelului, Muntele Săcelului, Muntele Filii, Muntele Băişorii, Valea Vadului, Muntele Cacovei şi Săgaja.*

Casele lor sunt risipite pe înălţimi, uneori pe platforme sau pe umeri, căutând cât mai mult suprafeţele netede. Alteori coboară şi pe versanţii domoli ai văilor, mai ales pe cel sudic, însorit şi despădurit. Uliţi nu există, doar potecile care duc dela o casă la alta. Proprietăţile nu sunt despărţite prin garduri. Fiecare familie îşi are proprietatea divizată în diferite părţi ale hotarului comunei şi o casă pe fiecare loc. Nu sunt nici grădini, numai casele sau colibele presărate peste tot, iar printre ele fânaţe şi culturi de cereale. Nici limite de sate nu distingi, căci ele se înşiră pe aceste suprafeţe uşor ondulate, uneori fără să ştii când încetează un sat şi când începe altul. (Fig. 1, 2).

Gospodăriile se limitează la strictul necesar, acomodate întru totul sistemului de economie individualist. Nefiind vorba de o singură casă,. ci de mai multe, după câte locuri are fiecare, ele sunt egal de importante. Corespunzând astfel doar unei nevoi temporare, ele sunt reduse la maximum de simplitate. Uneori sunt alcătuite dintr'o singură încăpere, alteori se adaugă şi tinda cu vatra liberă şi cămara deosebită. In interior nicio urmă de şedere îndelungată şi adesea în loc de pat găsim câteva scânduri acoperite cu un ţol.

Aceste aşezări constituesc limita extremă în altitudine a elementului uman din regiunea cercetată. Vatra acestui element pare a fi indicată chiar de numirea satelor. Filia, Săcelul, Băişoara şi Cacova din depresiune îşi au corespondentele lor pe înălţimi: Muntele Filii, Muntele Săcelului,

Fig. 2. — Muntele Băişorii. Sat cu casele risipite pe înălţimi şi cu un nucleu recent în vale.

Fig. 3. — Muntele Săcelului. Fotografia reprezintă versantul sudic al muntelui, „faţa" cu casele risipite printre fânaţe şi culturi în terase.

Fig. 4. — Arături în terase pe versantul sudic deasupra satului Săgaja (altitudine 1200 — 1300 m).

Fig. [illegible] — Colibele Ocolişenilor din zona înaltă a fânaţelor (altitudine 1300 m).

Fig. 6.— Incești. (Belea Simiona 28 ani, cu Valeria 3 ani și Augustin 6 luni).

Fig. 7. — Cămară din Muntele Băișorii.

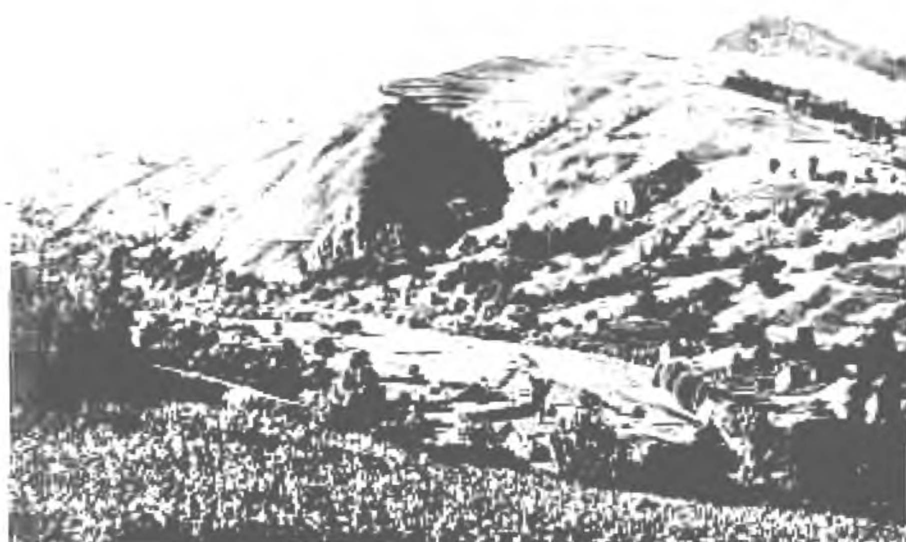

Fig. 8. — Ocoliș. Sat de-a-lungul văii.

Fig. 9. — Fragment din Belioara. Casele s'au aciuat în valea îngustă a Belioarei, străjuite de stâncile calcaroase și desgolite.

Fig. 10. — Gospodăria lui Ion Cocean din Ocoliş. Pe acoperişul înalt şi ascuţit al casei cu o vechime de peste 200 ani, a crescut o livadă de „rostopească oiască". Casa este alcătuită din două încăperi pentru locuit, iar cămara separată serveşte la păstrarea hainelor şi alimentelor.

Fig. 11. — Casă veche din Maşca-Ierii. Pe peretele însorit stau la uscat mănuşile de cânepă.

Fig. 12. — Interiorul unei case din Ocoliş (Paşca Dănilă).

Muntele Băişorii şi Muntele Cacovei. Intre ele văile longitudinale, ce pătrund adânc în munte şi culmile domoale au stabilit legături permanente şi intense. Este vorba aici de acelaşi element uman, care a circulat mereu dela şes la munte, fiind la început sezonier la „munte" şi devenind numai cu timpul stabil. Aceste aşezări de pe înălţimi, indiferent că au fost temporare la început, pot fi tot atât de vechi ca şi elementul uman din regiunea întreagă. Pentru populaţia din vale, poienile din munte au fost

Fig. 13. — Interiorul unei alte case din Ocoliş (Ion Muntean).

Fig. 14. — Cuptor în tindă. Ocoliş (Muntean Maria).

totdeauna puncte de atracţie. Terenul din depresiune se oferea pentru arătură, iar cel din munte pentru fânaţe. Distanţele fiind prea mari, pentru a coborî nutreţul, oamenii au fost nevoiţi să urce cu vitele la munte. Omul a fost deci silit să devină sezonier. Colibele s'au înmulţit la munte alcătuind mici cătune, ce s'au separat cu timpul de satul matcă. In felul acesta s'au divizat şi ocupaţiile, cei din depresiune rămânând mai mult pe lângă agricultură, iar celor din munte rămânându-le ocupaţie principală creşterea vitelor. Agricultura însă a însoţit şi pe oamenii dela munte, acolo unde permitea terenul şi clima, tot aşa după cum creşterea vitelor n'a dispărut cu desăvârşire la cei din depresiune. Cu această divizare nu s'a întrerupt însă circularea. Bunurile economice cereau posibilităţi de schimb între cele două zone. Din aceste nevoi de desfacere a produselor speciale au luat naştere cele două centre comerciale cu târguri săptămânale Iara şi Sălciua.

Suntem îndreptăţiţi la astfel de afirmaţii, întru cât acest proces se desfăşoară în unele părţi chiar sub ochii noştri. Un astfel de exemplu ni-l oferă comunele *Ocoliş* şi *Runc,* cu aşezări stabile în valea Ocolişului şi sezoniere în zona înaltă a platformelor, unde se găsesc risipite într'o bogată zonă de

fânaţe, caracteristicele ocoale patrate şi colibe alcătuind *Muntele Ocolişenilor* şi *Muntele Runcanilor.* Uneori câte o bătrână, alteori câte o pereche tânără, au început să se stabilească aci, din nevoia de a avea grije de gospodăria ce se naşte dela sine după o îndelungată fază sezonieră. Un exemplu mai înaintat în acest proces natural de desvoltare a satelor, îl formează *Muntele Săcelului,* cătun ce aparţine încă din punct de vedere administrativ satului matcă, dar cu aşezările devenite de mult stabile. Acum îşi construeşte biserică. Distanţa de *Săcelul* din depresiune este prea mare şi satul din munte tinde să devină de sine stătător.

Intre aceste sate, de obiceiu cu casele risipite pe întinderi mari, se pot distinge unele cu tendinţe de coborîre şi concentrare în vale. Astfel avem Muntele Băişorii (Fig. 2) şi Valea Ierii. Această coborîre pare a fi de dată cu totul recentă. De altfel, nucleul din vale este destul de redus şi formarea lui a fost hotărîtă de un factor, care s'a dovedit de multe ori mai puternic decât cel fizic, anume factorul economic. Datorită întinselor păduri, ce acopereau altădată munţii din jur, s'au desvoltat aici centre forestiere, iar văile frumoase, ce duc spre munte, au adăugat alte motive de atracţie, transformându-le şi în centre turistice, mai ales Muntele Băişorii cu Casa de adăpost din inima munţilor.

Părăsind această zonă înaltă, întâlnim un alt tip de aşezări, împrăştiate de-a-lungul văilor, formând uneori mici centre în jurul bisericii sau al şcolii. Acestui tip îi aparţin satele: *Ocolişul,* (Fig. 8), *Runcul, Lunca Largă, Ocolişelul, Poşaga-de-Jos,* câteva cătune din *Poşaga-de-Sus* (Fig. 9) şi *Hăşdate.* Intre acestea, Ocolişul şi Poşaga-de-Jos formează sate mari cu aşezările împrăştiate în văi largi cu pante domoale, uşor ondulate. In jurul acestor gospodării se găseşte şi puţină agricultură amestecată cu fânaţ şi pomicultură. Uliţa întovărăşeşte valea, având doar mici ramificări în dreapta sau în stânga. Pe versanţi însă uliţele lipsesc. Dela casele împrăştiate coboară potecile în vale, sau se înşirue de-a-lungul versanţilor prin grădini, culturi şi fânaţe.

Gospodăriile încep să fie înconjurate de garduri, ce separă proprietăţile din vatra satului. Casa este alcătuită de

Fig. 15. — Lunca, așezată într'un meandru al Arieșului.

Fig. 16. — O parte din Sălciua-de-Jos.

obicciu din două încăperi cu „tărnaț" în față și o cămară separată pentru haine și alimente (Fig. 10). Aceasta este casa stabilă în care familia locuește în tot timpul anului. Micile culturi și fânațe din apropierea satului nu o îndepărtează decât în timpul zilei. Un singur membru al familiei părăsește casa pentru mai multe luni și acesta este totdeauna o femeie, care păzește vitele la munte, unde întâlnim coliba formată dintr'o singură încăpere.

Acest tip de sat împrăștiat îl mai găsim în afară de satele de-a-lungul văilor, pe anumite platforme din regiunea dealurilor. Astfel avem *Cacova Ierii* și *Mașca,* cătun al Ierii.

Trecând înspre valea Ierii, satele prezintă un caracter tot mai pronunțat de îngrămădire. Ele sunt așezate, fie pe terasele văii Ierii, ca *Băișoara, Iara, Făgetul Ierii* și *Surduc,* fie în mici depresiuni locale străbătute de mici pâraie.

Tot pe terase aluvionale sunt așezate satele din valea Arieșului; *Vidolmul, Lunca, Sălciua-de-Jos* și *de-Sus* (Fig. 15, 16). Forma acestor sate este neregulată, prezentând și tendințe de răsfirare.

Sate îngrămădite în depresiune avem: *Agrișul, Șchiopi, Plaiuri, Pădureni, Șutu, Filea-de-Jos* și *de-Sus, Lita Românească, Litenii-de-Sus* și *Săcelul* (Fig. 17, 18).

Unele dintre satele îngrămădite au adesea o singură uliță, mai ales când sunt așezate la drumul mare, cum sunt Litenii-de-Sus și Surducul. Acestea din urmă sunt sate de coloniști.

Aici în valea Ierii întâlnim pentru prima dată elemente etnice străine, Unguri în Iara și Liteni, iar în Surduc Țigani [1]).

In afară de aceștia, de sigur că au mai pătruns în mod sporadic elemente străine la Băișoara într'o perioadă mai veche când se exploata aurul și în perioada mai recentă în Valea Ierii pentru industria forestieră.

Privind liniile de comunicație Valea Ierii—Săvădisla—Cluj, observăm că satele românești sunt așezate mai mult în depresiunile laterale ale acestor artere de comunicație, fiind

1) Vorbim de o masă mai mare de Țigani, căci în mod sporadic — stabili sau nu — îi mai găsim ocupându-se cu cărbunăritul, pe diferite văi: valea Vadului, valea Inceștilor și a Belioarei.

Fig. 17. — Lita Românească, așezată într'o mică depresiune locală.

Fig. 18. — Filea-de-Jos, sat îngrămădit.

probabil ascunse în poienele pădurilor de stejar, care acopereau odinioară întreaga regiune. Aceasta se poate vedea şi din numele satelor. Pădureni, care înainte se numea „Mâierău“, denotă că la început erau o simplă „mâietoare“. De asemenea tradiţia păstrează amintirea marilor păduri de stejar, care ascundeau satele — mici nuclee în jurul bisericii — Filea-de-Jos şi de-Sus şi Lita Românească. Azi aceste păduri au dispărut cu totul. Din solul lor cresc frumoase holde. Regiunea are astăzi un caracter aproape exclusiv agricol. In consecinţă şi gospodăria va prezenta caractere nouă. Apare curtea cu poarta mare, şura şi casa cu două sau trei încăperi. In comparaţie cu casa de munte, casa aceasta apare cu mult mai bogată atât ca mobilier cât şi ca industrie casnică. Femeia având mai mult timp liber, gospodăria e în general mai îngrijită şi industria textilă mai desvoltată.

Să vedem mai amănunţit în ce măsură şi cum au influenţat condiţiile cosmice desvoltarea portului şi a industriei casnice textile.

Să privim poziţia geografică a regiunii cercetate. Un mănunchiu de sate izolate, ascunse în regiunea afluenţilor din partea stângă a Arieşului. Spre Vest nicio deschidere. Muntele Mare se ridică stăvilar, împotriva unei circulaţii uşoare. Lanţul de munţi se continuă spre Nord, formând un arc de pază. Spre Sud? Valea Arieşului, vale longitudinală ce pătrunde adânc în munte, uşor accesibilă aşezărilor omeneşti. Dar ea a devenit o arteră principală de circulaţie abia după 1850, când s'a tăiat drumul şi s'a trasat o linie ferată îngustă. Până la această dată, Valea Arieşului oferea o cale anevoioasă, pe care abia se putea merge cu „calul de căpăstru“, alături de valea ce-şi tăiase cursul printre stânci şi prăpăstii. Singura deschidere a regiunii noastre este spre Est de-a-lungul văilor ce coboară din munte şi pe care se grupează şi aşezările omeneşti. Această situaţie a oferit un admirabil loc de izolare, pentru un important număr de locuitori, grupaţi într'un mănunchiu de sate: Ocoliş, Poşaga, Sălciua, care formează o regiune unitară. Vom vedea că acesta este nucleul de vieaţă arhaică în care economia casnică se găseşte până astăzi aproape sub forma ei autarhică iniţială. Faptul este extrem de important,

deoarece ne-a permis să studiem şi să stabilim tipul unui port regional de o mare vechime şi altădată de o mare răspândire. Văile longitudinale, care au permis o permanentă circulaţie între munte şi vale, au contribuit la crearea unui element uman omogen. Intre satele din marginea răsăriteană şi cele din partea vestică au fost legături permanente.

Datorită acestei structuri fizice, regiunea şi-a putut păstra până astăzi caracterul său românesc. Nimic nu contrazice aici vechimea şi continuitatea elementului autohton. O vieaţă patriarhală durată de-a-lungul veacurilor, pe care o descifrezi şi astăzi prin tot întunerecul istoriei.

In această regiune izolată, singurele porţi de intrare pentru elementele străine au fost văile, ce se deschid spre Estul Munţilor Apuseni. Ele au înlesnit pătrunderea influenţelor străine. Valea Ierii, de pildă, se oferea ca arteră principală, de-a-lungul căreia Ungurii au circulat uşor între Cluj şi Turda, în vederea exploatărilor forestiere din aceste părţi. Vechile exploatări de aur dela Băişoara au atras de asemenea elemente străine. In timpul stăpânirii maghiare se desvoltă apoi două centre economice şi administrative mai importante: Iara şi Trăscău (Rimetea), în imediată apropiere, care au păstrat totuşi un caracter rural, fiind mai mult un loc de schimb de produse. Ca „hinterlanduri" ale oraşului Turda, acestea au contribuit în mod însemnat la procesul de prefacere, care reuşeşte totuşi numai fragmentar, cu toată stăruitoarea grije a străinilor. Este extrem de important că elementele străine reuşesc să exercite o influenţă foarte târziu. Formele de vieaţă arhaică şi originală, au putut fi identificate până recent. Iar satele din regiunea răsăriteană şi-au părăsit portul treptat abia de cca o sută de ani. Şi nu este deloc surprinzător, deoarece aceste sate se găsesc în calea unei importante artere de circulaţie (Săvădisla, Iara) şi foarte aproape de oraşele Cluj şi Turda. In schimb alături de această regiune stătea ca o stâncă de strajă, un horst etnic ocrotit de muntele din Vest şi văile înguste şi prăpăstioase cu totul inospitaliere din Est.

3. POPULAȚIA

In general satele din regiunea cercetată au un număr mic de locuitori. Găsim o singură aglomerare de aproape 2000 locuitori: Iara și tot numai una singură de aproape 1500: Poșaga-de-Sus. (Fig. 19). Prima este situată într'un larg basin al Ierii, pe artera principală de circulație Cluj—Buru—Turda. La desvoltarea ei au contribuit, pe de o parte condițiile geografice optime, pe de altă parte, fiind la interferența celor două zone (munte-șes), corespundea unor imperioase condiții

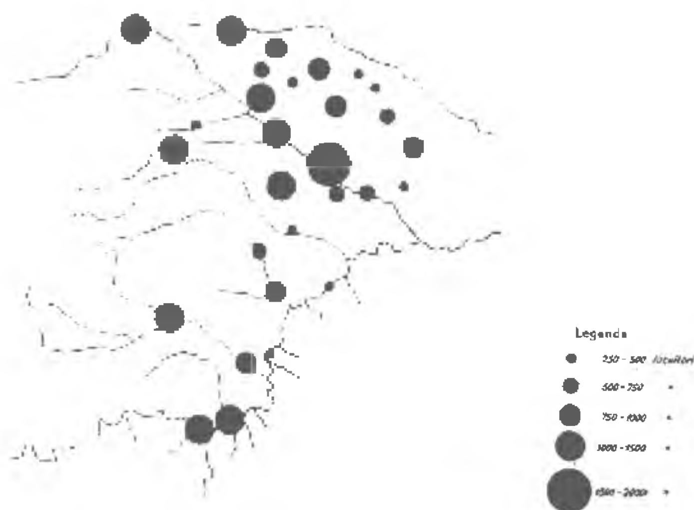

Fig. 19. — Repartizarea aglomerărilor și mărimea lor.

economice. Valea largă a Ierii a permis și alte aglomerări mai mari cu 1000—1500 locuitori: Băișoara, Cacova Ierii și Săcel, toate având putința să profite de avantajele ambelor regiuni prin corespondentele lor: Muntele Băișorii, Muntele Cacovei, Muntele Săcelului, Valea Vadului și Mașca Ierii, care constituesc aici o altă zonă bine populată. Aglomerările dela munte ating tot 1000—1500 locuitori: Hășdate, Valea Ierii, Muntele Băișorii, Poșaga-de-Sus și Sălciua ceea

ce înseamnează o puternică populare a masivului, dar o populare extensivă, întru cât aici aşezările sunt risipite pe suprafeţele mari ale satelor. Din totalul populaţiei de 23.491 locuitori (Rec. 1941), zona înaltă reprezintă 47% (Hăşdate, Valea Ierii, Muntele Băişorii, Ocoliş, Poşaga-de-Sus şi de-Jos, Runc, Muntele Săcelului, Muntele Filii, Cacova Ierii şi Sălciua-de-Sus şi de-Jos). In afară de aceste două zone bine populate, aceea a văii Ierii şi aceea a masivului apusean, celelalte aşezări situate fie de-a-lungul văilor, fie în mici depresiuni locale, nu formează decât mici aglomerări de cca 300—800 locuitori. Cele mai multe se găsesc în depresiunea răsăriteană alcătuind aici o zonă intens populată.

Examinând densitatea populaţiei pe kmp se constată o densitate de 57,1 locuitori la kmp în satele din depresiune (Agriş, Băişoara, Săcel, Făgetul Ierii, Filea-de-Jos, Filea-de-Sus, Iara, Lita, Litenii-de-Sus, Măgura Ierii, Pădureni, Plaiuri, Şchiopi, Surduc, Şutu). Aici suprafaţa trupurilor de moşie ale satelor este foarte redusă. Regiunea apuseană prin faptul că este o regiune muntoasă cu aşezările risipite pe suprafeţele mari ale satelor, reprezintă o mică densitate, cu tot numărul mare al locuitorilor de 47% din populaţia regiunii. Ocolişul are o densitate de 18 la kmp, Runcul 21, Poşaga-de-Sus 17. In regiunea muntoasă cea mai mare densitate se găseşte la Sălciua-de-Sus cu 33 la kmp şi Sălciua-de-Jos cu 26, unde s'au oferit condiţii favorabile aglomerărilor în luncă, alături de o populare extensivă pe înălţimi.

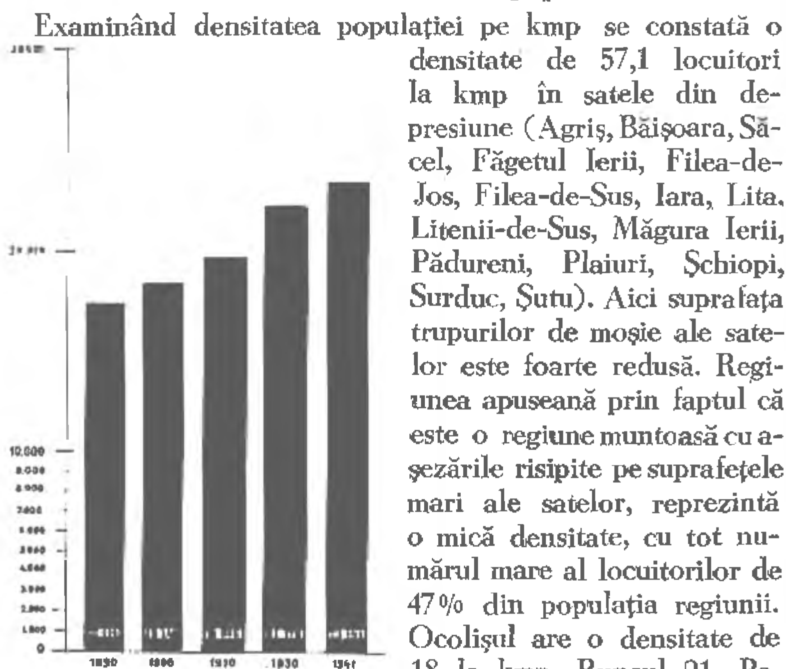

Fig. 20. — Creşterea populaţiei 1890 — 1941.

Cu privire la creşterea populaţiei se constată în gene-

TAB. I. POPULAȚIA STATORNICĂ: GOSPODĂRII; CLĂDIRI*

SATUL	Populația, gospodăriile și clădirile la Recensămintele din									
	1890	1900		1910		1930			1941		
	Loc.	Loc.	Cl.	Loc.	Cl.	Loc.	G.	Cl.	Loc.	G.	Cl.
Total	17510	18440	4029	19805	5124	22178	4807	4935	23491	5207	5266
1. Agriș	575	638	131	753	162	838	160	172	929	159	197
2. Băișoara	723	747	167	841	[illegible]	958	197	207	1066	229	225
3. Cacova Ierii 1)	868	940	216	1060	[illegible]	1091	245	209	1116	250	273
4. Făgetul Ierii	595	620	141	558	127	593	137	145	634	158	156
5. Filea-de-Jos	581	574	129	672	140	743	131	143	798	153	150
6. Filea-de-Sus	325	366	71	425	81	406	77	81	444	101	53
7. Hășdate 2)	1055	1232	251	882		921	205	219	1066	237	205
8 Iara 3)	1570	1724	364	1842	382	1954	451	442	1916	501	510
9. Lita	540	602	112	672	133	744	167	151	779	117	169
10. Liteni-de-Sus	403	416	104	493	111	610	123	124	584	155	152
11. Lunca	378	400	92	384	98	442	96	108	500	101	110
12. Măgura Ierii	220	251	49	257	57	273	69	65	293	66	72
13. Muntele Băișorii	605	721	141	1153	216	986	190	194	1052	208	200
14. Muntele Filii 4)	—	—	—	—	—	274	50	57	295	53	53
15. Ocoliș	947	849	205	814	206	828	196	211	842	209	218
16. Ocolișel	364	352	94	406	83	384	90	94	405	91	96
17. Pădureni	317	338	79	379	88	398	96	88	420	94	91
18. Plaiuri	424	455	93	506	104	587	117	115	612	136	132
19. Poșaga-de-Jos	610	649	154	678	175	744	174	193	784	191	185
20. Poșaga-de-Sus	1222	1328	283	1355	297	1373	301	306	1472	310	315
21. Runc 5)	455	322	75	606	131	603	140	150	610	143	154
22. Săcel 6)	531	657	133	729	147	886	198	190	1004	209	207
23. Sălciua-de-Jos	1216	1154	267	1233	287	1238	262	250	1259	279	288
24. Sălciua-de-Sus	1314	1348	303	1243	312	1199	251	265	1183	248	274
25. Șchiopi	556	384	126	663	146	801	179	176	801	212	203
26. Surduc	445	465	101	482	104	539	111	119	510	114	118
27 Șutu	317	352	66	417	90	490	94	94	495	109	107
28. Valea Ierii 7)	—	—	—	—	—	912	187	157	1078	254	238
29 Vidolm	329	311	75	304	78	363	73	78	415	84	80

1) Inclusiv cătunul Valea Vadului, care la 1910 avea 284 locuitori.
2) La Rec. 1890, 1900 și 1910 inclusiv Valea Ierii.
3) Inclusiv cătunul Mașca.
4) La 1890, 1900 și 1910 recensat la comuna Muntele Băișorii.
5) Inclusiv cătunul Lunca Largă, care în 1910 avea 201 loc.
6) " " Muntele Săcelului care în 1910 avea 258 loc. iar la 1941 avea 344 loc.
7) La 1890, 1900 și 1910 recensat la comuna Hășdate. La 1930 și 1941 inclusiv cătunele Cerc, care la 1910 făcea parte din comuna [illegible]-șel cu 376 loc., iar la 1941 cu 243 loc. și Plopi, care la 1910 făcea parte din comuna Hășdate cu 94 loc. iar la 1941 cu 115 locuitori.
*) Recensământul din 1910, vol. 42: Rec. Gen. al Populației României, 1930, vol. IX: Indicatorul statistic al localităților din 1941.

ral în timp de 50 de ani (1890—1941) un spor de 34,3%. Ceea ce vrem să subliniem aici în mod special este creşterea mare a populaţiei dela munte în ultimii 50 de ani. Dar chiar şi numai într'un deceniu (1900—1910) creşte cu un procent de 37% la Muntele Băişorii împreună cu Muntele Filii, iar în decurs de 50 de ani (1890—1941), se dublează. Bineînţeles că sporul nu se datoreşte numai unui excedent natural, care desigur că este important datorită marei vitalităţi şi prolificităţi caracteristice oamenilor de munte. Acest spor este în primul rând o mărturie sigură de *intensa populare a masivului în această perioadă.* Tocmai din această cauză Muntele Filii se desprinde de Muntele Băişorii după anul 1910, astfel că la Recensământul din 1930, apare ca unitate distinctă. Aceeaşi dublare a populaţiei în decurs de 50 de ani o găsim la Săcel, care din nou oferă posibilitatea unei populări spre munte prin Muntele Săcelului, care de asemenea tinde să se desprindă de satul matcă. In schimb este surprinzătoare forma aproape statică a marilor aglomerări dela munte, ca Poşaga-de-Jos care creşte în cinci decenii abia cu 22,8%, Poşaga-de-Sus cu 20,4%, Sălciua-de-Jos cu 6%, Ocolişelul cu 13,3%, Vidolmul cu 25,3%, sau Ocolişul care este în descreştere faţă de anul 1890 cu 0,8%, iar faţă de anul 1930 în creştere cu abia 1,6%. O descreştere simţitoare prezintă Sălciua-de-Sus, faţă de anul 1890 cu 9,9%, iar faţă de anul 1930 tot în descreştere cu 1,3%. Un proces de descreştere mai prezintă Făgetul Ierii cu 9,9% în cinci decenii.

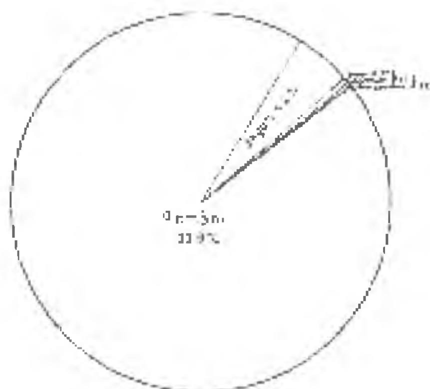

Fig. 21. — Populaţia pe neamuri 1941.

Această formă aproape statică este o dovadă de maturitatea lor, faţă de cele menţionate mai sus, într'o formă încă de vie tinereţe şi instabilitate. Aceeaşi formă matură se poate observa şi la satele din depresiune. Lita prezintă un spor de

44%, în decurs de cinci decenii, Filea-de-Jos de 37%, Filea-de-Sus de 36%, Pădureni de 35%.

O altă creştere caracteristică se remarcă la Valea Ierii, care era înglobată la Hăşdate la Rec. 1890, 1900 şi 1910, formând o unitate distinctă abia la Rec. 1930. Creşterea este simţitoare. Aceasta se datoreşte pe de o parte formelor încă tinere ale grupurilor de case risipite pe înălţimi, care s'au adăugat ulterior, dar mai ales centrului forestier ce s'a desvoltat aici. Populaţia fluctuează după perioadele de exploatare, astfel descreşte dela 1900 la 1910 şi se dublează până la 1930 în legătură cu puternica exploatare a lemnului, de după războiul mondial.

Aceste fenomene ne duc la importante concluzii. Aşezările mari, mature, ca Ocolişul, Poşaga, Sălciua, cu o populaţie care rămâne aproape statică de-a-lungul câtorva decenii, sunt *forme de mare vechime.* Aşezările în expansiune, în plină creştere a populaţiei sunt *forme de tinereţe,* care încă nu şi-au putut stabili un echilibru vital. Această expansiune spre munte se datoreşte sau unui spor natural la şes, sau este forţată de o împingere venită dinafară, ceea ce-i determină retragerea spre munte deşi a ajuns la forme stabile şi mature. De altfel aceasta este o lege etnografică universal valabilă. Ea se adevereşte în mod deosebit în cazul nostru. Afluenţa spre munte se observă în satele din jurul Ierii şi Băişorii (Muntele Săcelului, Muntele Filii, Muntele Băişorii), deci tocmai punctul de unde apărea presiunea Ungurilor.

Ca structură etnică se poate afirma că regiunea cercetată este o regiune românească, în care vechimea elementului românesc nu este cu nimic contrazisă. Peste tot, folosind chiar recensămintele ungureşti din 1890, 1900 şi 1910, Românii se găsesc dominând în masă compactă. O singură aşezare ungurească: Litenii-de-Sus cu 572 locuitori (1941), dar şi aceasta formată din Germani maghiarizaţi. Ungurii se mai găsesc la Iara, într'un număr destul de însemnat, aproape egal cu al Românilor (1900) sau chiar îi întrec la 1910. Scad însă simţitor după 1910, la 1941 reprezentând 23% din totalul populaţiei. In număr mic îi găsim la Băişoara şi Valea Ierii. Prezenţa lor aici trebue pusă în legătură cu rolul economic pe

TAB. II. POPULAŢIA PE NEAMURI

Nr. sate-lor *)	Români				Unguri[1])				Germani				Evrei				Alţii			
	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941	1900	1910	1930	1941
Total	16646	18266	19184	22071	1424	1576	1414	1092	32	30	19	17	199	189	112	88	133	167	170	223
1.	630	733	838	924	1	7	—	—	—	—	—	—	7	10	—	5	—	3	—	—
2.	665	784	920	1074	48	28	24	22	3	3	2	—	31	25	8	—	—	1	4	—
3.	931	1051	1088	1106	—	2	—	—	—	—	—	—	2	7	3	—	7	—	—	10
4.	595	550	590	618	19	1	—	3	—	—	—	—	6	7	3	—	—	—	—	13
5.	564	662	738	798	7	3	5	—	—	3	—	—	3	4	—	—	—	—	—	—
6.	358	408	402	443	—	7	—	1	—	—	—	—	8	10	4	—	—	—	—	—
7.	1112	1217	914[2])	1063	50	65	—	3	5	4	—	—	27	16	—	—	38	15	7	—
8.	866	842	1096	1344	815	903	699	443	3	18	11	5	39	75	76	70	1	4	72	54
9.	592	672	738	772	5	—	6	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	7
10.	2	1	1	12	406	490	609	572	1	—	—	—	7	2	—	—	—	—	—	—
11.	386	377	440	500	5	3	2	—	8	—	—	—	7	4	—	—	3	—	—	—
12.	253	257	265	278	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	13
13.	724	1140	986[3])	1052	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14.[4])	—	—	274	297	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15.	838	797	817	834	11	17	11	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16.	372	403	381	408	7	2	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	1	3	—
17.	334	377	397	429	—	2	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—
18.	451	498	587	627	2	8	—	5	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
19.	632	656	727	794	10	5	—	—	—	—	—	—	7	5	1	—	—	12	16	—
20.	1320	1324	1373	1471	—	1	—	1	—	—	—	—	6	4	—	—	—	26	—	—
21.	318	606	603	625	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	5
22.[5])	599	682	871	1002	18	3	—	—	4	—	—	1	3	—	3	—	33	44	12	1
23.	1126	1205	1207	1286	16	14	15	3	2	2	—	—	10	10	—	—	—	2	16	—
24.	1314	1217	—	1135	4	—	—	1	5	—	—	—	8	3	—	—	17	23	—	47
25.	580	651	801	771	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	30
26.	428	444	504	491	—	4	2	1	1	—		—	10	7	2	4	26	27	31	23
27.	345	408	485	481	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—	4	—	4	9	—	14
28.[6])	—	—	858	1025	—	—	38	27	—	—	6	11	—	—	8	9	—	—	2	6
29.	311	394	363	411	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Se respectă ordinea numerică a satelor din Tab. 1.
1) Din cifrele care indică populaţia maghiară dela Recensămintele ungureşti (1890, 1900, 1910) am scăzut pe Evrei, bazându-ne pe situaţia confesională.
2) Fără populaţia comunei Valea Ierii, care în 1900 şi 1910 făcea parte din comuna Hăşdate.
3) Fără populaţia com. Muntele Filii, care la recens. anterioare făcea parte din com. Muntele Băişorii.
4) La Recensămintele anterioare era înglobat la M. Băişorii.
5) Inclusiv populaţia din M. Săcelului.
6) La recensămintele anterioare era înglobat la Hăşdate.

care îl reprezentau aceste centre. Sporadic mai apar în câteva sate, în număr de câte 2—3 locuitori, ca urme a vechii administrații maghiare.

Celelalte naționalități sunt cu totul disparente, un total de 17 Germani situați la Iara și Băișoara. Evreii de asemenea în număr redus, 88 în regiunea întreagă situați în patru sate, bineînțeles cei mai mulți la Iara și Valea Ierii în legătură cu comerțul lemnului. Alte neamuri se găsesc în număr de 223 locuitori, între care 152 Țigani risipiți prin satele din marginea răsăriteană a regiunii.

Cu privire la vechimea acestor așezări românești ne stau la dispoziție numeroase documente cu date din sec. 14[1]). In mod deosebit se remarcă satul Filea-de-Jos, care la 1450 era al cneazului Mancia[2]). De asemenea Ocolișul avea la 1448 un cneaz[3]). La Poșaga în 1473, 18 iobagi Români aveau locuințe aici[4]). De asemenea sunt menționate locuințele iobagilor Români la Vidolm, în 1473[5]). Aceste organizații românești ale cnezilor români din sec. 15, sunt o prețioasă mărturie de vechimea așezărilor românești.

4. OCUPAȚIILE

In regiunea cercetată avem două ocupații principale: creșterea vitelor și agricultura, care stau în raporturi variate. In linii generale putem afirma că în Est în regiunea de dealuri domină agricultura, iar spre Vest în regiunea muntoasă creșterea vitelor. Totuși agricultura însoțește creșterea vitelor până la altitudinea de peste 1000 m. Astfel este cazul satului *Săgaja,* cu întinse și renumite holde de grâu. (Fig. 4). Seceratul reclamă brațe de muncă din satele vecine, iar recolta este atât de abundentă, încât ea acopere adesea necesitățile locale. In celelalte sate de munte agricultura ocupă un loc mai

1) Csánki Dezső, Magyarország történetmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapesta, vol. V, 1913 (Istoricul Gegorafiei din Ardea.).
2) Idem p. 704.
3) Idem p. 691.
4) Idem p. 724-25.
5) Idem p. 744

puţin însemnat, rămânând dominantă creşterea vitelor, încât cu toată înfăţişarea agricolă, regiunea din Vest îşi păstrează caracterul ei specific pastoral. Condiţiile fizice sunt stăpânitoare. Deşi permit mai mult sau mai puţină agricultură, impun totuşi o anumită orientare în jurul creşterii vitelor. Cu toate acestea nu putem vorbi de o regiune exclusiv pastorală, ci mai mult de o vieaţă pastorală acomodată condiţiilor externe specifice.

Ceea ce ţinem să remarcăm aici este situaţia unor elemente ce ne interesează direct în legătură cu industria casnică. Pe de o parte prezenţa şi abundenţa lânii şi pe de altă parte, ca o urmare a sistemului de economie individualist, lipsa timpului şi deci a mânii de lucru. In această regiune fiecare familie îşi păzeşte singură vitele şi astfel membrii familiei sunt mereu împărţiţi: unii cu oile, alţii cu vacile, alţii cu porcii, etc., încât casa este de cele mai multe ori singură. E important de asemenea că femeile păzesc vitele şi nu bărbaţii, rămânându-le astfel puţin timp pentru grija gospodăriei şi a industriei casnice.

Creşterea vitelor se menţine ca ocupaţie principală şi pentru satele de-a-lungul văilor, având aceeaşi desvoltare. Alături de creşterea vitelor se găseşte şi puţină agricultură. Terenul câştigat însă prin despădurirea coastelor rezistă abia 30—40 de ani. Solul se spală din cauza torenţilor (Fig. 8) şi agricultura nu mai rentează. Ea nu poate acoperi decât în parte nevoile populaţiei.

Agricultura, ca ocupaţie principală, acopere, cum am spus, dealurile uşor ondulate ale depresiunii. Ea este astăzi în plină desvoltare. Creşterea vitelor, mai ales a oilor, ocupă aci o parte neînsemnată. Această separare a ocupaţiilor şi mai ales lipsa oilor în această regiune agricolă pare a-şi afirma chiar de pe acum repercusiunile asupra agriculturii. Intreaga depresiune este acoperită de aluviunile golfului vechiului lac transilvan. Pădurile care au ocupat aceste întinderi au îngrăşat prea puţin acest sol, care în lipsa turmelor de oi va sărăci cu timpul. In această regiune trebue să mai remarcăm abundenţa cânepii, care se produce şi se lucrează în cantitate mare.

Intru cât dintre ocupații ne interesează cele care sunt în legătură cu prelucrarea materiei prime întrebuințată în industria casnică, credem că este necesar să insistăm ceva mai mult asupra păstoritului, mai ales că el prezintă anumite aspecte particulare.

Cadrul geografic a determinat ca ocupație principală pentru regiunea muntoasă creșterea vitelor și în special a oilor, agricultura fiind puțin rentabilă. Tot mediul fizic a determinat și tipul de păstorit. Munții Apuseni având în general înălțimi mici și deci pășuni alpine reduse, creșterea oilor n'a luat proporțiile din Carpații Meridionali sau Munții Rodnei. In special pășunile alpine propriu zise 1) lipsesc cu desăvârșire, exceptând câteva vârfuri calcaroase sărace în vegetație furajeră, ca Scărișoara Mică și regiunea superioară a Muntelui Mare, acoperită în parte de păduri și mlaștini.

In general păstoritul are nevoie de mai multe zone de altitudine pentru pășunat în diferite anotimpuri. In Munții Apuseni lipsind aceste regiuni, păstoritul se reduce la dimensiunile tipului de păstorit numit „local". Acest tip se caracterizează prin câteva aspecte distincte:

a) Numărul redus al oilor;

b) Lipsa tovărășiilor, fiecare familie păzindu-și singură oile;

c) Lipsa transhumanței, neexistând decât mici deplasări sezoniere condiționate de necesitățile agricole.

Regiunile unde păstoritul este încă destul de desvoltat, sunt Ocolișul, Runcul și Poșegile. Aici numărul oilor variază între 20 și 100 la o gospodărie, cele mai multe având cca 50 de oi. Fiecare familie își păzește singură oile, consacrându-se în acest scop întotdeauna o femeie. Tovărășii nu se găsesc în niciun timp al anului. Femeia își părăsește familia aproape permanent revenind doar pentru un timp limitat necesar aprovizionării cu alimente, în care timp este înlocuită tot de o femeie, de obiceiu mamă sau soră.

Acest păstorit local în faza cea mai desvoltată din regiunea noastră este caracterizat prin trei zone de pășunat. O

1) Ințelegem prin pășune alpină regiunea muntoasă care este pășunată fără a fi cosită.

Fig. 22. — „Trăuaș" de primăvărat pe dealul Pticuleț, în hotarul satului Ocoliș.

Fig. 23. — „Trăuaș" pe Muncel aparținând Ocolișului. Colibă și staul cu o „crambă" lângă el. In apropiere de colibă se edifică o șură.

Fig. 24. — *Vânzarea lânii la târgul de săptămână („mărturie") din Iara.*

zonă superioară la altitudinea de 1300 m, la poalele Muntelui Mare (1827 m), care se pășunează într'un anumit timp al fiecărui an și o altă zonă inferioară, la înălțimea satului, 600—800 m, care este sezonieră și periodică, adică este pășunată tot la doi ani, alternând arătura cu pășunea. Intre aceste două zone se găsește a treia, la altitudinea de 800—1000 m., care de asemenea este sezonieră și uneori periodică. Astfel pășunatul urmează același ciclu: „nimaș"-„munte"-„țarină" și iarăși „nimaș"-„munte"-„țarină".

Avem deci două mișcări. Una sezonieră fiind în legătură cu proprietatea individuală, care este împrăștiată în diferite părți, și alta periodică în legătură cu necesitățile agricole. Fânațele neputând fi aduse acasă, de aci nevoia de a se muta cu oile de pe un loc pe altul, stând pe fiecare până se termină nutrețul.

In zona superioară avem coliba cu staul[1]), care este o așezare fixă temporară. Ea este prevăzută cu cele strict necesare traiului de iarnă: o vatră liberă, în care nu se mai sfârșește focul în zilele reci și viforoase, câteva scânduri cu țoale, care alcătuesc patul și un scaun cu „ghioaba" cu brânză și diferite alimente. Coliba este mică, clădită din bârne groase, cu un ochiu minuscul deschis spre staulul lipit de ea și cu altul spre zare. Ea trebue să fie mică pentru a păstra cât mai bine căldura și cu acoperișul înalt pentru a putea lupta cu greutatea zăpezii și să se poată strecura prin bătaia vântului.

In zona inferioară, în apropierea satului, unde oile primăvărează, avem „trăuașul" care este un loc mare închis cu gard de nuiele, în care se găsește coliba cu staulul.

In zona mijlocie, unde oile vărează avem tot „trăuașul" cu staul, alături de care se mai găsește și „cramba", o colibă mică portativă (Fig. 22), în care nu poți sta decât culcat, fiind alcătuită dintr'un acoperiș de lemn înfipt în pământ și servind ca adăpost în timpul nopții. Cramba o găsim presărată peste tot în „nimaș". Ea se mută cu oile. Aici doarme toată vara femeia care păzește oile.

1) Prin „staul" se înțelege locul îngrădit lângă colibă, în care sunt închise oile. Când locul îngrădit este destinat vitelor mari, se numește ocol.

II.
INDUSTRIA CASNICĂ TEXTILĂ

1. INTRODUCERE

Ne găsim în prezența uneia din puținele regiuni, în care se mai poate vorbi de o industrie casnică textilă în adevăratul înțeles al cuvântului. Ea își păstrează până astăzi, aproape până în cele mai mici amănunte, caracteristicile esențiale.

a) Se produce în cadrele gospodăriei, începând cu materia primă și sfârșind cu cele mai perfecte obiecte de industrie casnică textilă. Excepție fac unele tehnici arhaice din industria casnică, care cer condiții speciale de instalare, cum sunt „ștezele" și „vâltorile" pentru prelucrarea pănurei și a țoalelor, care nu se găsesc în fiecare gospodărie, ci deservesc în general mai multe sate.

b) Materialul principal pentru industria casnică textilă în regiunea noastră este lâna și cânepa. Ele se produc în fiecare gospodărie, sau se procură prin schimburi în natură (mai rar pe bani) din satele învecinate. (Fig. 24). Aceasta se referă la satele din depresiune, care sunt lipsite de lână, căci satele din regiunea muntoasă au în cantitate suficientă lâna și cânepa necesară nevoilor casnice.

Alături de cânepă se mai cultivă în cantitate redusă și inul.

Pe lângă aceste materii prime, care se produc în gospodărie, în industria casnică textilă mai întâlnim — mai ales în ultimul timp — și unele produse ale orașului, cum este firul de bumbac, care uneori se amestecă cu cânepa. In cantitate mai mică orașul furnizează ață și mătase de cusut, „bercă" (sculuri de lână colorată) și fir. Acestea au pătruns numai în ultimul timp și participă mai ales la aspectul decorativ al diferitelor piese de îmbrăcăminte.

c) Uneltele care se întrebuințează la pregătirea produselor de industrie casnică textilă, de asemenea sunt lucrate în gospodărie, sau în caz mai rar de meseriașii satului. Astfel războiul și spata, fusele, pieptenii, hecela și foarfecele de tuns oile sunt lucrate în sat de meșterii lemnari și fierari ai satului. Este de amintit însă că unele unelte de industrie casnică, cum sunt ițele, sunt făcute chiar de femei.

Trebue să mai accentuăm importanța unor instalații foarte vechi, ca ștezele și vâltorile, care sunt făcute în întregime din lemn, de către anumiți ștezari — puțini la număr — care au învățat acest meșteșug din bătrâni. La aceste instalații destul de perfecționate orașul nu contribue cu nimic, nici ca material și nici ca mână de lucru.

In general putem spune că tehnicile și instrumentarul întrebuințat în operațiile de prelucrare a produselor de industrie casnică textilă se caracterizează printr'o mare vechime, simplicitate și totodată ingeniozitate.

Alături de uneltele și instalațiile străvechi, găsim o singură „mașină" în legătură cu industria casnică textilă, cea de pieptănat lâna, dar și aceasta, cu toată perfecțiunea ei, n'a putut lua întotdeauna locul pieptenilor pentru scoaterea „părului" din lână. Pe alocuri, în satele din depresiune, a mai pătruns războiul modern, cumpărat dela meșteri din oraș.

d) Se produce numai pentru nevoile gospodăriei. Vom vedea că toate țesăturile și cusăturile se lucrează pentru îmbrăcăminte și necesitățile gospodăriei. Astfel industria casnică textilă se poate lipsi de o mulțime de factori economici cum sunt intermediarii, vânzătorii, cumpărătorii și valorificările în bani.

Firește cele spuse mai sus sunt valabile astăzi pentru o regiune limitată, ce cuprinde satele: Ocoliș, Runc, Ocolișel, Vidolm, Poșaga-de-Jos și de-Sus, Lunca și Sălciua. In celelalte sate din regiunea de dealuri, contribuția orașului și a mânii străine este din ce în ce mai însemnată.

In legătură cu industria casnică textilă trebue să mai adăugăm că ea constitue activitatea specifică și aproape exclusivă a femeii, activitate căreia femeia i se dedică, fie în timpul liber ce-i rămâne dela alte ocupații periodice, fie în răstimpuri mai mari, cum este iarna. Această industrie casnică

textilă se referă în primul rând la îmbrăcăminte. Prin munca sa, repartizată în tot timpul anului, femeii îi revine obligaţia de a produce toată îmbrăcămintea necesară membrilor familiei, împreună cu ţesăturile şi împletiturile strict necesare unei gospodării, atât cele pentru apărarea corpului: ţoale, feţe de perini, ştergare, ş. a., cât şi cele dictate de interesele economice ale gospodăriei: saci, funii, etc. In lupta de adaptare la mediul cosmic, femeia aduce deci prin această industrie casnică textilă — la care se mai adaugă şi pregătirea alimentaţiei şi întreţinerea igienică a locuinţei — contribuţia sa preţioasă alături de cea a bărbatului, căruia îi revine construirea locuinţei şi asigurarea existenţei în general.

2. PRELUCRAREA LÂNII

Cea dintâi operaţie necesară în industria casnică textilă este obţinerea materiei prime: lâna şi cânepa. Prelucrarea acestor materii se face prin procedee deosebite. Vom avea de o parte tunsul oilor, spălatul, scărmânatul şi pieptănatul lânii, iar pe de altă parte culesul, topitul şi meliţatul cânepii, împreună cu periatul fuiorului. Ne vom ocupa mai întâi cu prelucratul lânii.

A. *Tunsul oilor*

Tunsul oilor are loc primăvara, între Sf. Gheorghe şi Sf. Petru, odată cu primele călduri şi înainte de a se înţărca mieii. Tunsul este deci determinat în primul rând de factorul cosmic — căldura primăverii — care face de prisos blana groasă de iarnă a oilor şi chiar devine insuportabilă pe timpul căldurilor dela sfârşitul primăverii. De altă parte tunsul oilor cu miei nu se poate face decât în preajma înţărcatului, căci prin tundere mieii îşi recunosc cu foarte mare greutate mamele. „Dacă nu-s tunse apoi îi cunosc mieii pe mame şi mamele pe ei, da aşa nu-i cunosc“ [1]). Oile sterpe pot fi însă tunse chiar cu două-trei săptămâni mai de vreme, bineînţeles, dacă este destul de cald şi nu se arată semne că frigul ar putea reveni.

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

Trebue să mai amintim că blana oilor nu produce în întregimea ei aceeaşi calitate de lână. Unele părţi, cum sunt capul, coada, picioarele şi pântecele produc o lână mai moale, măruntă şi fină, deci calitativ superioară celeilalte, având şi o destinaţie deosebită în industria casnică. Această lână numită „suvintrei"[1]) se tunde de obiceiu mai repede cu douătrei săptămâni decât cealaltă. „Le suvintrem că au oile cârcei, le mâncă cârceii şi trăbă găsdăluită mai nainte"[2]). La acest motiv se mai adaugă faptul că această lână se acaţă uşor în mărăcinişuri, deci se pierde, iar pe de altă parte, cea de pe coadă şi picioarele dindărăt se degradează prin „cufureala" produsă în urma trecerii dela regimul alimentar de iarnă (fân) la cel de vară (iarbă). „Aşa ni obiceiul ca să le suvintrem atunci, până nu dau în iarbă, c-apoi să cufor pă lână şi-apoi nu-i dă treabă lâna şi o pierd"[3]), „să dubiesc (pierd lâna) că mai nu rămâne lână pă iele"[4]).

Fig. 25.—Foarfece de tuns oile.

Tunsul oilor îl fac de obiceiu femeile, cu ajutorul unor „foarfece" speciale. (Fig. 25). „Muierile le tund şi bărbatu dacă-i p-acolo"[5]). Foarfecele sunt mari şi ascuţite. Ele sunt făcute de fierari localnici şi au o înfăţişare arhaică continuând probabil o formă preistorică, după părerea Prof. Rütimeyer[6]).

In timpul tunsului oile se găsesc în apropierea satului în „trăuaşele" de primăvărat.

Inainte de a fi prelucrată, lâna trebue spălată pentru ca să se cureţe de murdărie şi de „usuc" care e unsoarea „pielii"[7]).

1) Cf. T. Frâncu şi G. Candrea, Românii din Munţii Apuseni, p. 106, „suvintreturi" şi „suvintreat". Suvintrat vine probabil dela cuvântul latin s u b şi v e n t e r Cf. Emil Precup, Păstoritul în Munţii Rodnei, Cluj, 1926, p. 21. Suvintratul este cunoscut şi în alte regiuni ale ţării. Cf. T. Pamfile, Industria casnică la Români, p. 5, şi T. Morariu Viaţa pastorală în Munţii Rodnei, Bucureşti, 1927, p. 124.
2) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.
3) Idem.
4) Făgetul Ierii, Bâlc Vârvoară, 57 ani.
5) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.
6) Apud T. Morariu, op. cit., p. 124.
7) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani. Cf. şi T. Pamfile, op. cit., p. 6, sau „ursuc". Vezi, Frâncu-Candrea, op. cit. p. 106 şi T. Morariu, op. cit., p. 124.

B. *Spălatul lânii*

Spălatul lânii se face numai cu apă curată și se usucă la soare. Se încălzește mai întâi acasă într'o oală sau căldare, puțină apă cât să poți ține mâna în ea de fierbinte și se toarnă peste lâna așezată într'un ciubăr de spălat haine. Aci se spală până se duce „usucul" de pe ea. După aceea este dusă în vale și spălată cu apă curată. Se întinde apoi la soare pentru a se usca. Uscatul durează cam o zi — uneori chiar și două — în cazul că urmează să fie scărmânată imediat. Apa în care s'a opărit lâna nu se aruncă, ci se întrebuințează la spălatul cioarecilor, sau a altor haine de pănură, fiind socotită, ca „soponelele" de bună.

Nu însă toată lâna urmează să fie prelucrată în casă și deci nu va fi nici spălată toată. De obiceiu se oprește strictul necesar gospodăriei, iar restul, fie că se vinde pe bani, fie că se dă în schimb pentru produse agricole sau ca plată la diferite munci ale câmpului. „Spălăm câtă ne trebue și mai și vindem și lăsăm și de secere" [1]).

In regiunea înaltă, unde ocupația principală este creșterea vitelor, iar lâna se găsește din abundență, seceratul se plătește aproape totdeauna cu lână, o lână (cca 2 kg) pe trei zile, două lâni pe cinci zile (1939). Această plată în natură atrage populația din satele mărginașe, sărace în oi, încât faptul că femeile din Măgura Ierii, de pildă, se duc la secerat în Săgaja, nu este deloc surprinzător. De altfel plata secerătoarelor se face uneori chiar și în „zadii". Acest fapt contribue la repartizarea lânii necesare industriei casnice în întreaga regiune, chiar și în satele unde nu sunt oi. Repartizarea se face și prin vânzarea ei pe bani, în centrele economice locale în zilele de târg dela Iara (Fig. 24), Sălciua și chiar Turda.

C. *Scărmânatul lânii*

Lâna spălată și uscată urmează să fie „cărmănată". Scărmânatul lânii este o operație mai puțin importantă. Prin scăr-

1) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

mânat se înțelege desprinderea firelor unele de altele și eliminarea ultimelor resturi de corpuri străine, în special insecte, rămase uscate printre fire. Scărmânatul se face la soare, deoarece prin căldură firele se desfac mai ușor.

Scărmânatul este operația premergătoare pieptănatului și se face numai atunci când lâna va fi și „pieptenată" în casă. Cum însă, la distanțe nu prea mari, satele au la îndemână câte o mașină de pieptănat, lâna este dusă direct la mașină, economisindu-se astfel mult timp. In gospodărie rămâne deci să se scarmene numai o cantitate redusă de lână, aceea care se va pieptăna în casă și din care se va scoate „părul", adică firele lungi și tari, care au o întrebuințare specială în industria casnică textilă. Faptul este de o importanță semnificativă. El ne dovedește că poporul a ajuns să-și perfecționeze în așa măsură anumite tehnici, încât „mașina" cu toată perfecțiunea ei, nu le poate înlocui. Aceasta denotă nu numai superioritatea acestor tehnici, dar mai ales vechimea lor.

Concomitent cu această operație se face și alegerea diferitelor categorii de lână, după calitatea ei. „Cine știe lucra lâna, o știe alege care de ce-i bună" [1]). Astfel lâna de pe lângă picioare și coadă este mai aspră și roșietică. Aceasta se pune deoparte. Ea va fi scărmânată și prelucrată separat. Din ea se va pune de „țol". De asemenea lâna care-i de pe spate este mai „dupoasă" (noduroasă) și mai urîtă. Din ea se va face țol sau obiele. Calitatea cea mai bună se scarmână în primul rând. Din ea se va scoate părul. Celelalte categorii de lână, fie că se scarmână și ele pentru a fi pieptănate în casă, fie că nu se mai scarmână urmând a fi duse — împreună cu „cànurile", ce au rămas în piepteni după scoaterea părului — pentru a fi pieptănate cu mașina.

D. *Pieptănatul lânii*

Pieptănatul lânii se face cu doi piepteni cu dinți de fier. (Fig. 26). Prin pieptănat se aleg firele lungi și mai tari de lână, numite „păr", de celelalte mai slabe numite „cănuri". In

1) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

felul acesta se piaptănă numai o cantitate redusă de lână. „Aşa scoţi de o ţundră, o de două ţundre. La zece coţi îi zicem de-o ţundră“ [1]).

Fig. 26. — Piepteni pentru pieptănarea lânii şi a cânepii. — Ocoliş.

Pieptănatul propriu zis se face în felul următor: Se umple cu lână dinţii unui piepten. Din el se trage apoi cu un alt piepten. Firele se repartizează astfel în ambii piepteni, care sunt pieptănaţi reciproc. (Fig. 27). Pentru ca aceste fire să fie cât mai bine pieptănate, uneori se iau pe rând încă doi piepteni şi se piaptănă astfel pe rând cu patru piepteni. Se obţine deci o pieptănare îndelungată şi minuţioasă. Firele devin lucioase şi netede. Se face acum scoaterea părului. (Fig. 28). Se răsucesc puţin firele care atârnă din piepten ca o barbă şi se trage încet. Părul iasă astfel în şuviţe lungi, neîntrerupte, deşi aceste şuviţe sunt alcătuite din firicelele mici ale lânii. Lungimea lor ajunge chiar şi până la un metru. In momentul când s'a întrerupt şuviţa, însemnează că s'a scos tot părul şi într'adevăr în piepten n'a mai rămas decât un smoc de lână, din care nu s'ar mai putea scoate decât fire mici ce se rup de câte ori tragi. Această lână ce rămâne în dinţii pieptenului după scoaterea părului se numeşte „cànuri“.

In timp ce se scoate părul, şuviţele de păr trase se aşează unele peste altele, într'o grămadă ce creşte jos la îndemâna femeii, (Fig. 28) până când s'a scos toată cantitatea necesară. Acest păr urmează a fi tors. Până atunci se păstrează răsucit în forma unui colac, ce poartă numele de „guşe“. O „guşe“ de păr este de mărimea unui caier, în care scop se şi face.

Din păr se toarce pentru urzială la pănură, zadii, ţol, straiţe, etc., şi pentru „aţă de lână“ din care se fac „iţele“ sau se coase „cioarecii“ şi „frişcaiele“.

Din „cànuri“ se toarce băteala la ţol, obiele şi pănură.

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

Fig. 27. — Pieptănatul lânii. Ocoliş, Valeria Răduţ, 36 ani.

Fig. 28. — Scosul părului.

Fig. 29. — Culesul cânepii, Ocoliş. Cânepa de vară, mai înaltă, se culege mai repede. Cea de iarnă se mai lasă 3—4 săptămâni, până i se coace sămânţa.

Fig. 30. — Legatul mănuşilor de cânepă. Făgetul Ierii. Cele două categorii de cânepă se culeg deodată.

3. PRELUCRAREA CÂNEPII

Pentru prelucrarea cânepii se cer operaţii mult mai grele decât pentru prelucrarea lânii. Semănatul, culesul, topitul şi melitatul, îşi au fiecare neajunsurile lor şi uneori cele mai mici neatenţii, compromit întreaga recoltă. „Trudă mare-i, de (încât) şi moartea te loveşte din cânepă“ [1]).

Peste tot cânepa se cultivă şi astăzi în mod intens. Intr'o cantitate mai mare însă se găseşte în satele din depresiune, unde ea şi ocupă în îmbrăcăminte locul principal. In cantitate suficientă — atât cât cer nevoile gospodăriei — se cultivă şi la munte, chiar pe cele mai înalte platforme, prin grădini, la loc de „faţă“, căci „doştina“ nu-i bună de cânepă.

A. *Semănatul cânepii*

Semănatul cânepii se face până la 1 Mai. „Pe Arminden să fie în pământ“. Dacă nu-i semănată până atunci, creşte prea târziu şi o mănâncă păsările. Timpul trebue potrivit în aşa fel ca ea să crească tocmai când păsările clocesc şi în al doilea rând, culesul ei să nu coincidă cu alte munci agricole.

După ce creşte, cânepa se separă dela sine în două categorii. Cea mai înaltă, ia numele de „cânepă de vară“ (masculă). Ea are firul mai lung. Se coace mai repede şi deci se şi culege mai repede. Aproximativ se poate spune că se culege cam pe vremea secerii, două săptămâni după Sâmpetrul cel vechiu (mijlocul lui Iulie). Cealaltă categorie (femelă) cu firele mai scurte se numeşte „cânepă de iarnă“, sau „de toamnă“ şi se culege cu trei-patru săptămâni mai târziu (în postul Sf. Mării). Din ea se scoate şi sământă, de aceea culesul ei se face numai când i s'a copt bine sămânţa. Cantitatea celor două feluri de cânepă nu este aceeaşi în fiecare an. Uneori este mai multă cea de vară, alteori cea de iarnă. Aceasta depinde de sământă. In ceea ce priveşte calitatea, ele se bucură de-o egală apreciere, superioritatea cânepii fiind socotită nu atât în funcţie de lungimea firelor, ci de elasticitatea lor. De aceea,

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

în ceea ce priveşte fuiorul, ambele pot fi bune, atât cea de vară, cât şi cea de iarnă, după cum se nimereşte.

Cânepa se poate culege şi toată deodată, lăsând cânepa de vară până se mai coace şi cea de iarnă, fără a aştepta până se coace şi sămânţa. In acest caz se renunţă la sămânţă. Acest fel de a culege cânepa este însă privit cu mult dispreţ. O gospodină bună trebue să scoată tot atâta sămânţă cât a semănat, dacă nu mai multă. „Câtă sameni, atâta sămânţă şi scoţi dacă o găsdălueşti bine şi n'o mănâncă păsările"[1]). Din trei „litre" (45 kg) de sămânţă de cânepă au ieşit în vara anului 1939, 340 mănuşi, dintre care 140 de vară şi 200 de iarnă, iar sămânţă peste trei litre[2]).

Pentru ca să nu o mănânce păsările se pune între cânepă o „ciuhă" (spărietoare) făcută dintr'o zadie sau cămaşe rea. Cânepa bătută de ghiaţă nu este bună.

B. *Culesul cânepii*

Culesul se face cu mâna, (Fig. 29) smulgând-o cu rădăcina din pământ şi adunând-o în mănunchiuri numite „mănuşi". (Fig. 30). O „mănuşe" de cânepă are atâtea fire câte poţi cuprinde de două ori cu mâna. Firele trebuesc puse paralel unele lângă altele cu rădăcinile la acelaşi nivel. Mănuşa se leagă cu câteva fire de cânepă „cu cinci firuţe pă două locuri"[3]), la vârf sub floare şi la rădăcină mai sus cu o palmă. Pentru economie se leagă cu firele cele mai mici de cânepă răsucite câte trei-patru.

La cules trebue multă grije ca să nu se rupă firele când sunt smulse. De aceea firul nu este apucat de vârf, ci cât mai lângă pământ şi trebue smuls drept în sus. Dacă pământul nu este prea uscat, se pot apuca mai multe fire deodată.

Cânepa de vară este adusă după cules acasă şi răzimată pe lângă pereţi vreo trei-patru zile pentru a se usca la soare. Apoi se duce la topit. Inainte însă i se bate vârful cu maiul pentru a se curăţi de floare şi frunzele din vârf numite „posconiţă".

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.
2) Idem.
3) Idem.

Cânepa de iarnă se uscă pe locul de unde a fost culeasă. Se aşează mănuşile câte trei în piramidă cu rădăcinile în jos. Uneori se strâng toate mănuşile laolaltă şi se fac „claie". Mănuşile stau tot în picioare rezemate unele de altele, câte 70—80—100 de mănuşi. Cele mai mici se pun deasupra celor mari. Claia astfel clădită se acopere cu firele mici uscate ce au rămas după cules, având rostul să apere de ploaie cânepa adunată în claie. Se lasă aşa două-trei zile să se uşte bine. După aceea i se scoate sămânţa, tot pe loc. Se bate fiecare mănuşe cu „maiu" pe o scândură sub care s'a aşezat un „lepedeu" (cearceaf) ca să pice sămânţa pe el. Dar pentru ca să scoată toată sămânţa, se mai lasă încă două-trei zile să se mai uşte şi din nou se bate cu maiul. Apoi sămânţa se „ciuruieşte" (cerne) cu „ciuru".

Uneori, ca să n'o bată ploaia în câmp, se mai aduce şi acasă şi se lasă la soare pe lângă pereţi câte-o săptămână sau două.

C. *Topitul cânepii*

Când cânepa este uscată, se pune în „topchile" pentru ca să se topească. Topilele sunt mici ochiuri de apă stătătoare, făcute anume în acest scop în marginea unei văi din apropierea satului. In regiunea înaltă femeile îşi fac topile individuale şi numai în rare cazuri se asociază câte două la o topilă. Casele fiind risipite la distanţe mari unele de altele, fiecare familie îşi are de obiceiu topila sa mai apropiată de casă. Dacă apa nu are viteză mare, cânepa se poate pune chiar într'o margine de vale, „unde să n'o mâne apa", sau „la o margine de crăcă" (vale mică afluentă). Unele sate unde lipsesc astfel de văi, cum sunt Cacova şi Maşca Ierii, îşi au topilele în Valea Vadului. (Fig. 31 şi 32). Acestea sunt topile mari sistematice situate la o distanţă ceva mai mare de sat. In timpul topitului ele se simt dela distanţe mari după mirosul specific de vegetale putrede, ce se răspândeşte până departe. Supravegherea revine unei femei care s'a specializat în acest scop. Aceasta ia vamă după cânepă ca la moară. Din 30 de mănuşi se iau două. In aceste topile mari intră câteva sute de mănuşi de cânepă.

Fig. 31. — Cânepa se aşează în topilă. O femeie intră în topilă, iar alta de pe margini îi aruncă mănuşile de cânepă.

Fig. 32. — Peste cânepa aşezată în topilă se pun pietre.

Fig. 33. — Melițatul cânepii. Poşaga-de-Jos, Palaghia Istrate, 20 ani.

Fig. 34. — Fibrele textile după sfărâmarea „pozdărilor".

Pentru a se cunoaşte cânepa fiecărei gospodine, se pune între ele un semn. Deasupra se pun pietre. (Fig. 32). Aici stau cam opt zile. In acest timp femeile o încearcă mereu pentru a vedea dacă este „topită". Prin topire se înțelege putrezirea părții lemnoase şi desprinderea fibrelor textile. Timpul trebue potrivit în aşa fel ca să nu înceapă să putrezească şi partea fibroasă. De aceea durata topitului se fixează de obiceiu dela caz la caz. Dacă stă prea mult „să duce", nu ține fuiorul. Când se constată că este topită, se spală acolo în vale, curățindu-se de nămol şi partea putredă de deasupra. Rămân astfel fibrele tari, care se țin întregi. Dacă distanța nu e mare se aduce acasă şi se pune să se uşte pe lângă garduri sau pereții caselor. (Fig. 11). Intr'o zi două se uscă dacă-i vreme bună şi poate fi melițată, în cazul că acest timp nu coincide cu alte munci agricole.

D. *Melițatul*

Prin melițat se sfarmă partea lemnoasă uscată „pozdările" şi rămân fibrele textile curate. (Fig. 33 şi 34). In timpul melițatului răsună satul de toc-tocul neîntrerupt al melițelor. Operația este anevoioasă din cauza pozdărilor sfărâmate şi a prafului ce se produce. O femeie poate melița într'o zi câte 40 mănuşi. După ce cânepa este melițată, nu i se mai spune mănuşe ci „fuior". Melița este de lemn, uneori cu picioarele înfipte în pământ, alteori mobilă. Ea este alcătuită din „picioare" şi „limbă". Pentru a fi melițată, mănuşa de cânepă se prinde dela cap şi se bate cu limba meliței. Se întoarce apoi cu celălalt capăt şi în felul acesta se întoarce de mai multe ori până se bat toate pozdările. Firele care se mai rup şi cad la capete, se trag şi se aşează la mijloc.

E. *Pieptănatul*

După ce cânepa a fost melițată se „trage în chepteni", o piaptănă. Piaptănatul se face cu doi piepteni cu dinții mari de fier — aceeaşi pe care i-am văzut la pieptănatul lânii (Fig. 26) şi cu „hecela"[1]) o perie cu dinții mici şi deşi.

1) Ungureşte = ecsellő. Vezi Viciu. Glosar de cuv. dialect. din Ardeal, 1906, p. 72.

La prima operație, fuiorul se „trage în cheptini", la a doua „se perie" cu hecela. „Mi-am periat fuiorul" zic femeile.

Chiar dela început se separă fuiorul de „vârvări și rădăcini", firele mai rele și câlțoase dela vârful și rădăcina cânepii. Fuiorul se înnoadă la un capăt și din el se trage cu un piepten „trăsuri", apoi fuiorul se perie, iar firele mai mici scoase cu hecela se numesc „periituri". Acestea vin și ele pieptănate, dar tot periituri se numesc. In piepteni rămân „bucii" [1]), care se scarmână cu mâna din piepteni și se torc.

„Trăsurile" scoase cu pieptenul din fuior, se piaptănă și dau „urzala", iar ce rămâne în piepteni sunt „câlții". Din „urzală" se mai poate scoate și „băteală", care e mai mică, sau se poate lăsa și împreună cu urzala. Urzala nu se mai perie. Se face caier și se toarce. Câlții de asemenea nu se mai piaptănă, ci se fac caier și se torc.

„Vârvările" și „rădăcinile" se trag și ele prin piepteni. Din ele se scot numai câlți.

In general rezultă deci trei calități:

a) „Fuiorul" (după ce a fost periat cu hecela);

b) „Urzala" (așa cum iasă din piepteni);

c) „Câlții" (ce rămâne în piepteni).

Aceste calități își au fiecare destinațiile lor precise. Din fuiorul tors subțire se face pânză de cămăși. Din „urzală", „mai demult puneau pânză groasă de făceau pantaloni la bărbătoi, da de când îi bumbacu nu mai face decât chiar care-i săracă" [2]). Acum se urzește mai mult un fir bumbac și unul de fuior, dar și urziala din fuior și băteala din „urzală" sau ambele din „urzală". Această pânză este de o calitate bună, subțire și rezistentă.

Din „băteală" se face pânză groasă pentru pantaloni și poale.

Din „periituri" iasă urzială de pânză mai moale.

Din „buci" se toarce urzială de lepedeu.

„Câlții" bătuți în „urzală" dau o pânză dură și rezistentă. Din ea se fac lepedeie și saci. „Vârvările" și „rădăcinile" se

1) Cuvântul se găsește și în jud. Suceava. Cf. T. Pamfile op. cit., p. 208.

2) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Fig. 35. — Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

Fig. 36. — Săgaja, Cirebea Maria, 15 ani.

folosesc ca băteală în „lepedeu" şi numai în rare cazuri, când firele sunt mai bune, pot servi şi ca urzială.

4. TORSUL, RĂŞCHIATUL ŞI DĂPĂNATUL

Torsul lânii şi al cânepii se face de obiceiu în tot timpul anului. Atât vara, cât şi iarna, furca stă totdeauna la îndemână ca cel mai credincios tovarăş al femeii.

Totuşi există un timp când torsul nu se mai face pe îndelete, ci constitue grija de căpetenie a gospodinei. Astfel „torsura" cea mai multă se produce din postul Crăciunului până în postul mare, când se începe ţesutul. In acest timp se toarce mereu, fie în şezători, fie în cadrul gospodăriei. Fiecare femeie îşi toarce de obiceiu singură lâna şi cânepa lucrată. Dar dacă familia este numeroasă şi nu există decât o singură femeie, mai dă să toarcă şi altei femei, dar numai în cazuri rare, căci torcătoarea este scumpă şi cu preţul ei se cumpără mai degrabă bumbac. De altfel nu numai acest considerent de natură economică determină pe fiecare femeie să-şi toarcă singură, ci mai degrabă alt factor: teama de bărbat. „Că între bărbătoi nu poţi face nimic. Vezi să nu ştie că muierea dă de lucru. O sfădeşte că ea pradă dela casă [1]).

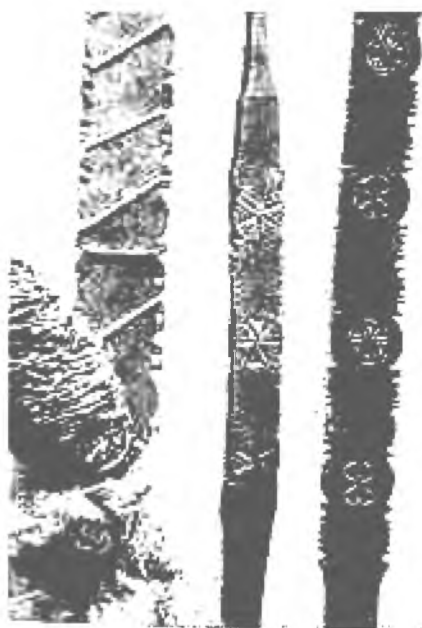

Fig. 37. — Furci „împistrite". Ocoliş

Furcile de tors sunt făcute de bărbaţii din sat. Furca este „împchistrită" (împodobită) şi are o

1) Sălciua-de-Jos, Bercea Maria, 66 ani.

formă plată şi fără coarne. (Fig. 37). Când se toarce se ţine sub braţul stâng, (Fig. 36) sau cu genunchii. (Fig. 35). Prin satele din vale fetele torc şi cu maşina. Fusele se cumpără dela ţigani. La capătul din jos, fusul are prisnel.

Fig. 38. — Răşchiatul. Ocoliş, Valeria Răduţ, 33 ani.

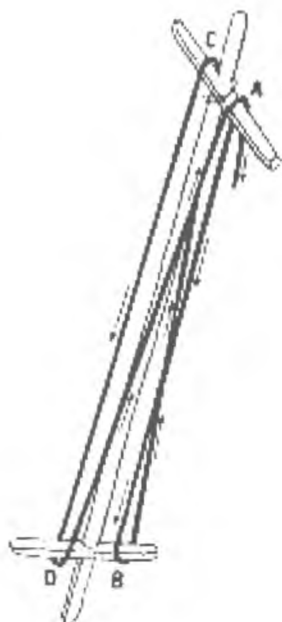

Fig. 39. — Răşchitorul

Pentru a putea fi toarsă, lâna şi cânepa pieptănată se aşează în caier şi se leagă pe furcă. Din caier se trage uşor firul, mai gros sau mai subţire, mai răsucit sau mai puţin răsucit — după destinaţie — şi se aşează pe fus. Lungimea firului este dictată de greutatea fusului, care nu poate fi prea greu pentrucă scapă mereu dintre degete. Când firul este gros şi mai puţin răsucit, cum este cazul când se toarce de ţoale, fusul este plin ca o guşe, de unde şi numirea lui de „guşe". Pentru zadii şi străiţi, firul de lână trebue să fie subţire, iar pentru pănură, de „trişcaie" şi „cioareci" puţin mai gros. Firul cel mai gros se toarce pentru ţoale. Pentru frâmbii se toarce mai subţire şi apoi se îndoaie. Urziala la desagi trebue să fie bine

răsucită şi subţire, iar băteala nerăsucită. Fuiorul şi „urzala" pot fi toarse mai subţire, dar câlţii mai gros, calitatea lor fiind inferioară. O femeie poate lucra într'o iarnă cam două clăi (60 mănuşi sau fuioare). „Iarna toarcem şi primăvara ţesem, apoi apucăm la alte lucruri"[1]).

Firele de pe fuse urmează să fie răşchiate şi făcute „jirebii", pentru a putea fi vopsite, în cazul lânii, sau fierte în cazul cânepii. Atunci însă când lâna nu va fi vopsită, firele nu se mai răşchiază, ci se dapănă direct de pe fus, făcându-se ghemele necesare.

Răşchiatul se face cu un „răscitor de tufă" (alun). (Fig. 39). Răşchitorul este de obiceiu de 78 cm, lungime egală cu un „cot". Atâta-i un cot câtâ-i „răşcitoru". La capete are câte o „peană" din sus şi alta din jos. (A-C, B-D). Răşchitorul se ţine în mâna dreaptă, iar cu stânga se duce firul. (Fig. 38). La zece fuse i se spune o „jirebie de zece coţi". O jirebie are zece „jirebiţe", care sunt formate din câte trei fire legate fiecare cu un capăt de aţă. Număratul firelor se face cam când se crede că jirebia este deplină, „se numără şi se ia jos".

Dacă nu-i răşchiat bine, nu poţi lua jirebia. Greşeala care se face la răşchiat se numeşte „crîmpiţă", o încrucişare a firelor. Crîmpiţa nu se poate repara, ci se rupe firul. Greutatea se iveşte însă la dăpânat, când nu se mai găseşte capătul firului.

Pentru ca firele să fie bine răşchiate, se leagă capătul firului de „peana" din sus a răşchitorului (Fig. 39), în A, se duce în jos, se trece pe lângă B, apoi în C şi din nou în jos pe după D, de unde revine la A.

Dăpânatul. Operaţia care în mod automat urmează răşchiatului este dăpânatul. Tot ce-i făcut jirebie vine dăpânat, indiferent că a fost vopsit sau nu. Jirebiile se dapănă cu „vârtelniţa". Aceasta se prezintă sub două forme: a) cu „talpă", când se sprijină la pământ printr'o „talpă" în care intră un „cuiu" (suportul pe care se sprijină vârtelniţa) şi b) cu „crac",

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

când suportul este o creangă de copac cu trei ramuri în formă de picioare.

Dăpânatul este necesar în vederea operaţiilor următoare, în primul rând pentru urzit, care se face de pe gheme. Tot de pe gheme se fac şi „ţevile" cu „sucala". Dintr'o jirebie se fac două gheme mari (cam zece coţi), cantitatea necesară unui ţol. Mărimea unui ghem este cât poţi cuprinde cu mâna.

Dăpânatul se poate face şi direct de pe fuse, formând un ghem mare din 17 „guşe" (fuse). In special băteala de ţol care se toarce mai puţin răsucită se dapănă direct. Pentru un ţol sunt necesare două gheme.

5. FIERTUL TORTULUI

Jirebiile de „tort" (firele de cânepă) trebue să fie fierte înainte de a fi întrebuinţate ca urzială sau băteală. Prin această operaţie, ele se îngălbenesc şi se înmoaie devenind accesibile ţesutului.

Pentru fiert se ia mai întâi câte o jirebie şi se „zoleşte" cu cenuşe într'un „troc" (covată). După aceea se scot din troc şi se aşează într'un ciubăr de haine, pe fundul căruia s'a pus un rând de paie. Când ciubărul este plin cu „jirebii" zolite, se mai pune încă un rând de paie. Se toarnă apoi peste jirebii apă fierbinte, nu însă clocotită ca să nu ardă firele. Apa trecând printre jirebii se scurge printr'o „hudă" (gaură) făcută la marginea din jos a ciubărului. Această apă este încălzită şi turnată din nou peste jirebii. Procedeul se repetă timp de o zi şi jumătate. Dacă se constată că nu sunt încă destul de îngălbenite, trebuesc „supurlite" (frecate cu cenuşe) încă odată. Dacă nu le „vâgi" (potriveşti) cu fiertul, nu sunt bune. Ele trebue să fie galbene. După aceea se spală cu „maiu" la vale, ca hainele şi se pun pe gard să înghețe. Dacă nu îngheaţă nu se moaie firele. La îngheţ se lasă cam două săptămâni.

Fiertul tortului este o operaţie grea şi cea mai mică greşeală poate distruge tot tortul. Apa trebue să fie fierbinte, dar nu prea clocotită. Cenuşa să nu fie de lemn de „acăţ" (salcâm), gorun sau coceni (de porumb), aceasta fiind prea

tare şi arde tortul. Şi mai ales să nu fie prea multă cenuşe. „Mi le-am ars şi eu de câteva ori, amu-i un an am ars o jirebie de fuior, una de urzală de lepedeu şi trei de băteală de pânză, am ars de 50 de coţi“ [1]).

Opăritul aţei. Lâna fiind suficient de moale nu se mai fierbe. Intr'un singur caz trece printr'o operaţie oarecum asemănătoare, atunci când din firele toarse se face „aţă“ de cusut. In acest caz firele de lână sunt opărite pe fus cu apă curată. Se pune în doniţă cu apă rece şi se adaugă mereu când apă caldă, când rece, ca să nu se ardă. Se lasă apoi „de-amoi” în doniţă, cam o jumătate de zi ca să se înmoaie.

6. VOPSITUL

De sigur că altădată vopsitul sau coloratul lânii se făcea numai în casă, după anumite tehnici străvechi. Culorile se procurau din materii vegetale şi prin aceasta nu numai că erau mai durabile, dar şi infinit mai dulci şi armonioase. Cu timpul însă procedeele au fost părăsite şi pierdute, iar gustul femeilor s'a îndreptat tot mai mult spre culori vii şi tari, pe care le oferea oraşul — târgul — dispensând-o în acelaşi timp de o migăloasă muncă.

Totuşi ca o reminiscenţă a unei industrii casnice de vopsit, se mai păstrează şi astăzi unele procedee, cum este prepararea vopselei negre pentru cernit din coaje de arin, sau a culorii galbene din „drob“.

A. *Vopsitul în casă*

Cernitul. Coaja de arin (alnus glutinosa) rasă se fierbe câteva ceasuri, apoi se scurge într'un ciubăr unde i se adaugă „galiscău“ [2]) (acid galic) şi piatră acră (Alaun [3]). In apa fierbinte se „încinge“ (încălzeşte) lâna şi se lasă acolo până se răceşte. Dacă nu e destul de neagră, procedeul se repetă [4]).

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

2) ungureşte = gáliczkő. La Câmpeni se spune „galiţă“. In Vechiul Regat este cunoscut sub numele de „calaican“.

3) Cf. şi T. Pamfile op. cit. p. 127. Compoziţia chimică: sulfat dublu de aluminiu şi potasiu, incolor sau alb gălbui.

4) Agriş, Lădar Dochiţa, 76 ani; Ocoliş, Paşca Maria, 49 ani şi Lina Mihuţ, 82 ani; Sălciua-de-Sus, Bichiş Ana, 76 ani.

In acest fel se cerneşte atât părul din care se fac zadiile, cât şi şurţele ţesute gata.

Culoarea galbenă se obţine prin fierberea florilor galbene de „drob“ (Genista tinctoria). Acest procedeu s'a mai păstrat astăzi numai de unele bătrâne din satele de munte, dar şi ele îl amintesc ca aparţinând trecutului. Culoarea galbenă-portocalie constitue şi astăzi o notă distinctivă locală a zadiilor. Totuşi astăzi se vopseşte mai mult cu „colburi“ cumpărate dela oraş.

Culoarea roşie se obţine în gospodărie din „colb“ roşu fiert cu oţet şi sare, iar în lipsa oţetului cu urină acidă.

Culoarea vânătă numită „mnierâie“ (albastru închis ce bate în violet) se pregăteşte din piatră „mnierâie“ cumpărată.

B. *Vopsitul la târg*

Dar chiar şi această îndeletnicire casnică pierde din importanţă de când au început să apară în centrele economice locale vopsitori ambulanţi, care strâng în zilele de târg din Sălciua şi Iara, lâna destinată vopsitului, urmând a fi transportată la fabricile de vopsit din Trăscău (Rimetea), unde există o astfel de vopsitorie, sau la Turda şi Aiud, şi o restitue după o săptămână. Vopsitul se plăteşte după kilogram, în 1939 se plătea 30 lei de kg, pentru orice culoare. Jirebiile de lână vopsite în toate culorile sunt expuse în fiecare zi de marţi, la târgul săptămânal din Iara, atârnate în şatra acestor comercianţi ambulanţi.

Astfel lâna se vopseşte fără nicio bătaie de cap, iar gustul pentru aceste culori tari s'a format demult. Nimeni nu mai remarcă superioritatea celor din trecut, doar câte o bătrână care mai păstrează vreun ţol vechiu, sau câteun bătrân mândru de gulerul cămăşii sale, de un cenuşiu deosebit, cusut cu păr de capră cernit cu scoarţă de arin. Dar acestea numai incidental.

7. URZITUL, INVĂLITUL ŞI NĂVĂDITUL

Urzitul este operaţia premergătoare năvăditului şi ţesutului. Deoarece se face de obiceiu afară, între femeile care se silesc care mai de care să fie gata mai repede cu torsul, se naşte chiar o întrecere pentru a începe urzitul. „Ni, că aia urzeşte şi io nu mi-am urzit încă" [1]), zic femeile.

Fig. 40. — Urzitul la tărnaţ. Şchiopi, Bologa Maria, 18 ani.

In general se pot distinge două feluri de urzit: a) „la perete", afară, după un sistem arhaic, cel mai răspândit în regiunea noastră şi b) cu „urzoiu" în casă, sistem nou, întâlnit în câteva cazuri.

In primul sistem se urzeşte acolo unde au „urzoii" (cu-

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

iele). „Cuiele" pot fi bătute în perete: „după casă"; în stâlpii dela „tărnaț" (Fig. 40) și la „șură".

Sistemul este următorul: (Fig. 41). Se leagă capetele celor două fire, după ce s'a trecut printr'o lingură. Se fixează în A, se trece prin B unde firele se încrucișează și se formează „rostul". De aci firul trece prin C, D, E, F, G, și se întoarce pe deasupra tot prin aceste cuie la A unde se încrucișează. Ghemele se păstrează în două „ciure", iar firele se poartă cu ajutorul lingurii găurite.

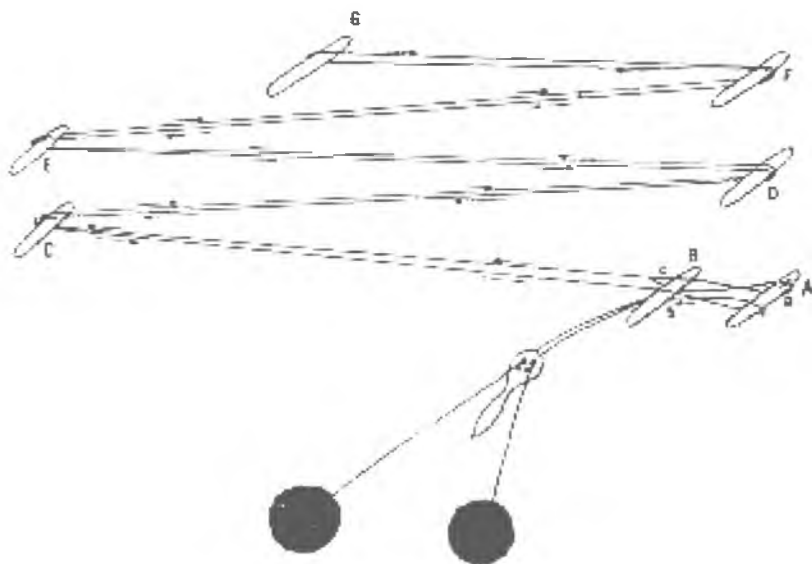

Fig. 41. — Urzitul.

Lungimea urzelii variază. In Fig. 41 se urzește 45 coți (33 m). Cuiele se pun însă după necesitate, scurtând sau lungind distanța. Se pot pune însă oricât de mulți coți, cât încap în războiu, până la 100 coți. Lungimea urzelii trebue stabilită înainte de a se începe urzitul. Se ia capătul urzelii și se măsoară un cot. Acesta este egal cu lungimea dela cotul mânii, pe lângă mână și degete întorcându-se până la încheietura mânii. Odată stabilit cotul, se măsoară câți coți se pun și se înseamnă locul. Acest semn trebue să ajungă la ultimul „cuiu" (pct. G) de unde se întoarce.

In al doilea sistem cu „urzoiu“ se întrebuinţează un schelet de lemn făcut de oamenii din sat[1]). El se aşează vertical în mijlocul camerei fixându-se în grindă.

Acesta este un sistem mai avansat şi mult mai comod, întru cât se învârteşte pe loc, iar femeia nu trebue să mai alerge dela un capăt la celălalt al „urzoaielor“ (cuielor). El se întâlneşte numai în satele din depresiune. Dar chiar şi aici se găseşte în număr redus. Femeile urzesc şi acolo la perete sau vin la cele care au urzoiu şi-şi urzesc la ele.

Indiferent de sistem, când urziala creşte se începe număratul firelor şi se leagă câte zece grupuri de trei fire, ceea ce formează o „jirebie“. Se urzeşte astfel numărul jirebiilor dorite. Această măsură a jirebiilor ne va da lăţimea ţesăturii, adică numărul firelor, tot aşa cum măsura urzelii ne dă lungimea. Numărul jirebiilor variază după felul ţesăturii. Deodată cu fixarea jirebiilor se alege şi spata a cărei dinţi trebue să concorde cu numărul total al firelor. Să luăm un exemplu: Se urzesc opt jirebii. Fiecare jirebie are 30 de fire (zece legături de câte trei). In total sunt deci 240 fire (30 × 8). Pentru acestea este necesară o spată cu 240 dinţi. Ţesătura va fi astfel atât de lată cât este spata, care dă în războiu poziţia orizontală a firelor. Potrivirea între spată şi jirebii se face după destinaţia ţesăturii. Spata fiind mai lată şi cu dinţii rari, pânza va ieşi mai lată, în schimb spata fiind mai deasă şi pânza iasă mai îngustă. Aceste potriviri se lasă de obiceiu la aprecierea femeii, de a cărei îndemânare depinde tot lucrul.

Numărul firelor fiind direct proporţional cu lăţimea pânzei, cu cât sunt mai puţine jirebiile, cu atât iasă pânza mai îngustă. Pentru „haine” (pănură) se urzeşte de obiceiu din 7—8—9 jirebii. Pânza se poate ţese dela 5—18 jirebii. Din 5 jirebii iasă cam de 20—25 cm lăţime. Din 12 jirebii iasă cam 40—50 cm, iar din 18 jirebii iasă 70—80 cm. De obiceiu pânza mai groasă se urzeşte în „zece“, mai subţire în „11—12“, iar pentru „joli” în „13—14”. Pentru „lepedeie” se obişnueşte 9—10 jirebii, trebuind astfel trei foi pentru un lepedeu.

1) Sistem întâlnit şi în alte părţi. Cf. M. v. Kimakowicz-Winnicki, Spinn- und Webewerkzeuge, p. 27.

După ce jirebiile necesare au fost urzite, la capătul urzelii se face din nou un nod şi se sfârşeşte cu aceeaşi încrucişare ca la început. Pentru ca „rostul" să nu se încurce, se leagă urziala în câteva puncte (Fig. 41, pct. a, b, c). De asemenea şi la celălalt capăt al urzelii, la ultimul „cuiu". Aceasta numai pentru siguranţă până când se învăleşte sulul. Urziala se ia acum de pe „cuie" făcându-se „lanţ", pentru ca să nu se încurce şi se păstrează aşa până când se învăleşte pe sul.

Fig. 42. — Urziala se ia de pe cuie făcându-se lanţ.

Invălitul sulului se face afară, unde urziala poate fi întinsă în toată lungimea ei. (Fig. 45). Operaţia durează câteva ceasuri.

Urziala se înveleşte pe sulul dinapoi al

Fig. 43. — Invălitul sulului. Ocoliş, Mărina şi Paraschiva Muntean.

războiului, care se sprijină pe doi „cociumbi" înfipţi în pământ, al căror loc a fost dinainte ales şi rămâne totdeauna acolo. (Fig. 43). De sul se leagă cu o „aţă" o „vergea", prin care s'a trecut capătul urzelii. Aţa se învârte apoi pe lângă sul până când vergeaua ajunge lângă sul. Sub vergea, de o parte şi de alta a rostului s'au trecut chiar dela început doi „fuştei". (Fig. 44). Unul este lângă vergea, al doilea este de partea cealaltă a rostului. Aceştia sunt legaţi cu o „aţă" pe sub „cheară" (urzială), ca să nu alunece. Pentru ca urziala să stea bine întinsă, se leagă la celălalt capăt de o „traglă" pe care se aşează pietre. (Fig. 45). Sulul este învârtit acum, iar urziala se înfăşoară în jurul lui. In jurul sulului, printre urzială, se aşează mereu „vergele" ca să nu se încurce firele, şi să se aşeze unele asupra altora. Vergelele trebuesc aşezate uniform pentru ca sulul să fie rotund. Invârtirea sului se face cu ajutorul unui „mămăligoi" (băţ) care fixează sulul.

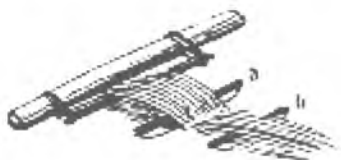

Fig. 44. — „Rostul" se păstrează între doi fuştei.

Fig. 45. — Se începe învălitul. „Cheara" este întinsă în toată lungimea ei.

Din când în când „cheara" trebue legată pe sul cu o „aţă" ca să nu alunece în lături. In felul acesta se învăleşte toată urziala. Cei doi fuştei care ţin rostul trec astfel de-a-lungul întregii urzeli, împreună cu rostul. Pe măsură ce ur-

ziala se învăleşte, „tragla“ dela capătul celălalt se apropie, fiind trasă mereu cu urziala. (Fig. 45). După ce toată urziala este învălită, sulul plin trece de pe cei doi „cociumbi“ de afară, în casă la războiu, unde urmează năvăditul. Tot acum se taie şi capătul urzelii.

Invălitul sulului se face totdeauna de către două femei, operaţia reclamând dela început o divizare a muncii şi un ajutor reciproc. (Fig. 43).

Facerea iţelor. O lucrare premergătoare năvăditului este facerea iţelor. Iţele sunt făcute de femei, cu ajutorul unei „scânduri“. (Fig. 46). „Aţa“ din care sunt făcute este toarsă

Fig. 46. — Făcutul iţelor.

din păr. Ochiul dela iţe se numeşte „corleţ“. Iţele se fac în felul următor. Paralel cu „scândura“ de făcut iţe se aşează o „indrea“ (un ac mare de cusut făcut din os) prin care s'a trecut un fir de aţă de cânepă. Acest fir poartă numele de „irmă“ (inimă) deoarece el va trece prin toţi corleţii iţelor. Lucrul se începe prin fixarea „irmei“ în pct. a Fig. 46, apoi se trece prin îndrea în b, iar firul se potriveşte astfel ca acul să ţină firul bine întins şi să stea fixat în marginea scândurii, câţiva milimetri mai ieşit, lipit de scândură. Se ia acum „aţa“ de lână şi se începe prin doi-trei laţi ce se fac pe lângă indrea (c), apoi se trece cu firul de aţă prin faţa scândurii, se înconjoară prin dos şi iar se fac doi laţi pe lângă indrea. Când acul este plin, „corleţii“ (d) înaintează pe „irmă“, lăsând liberă indreaua. Corleţii iţelor se socotesc după numărul jirebiilor ce se pun. Când numărul lor este suficient se rupe firul de aţă făcându-se iarăşi doi-trei laţi, urmând a se trece de pe scân-

dură pe vergeaua dela ițe. Se desleagă irma în punctul a. Se așează scândura cap în cap deasupra la vergeaua dela ițe și se trec toți corleții de pe scândură pe vergea. Aici „irma" se înnoadă de cele două capete ale vergelii, strâns lipită de vergea. Ițele fiind făcute din două rânduri de corleți ce se împreună la mijloc, urmează să se facă cealaltă parte care se execută tot ca în cazul precedent pe scândura cu „irmă" având de grije ca odată cu facerea acestor corleți să se împreune și corleții precedenți. Pentru aceasta, acum în cazul al doilea, corleții se lucrează pe scândură cu firul care a trecut prin corleții de pe vergea. Se începe tot prin câțiva lați fixați pe indrea, apoi se trece prin fața scândurii și înainte de a da prin dosul ei se trece firul prin ultimul corleț de pe vergea, apoi se trece prin dos și se fac lații pe ac după sistemul cunoscut. In felul acesta se leagă toți corleții unii de alții.

Fiind din ață de lână, corleții se rod ușor. Dacă este rupt numai unul, se repară, dacă sunt mai mult rupte, „linse" (subțiate de molii), se aruncă ițele și se fac altele.

Năvăditul prin ițe. Năvăditul propriu zis se face trecând câte un fir din urzială în fiecare corleț al ițelor. (Fig. 47). Pentru „haine" se năvădește în patru ițe, iar pentru pânză în două. „Rostul" cu cei doi fuștei care-l păstrează rămâne între sulul dinapoi și ițe. Năvăditul se face de două femei, una care dă firul din spate, iar alta care îl scoate prin corleț, în față. Grija de căpetenie este să nu se sară corleții. Să luăm un exemplu la năvăditul prin două ițe. Dela rost vin tot câte două fire laolaltă. Acestea trebuesc date amândouă unul după celălalt ca să treacă consecutiv prin cele două ițe, astfel că cele două fire merg unul după altul, tot grupuri de câte două fire prin două ițe, așa cum s'a urzit tot două fire. Pentru ușurință, ca firele urzelii să fie la îndemână, se sprijină un băț pe străjile războiului și se trece urziala peste el, lăsând-o să atârne astfel din sus chiar

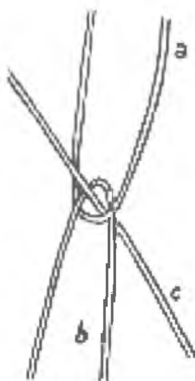

Fig. 47. — Năvăditul prin ițe.

în dreptul iţelor, care atârnă şi ele susţinute de „bâta" dela iţe sprijinită tot pe străjile războiului.

Greşeli de năvădit sunt: a) „lăturoi" la pânză (două iţe) când în acelaşi iţ s'a trecut două fire, astfel că două fire merg alături, nu se împletesc, se zice că merge „lăturoaie", în loc să meargă când într'un iţ când în celălalt; b) „dintele de cal" la patru iţe, „când iei în trei iţe şi în loc să iei în al patrulea, te întorci unde nu trebue", astfel că ai luat numai prin trei iţe. Când rosteşte un fir merge peste trei fire de bătează şi nu rosteşte decât tot la trei fire peste un fir de bătează.

Năvăditul prin spată. Spata se cumpără din târg. Este făcută din lemn de corn având „dinţii" subţiri şi câte unul mai gros în margine, numiţi „babe". Ca să se înmoaie şi să nu scârţâie, spata se unge cu ceapă. Mărimea spatei fiind în legătură directă cu numărul jirebiilor, are însemnat acest număr pe „baba" stângă, câte o crestătură pentru două jirebii.

Năvăditul prin spată se face tot de către două femei, una care dă firele din faţă, iar alta care le trage cu un cuţit, cu muchea, prin dinţii spatei. In acest timp spata stă întoarsă pentru a se putea trece firele care iasă dela iţe. In cazul că sunt două iţe se dau tot câte două fire deodată, câte unul dela fiecare iţ, astfel ca un fir să fie dela iţul din faţă, celălalt din spate. Se trec astfel tot câte două fire în fiecare dinte dela spată, iar în cazul că se năvădeşte în patru iţe, se trece tot câte două fire într'un ochiu şi unul în celălalt, „bun şi rău".

Greşeli de năvădit prin spată: Numărul firelor trebue socotit dinainte, aşa ca spata toată să fie plină, altfel se strică. Dacă totuşi nu s'a socotit bine şi nu încap toate firele în spată, cele rămase se aruncă înapoi şi se numesc „mânzalău".

După ce s'a terminat năvăditul se aşează brâgla sprijinită pe braţele războiului şi se pune spata în brâglă, întoarsă în poziţia ei normală. Se fixează „tălpigile" în „irmă" şi se leagă de tălpigi aţele iţelor. In cazul că se ţese numai în două iţe, celelalte două tălpigi rămân neîntrebuinţate. Acum se prinde gura „chiarii". Se înnoadă capetele urzelii prinzând câte un mănunchiu de deasupra şi legându-le cu alt mănunchiu

de desubt astfel ca firele să fie paralele. Se leagă astfel cam 15—20 fire într'un nod. Printre firele legate se trece o vergea care se leagă cu o ață de sulul dinainte al războiului. După ce s'a țesut o bucată, vergeaua se scoate, iar gura se prinde direct de sul.

8. RĂZBOIUL ȘI ȚESUTUL

Războiul. Tipul vechiu de războiu este alcătuit din următoarele piese: „picioarele" dinainte și dinapoi închegate prin cele două „tălpi" laterale ale războiului. (Fig. 48).

Pe picioarele dinapoi se sprijină „sulu dinapoi" așa cum a fost învălit cu „cheară" (urzială) și „vergele". De pe acest sul cheara trece prin „ițe" apoi prin „spată", care e fixată în „brâglă". Inainte însă de ițe și spată se găsesc trecuți printre fire doi „fuștei", care păstrează rostul așa cum l-am văzut la învălitul sulului. Ieșind din spată capetele firelor sunt prinse de o vergea care se fixează pe „sulu dinainte" sprijinit pe „picioarele" dinainte ale războiului.

Pentru fixarea și învârtirea sulului dinainte este un „bărbătuși", prin care trece o „muierușcă" legată de talpa războiului cu o „ață". „Muierușca" are mai multe „hude" (găuri) pentru schimbarea „cuiului" după nevoie.

Invârtirea și fixarea sulului dinapoi se face cu ajutorul unui „sclobozîtor" lung.

Brâgla se fixează pe „străjile" războiului, ambele având mai multe „hude", prin care două „cuie" fixează chiar dela început, când se pune războiul, cât de sus sau de jos trebue să fie spata.

„Fușteii" dela ițe sunt acățați cu ajutorul unor „curele" de „bâta dela ițe", care se sprijină tot pe cele două străji ale războiului.

Paralel cu cele două suluri, între tălpile războiului, este fixată „irma", de unde pornesc „tălpigile" trecând prin „tălpigari". Capătul „tălpigilor" ajunge până sub sulul dinainte, terminându-se sub formă de pedale. Prin apăsarea lor se schimbă — se ridică sau se lasă în jos — „ițele", legate de ele cu „ațele tălpigilor". Prin schimbarea ițelor, se schimbă și rostul.

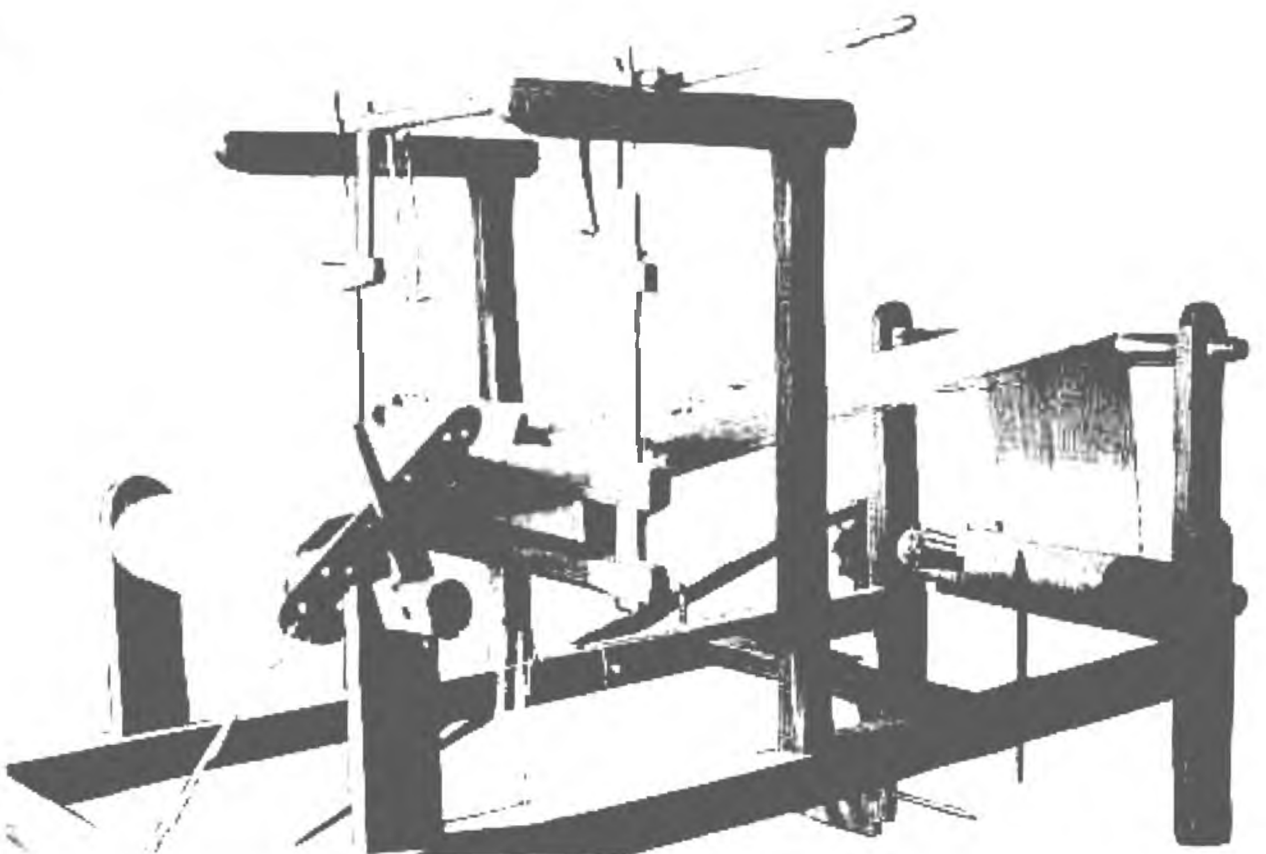

Fig. 48. — Războiu vechiu. Ocoliş.

Țesutul are două perioade caracteristice în decursul unui an, orientate după lucrul câmpului. In general se poate spune că se țese și vara și iarna, vara pentru iarnă, iarna pentru vară, dar de fapt de țesut se apucă fiecare când are timp. Vara începutul țesutului depinde de terminarea „pologului" (fânului). A doua perioadă a țesutului este în postul mare după ce s'a terminat „torsura". „Până vin Paștile tot țesem, uneretea gătăm, uneretea nu" [1]).

Fig. 49. — Suveica.

In capitolele anterioare am văzut toate operațiile prin care trece lâna și cânepa din faza de materie primă până când ajunge să fie un produs al industriei casnice textile. Țesutul încheie aceste operații. Chiar prin definiție, el constitue însă operația cea mai importantă și de aci cea mai migăloasă și dificilă.

Dela învălitul sulului, la năvăditul prin ițe și prin spată, până la a prinde gura „chiarii" și deci începutul țesutului propriu zis, operația cere multă bătaie de cap și atenție, dar mai ales pricepere. „Dacă ți-l încerculă (începe) oarecine apoi poți țese. Ii năcaz să-l încerculi. Nu roastă (rostește) [2]).

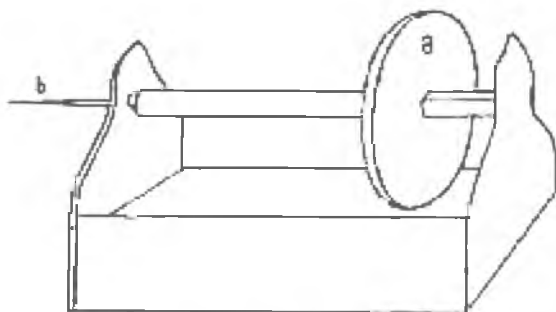

Fig. 50. — Sucala.

Intr'o zi se poate țese cam zece coți de pânză, iar din „haine" (pănură) și „țoale" — acestea fiind mai rare și firul mai gros — se poate țese până la opt coți pe zi.

1) Făgetul Ierii, Bâlc Vârvoară 57 ani.
2) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Atât la pânză, cât şi la „haine", firul de băteală se trece dela un capăt la celălalt cu „suveica". (Fig. 49). Suveica are o „ţeve" (b) din lemn de soc, pe care este învârtită torsura. Prin ţeve se trece un „surcel" (a) şi apoi se pune în suveică. Suveicile se cumpără dela ţigani. Tursura este învârtită pe ţevi cu „sucala". (Fig. 50). Roata (a) este învârtită cu mâna. Aceasta învârteşte „cuiu" (b) împreună cu ţevea dela suveică. Ţevile de bumbac nu se fac cu sucala, ci cu mâna, pentrucă firul de bumbac nefiind prea elastic se întinde prea tare şi prin aceasta îi slăbeşte rezistenţa.

9. ŢESUTUL CU SCÂNDURA

Ţesutul cu războiul reprezintă faza cea mai înaintată în evoluţia ţesutului. Ea a fost precedată însă de o tehnică primitivă, probabil de ţesutul vertical cu ajutorul unor beţe,

Fig. 51. — Frâmbie ţesută cu scândura.

care de sigur numără câteva mii de ani în urmă [1]). A doua fază probabil a fost ţesutul cu scândura. Acest sistem se mai găseşte şi la noi în ţară, în regiunile mai arhaice, ca de pildă în Ţara Haţegului, Munţii Apuseni, regiunea Sibiului, etc.[2]). Aceasta ne îndreptăţeşte să credem că ţesutul cu scândura a fost cunoscut în timpuri străvechi pe o arie mult mai mare, din care au rămas astăzi numai câteva insule. Cu scândura se ţes astăzi numai „frâmbii" (brâuri) înguste de doi-trei centimetri. Lungimea lor este de cca 1,50 m, iar motivul este

1) Cf. R. Vuia, Flechterei mit Stäbchen bei den Rumänen (Zeitschrift für Ethnologie, 1914, p. 824–828).

2) M. v. Kimakowicz-Winnicki, Spinn-und Webewerkzeuge, p. 29.

acelaşi predominând culoarea roşie cu câteva fire albastre şi galbene. (Fig. 51).

In Munţii Apuseni am întâlnit o singură dată acest sistem în Sălciua-de-Jos, cătunul Moreni, dar şi aci o singură bătrână (ţigancă) mai ştia ţese frâmbii cu scândura. Cazul poate da naştere şi la o interpretare greşită la prima vedere: o ţigancă reprezentând o veche tehnică. S'ar putea crede că tehnica a fost importată recent din Orient prin Ţigani, ceea ce este cu totul inexact. Tradiţia ne spune că mai demult şi alte femei din sat ştiau ţese cu scândura, iar în vechime toate femeile aşa îşi ţeseau frâmbiile. Tehnica a fost părăsită însă cu timpul din motivul că războiul permitea o variaţie mai mare în alegerea motivelor şi a dimensiunilor, iar ţesutul cu scândura nu mai avea deci nicio justificare practică.

Fig. 52. — Scândura de ţesut.

Pentru acest ţesut se întrebuinţează o singură piesă, o scândură îngustă 25/15,5 cm. (Fig. 52). In lungul ei are 12 „tăieturi", iar între ele, alternativ 13 „hude". Această piesă reprezintă de fapt spata şi iţele dela războiu, ca elemente esenţiale ale ţesutului. Poziţia scândurii în timpul ţesutului este tot verticală ca a spatei, iar a firelor orizontală. Această scândură poate fi deci considerată ca prima piesă care a dus cu timpul la alcătuirea războiului de astăzi.

Urzitul se face şi aici afară în „tărnaţ". Se urzeşte pe după un „ileu" (cuiu) de fier (Fig. 53), 25 fire (două galbene, patru albastre şi nouăsprezece roşii), lungi de doi stânjeni şi jumătate[1]). Apoi firele se trec prin „tăieturile" şi „hudele" scândurii aşa cum le vedem în Fig. 53, iar capătul lor se înnoadă la brâu, astfel că firele rămân întinse între „ileul" de fier şi trupul femeii. Ca băteală se foloseşte lână tot de culoare roşie, făcându-se de pe fus câte o „guşă" nu prea mare, pe care o trece printre fire. Este interesant acum „rostitul". Cele 13

1) Un stânjen se obţine prin întinderea braţelor în sens opus.

fire care trec prin „hude“ rămân fixe, dar cele 12 fire care au trecut prin „tăieturi“ se mişcă mereu, în lungul tăieturii

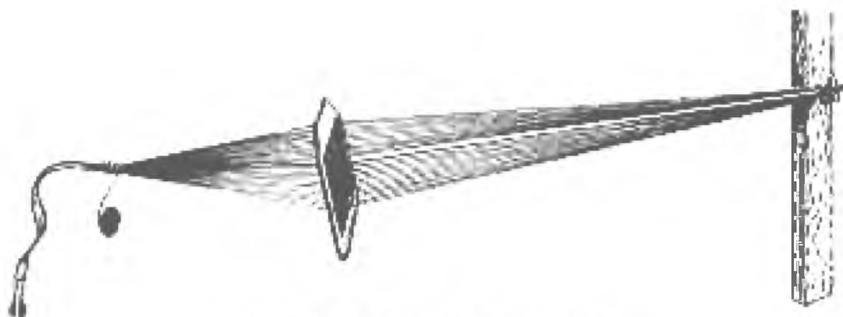

Fig. 53. — Ţesutul cu scândura.

alternativ, deasupra şi dedesubtul hudelor, alcătuind astfel rostul. La cele două capete ale brâului, se fac ciucuri, împletindu-se capetele firelor. (Fig. 51).

10. ŢESATURILE

La baza tuturor ţesăturilor de azi, variate şi amestecate, trebue să distingem două mari categorii, pe care le putem urmări din cele mai vechi timpuri şi care corespund celor mai stricte nevoi ale traiului: a) *ţesături de lână* şi b) *ţesături de cânepă*. La acestea se adaugă în ultimul timp ţesăturile în care se amestecă şi bumbacul împreună cu lâna sau cânepa.

A. *Ţesături de lână.*

De sigur, cea mai veche ţesătură de lână este „pănura“ şi „ţolu“. Ele nu lipsesc din nicio casă, fie ea cât de simplă, sau săracă, căci prezenţa lor nu indică o notă artistică, ci numai simplul motiv practic al strict necesarului. „Io n'am fete, nu ţăs decât ţol şi pănură pentru bărbaţi“ [1]), exprimă aceasta în deajuns.

Chiar şi atunci când îşi fac loc în casă şi alte ţesături, ca zadii, şurţe, străiţi, desagi sau „lepedeie“ (covoare), can-

1) Iara, Veronica Oltean, 55 ani.

Fig. 54. — „Țol". Ocoliș.

Fig. 55. — „Lepedeu". Ocoliș.

titatea cea mai mare de lână este rezervată tot pănurii și ţolului. Sunt femei care ţes și 60 coţi de pănură într'un an, numai pentru nevoile familiei.

„Pănura" se ţese în patru iţe. Firul de urzială trebue să fie răsucit mai tare, el poate fi tors și cu mașina, dar cel de bătează numai cu mâna și după un sistem special ţinând fusul în sus „cu mâna la deal".

După ce a fost ţesută, pănura este dusă la „ştează"„ unde se bate cu ciocanele udându-se mereu până se îngroașe și se întărește. Prin acest procedeu intră mult și se scurtează aproape la jumătate. Inainte de a intra la „ştează" are cca 103 cm și iasă cam 56 cm.

Din pănură se fac cioareci și ţundră și alte piese de îmbrăcăminte ce și-au făcut loc în ultimul timp ca: „laibăr", „uioș", ș. a. Deoarece din pănură se face îmbrăcămintea, ea se mai numește în vorbirea curentă și „haine".

Pănura de obiele se ţese deosebit de cea de cioareci. Ea este mai îngustă și mai subţire. Când se urzește trei jirebii, se scoate cam 35—40 coţi. Inainte de a fi dată la ştează este de 25—33 cm, când iasă dela ştează este de 23—29 cm (unele sunt bătute mai tare, altele mai slab). Prin batere cu ciocanul „să învălește, o face mai bună, mai ţapănă"[1]). Pentru o pereche de obiele sunt necesari patru-cinci coţi.

Ţoalele. Numirea de „ţol" s'a păstrat atât pentru ţolul simplu care servește pentru acoperit în timpul nopţii, cât și pentru cel cu care se acopere patul în timpul zilei și care este ţesut uneori cu multă măestrie. Acesta din urmă a primit însă o numire recentă de „lepedeu"[2]), rămânând cu numirea de ţol numai acela cu care se acopere în timpul nopţii. Uneori ele nu diferă ca ţesătură, ci numai prin faptul că sunt făcute dintr'o calitate mai bună de lână sau exprimă o atenţie mai mare în orânduirea dungilor sure și albe din care este ţesut, iar alteori nicio deosebire faţă de celelalte ţoale decât aceea că este mai nou sau mai puţin uzat. (Fig. 54, 55).

Ţoalele pentru acoperit în timpul nopţii se ţes în patru

1) Sălciua-de-Jos, Bercea Maria, 66 ani.
2) ung. lepedö = cearceaf.

Fig. 56. — „Țol" vechiu de 50 ani. (Hășdate, Nastasia Neamț, 69 ani).

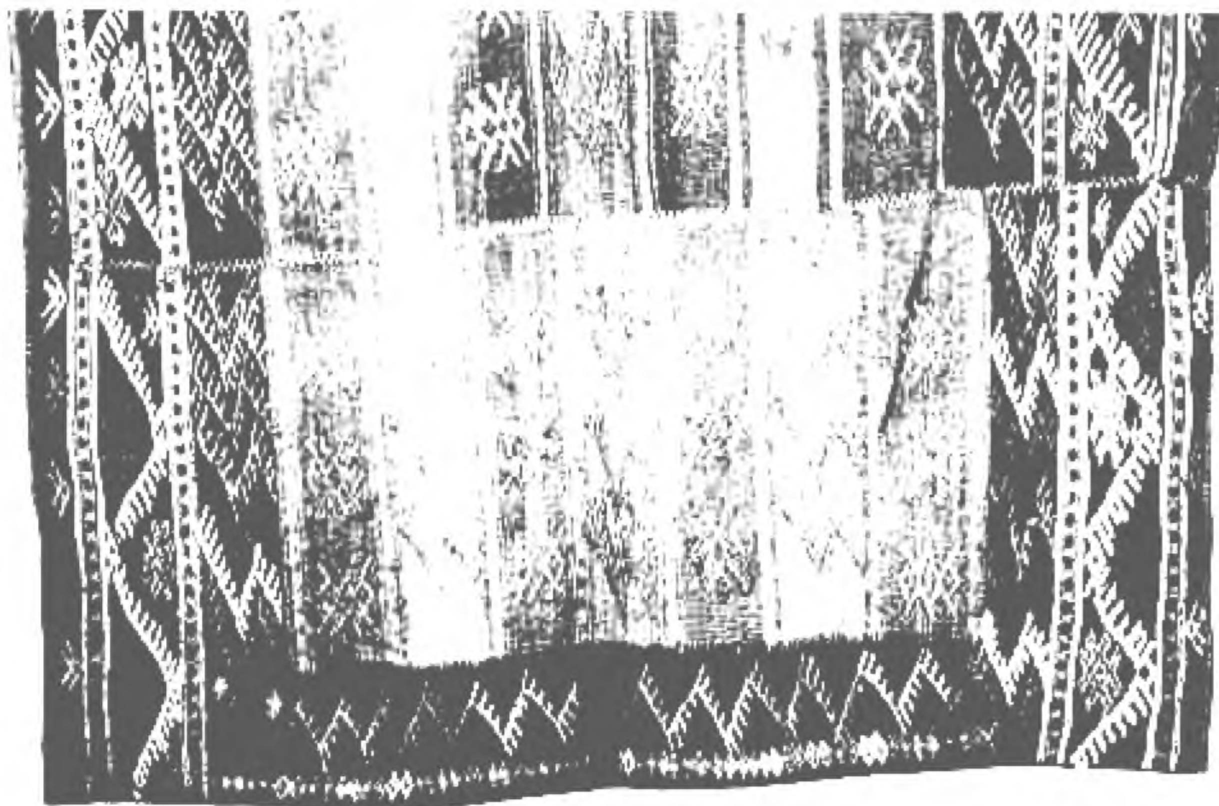

Fig. 57. — „Lepedeu înfundat". Săcel.

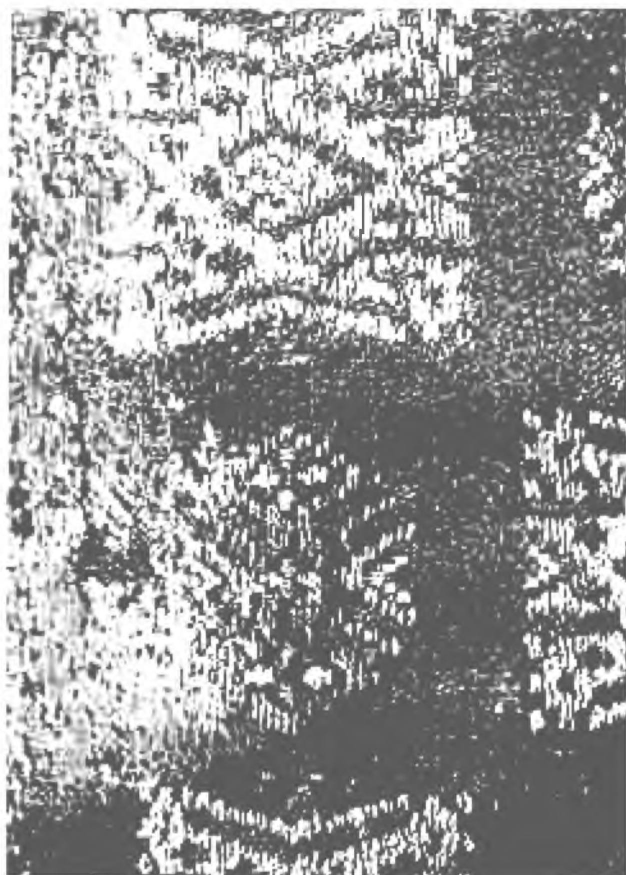

Fig. 58. — „Lepedeu" vechiu. Iara

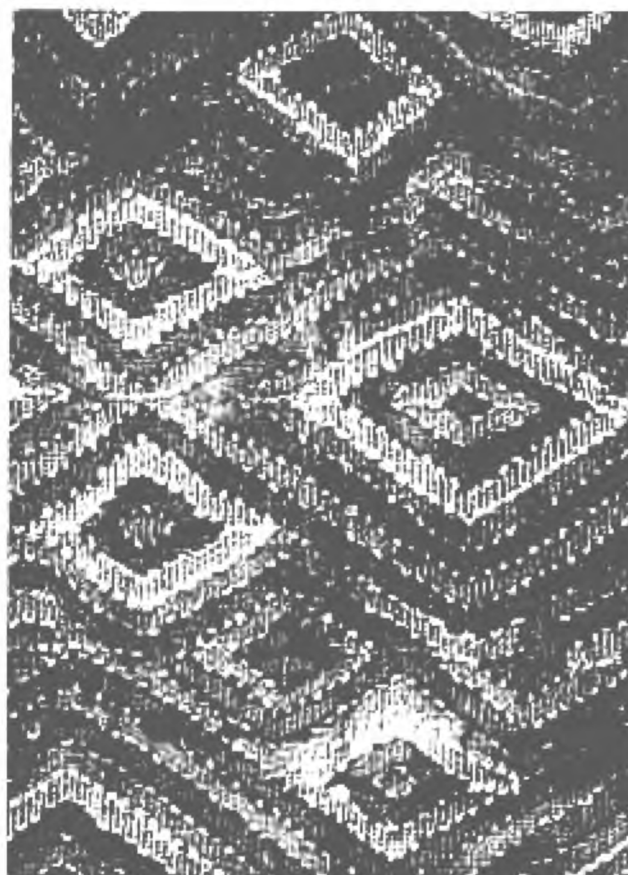

Fig. 59. — „Lepedeu". Săcel.

iţe. De obiceiu nu se ţes în fiecare an. Se pune de ţol odată la 2—3 ani şi atunci se ţes mai multe. Când se urzeşte pentru un ţol trebuesc 15 coţi sau 22—23 fuse, sau 40 „guşe" de lână, sau un ghem de lână sură şi unul albă (într'un ghem intră 17 guşe). Ele sunt vărgate, alternând dungile sure cu cele albe în diferite feluri. (Fig. 54). După ce au fost ţesute, ţoalele trebuesc duse la „vâltoare", unde se îngroaşe.

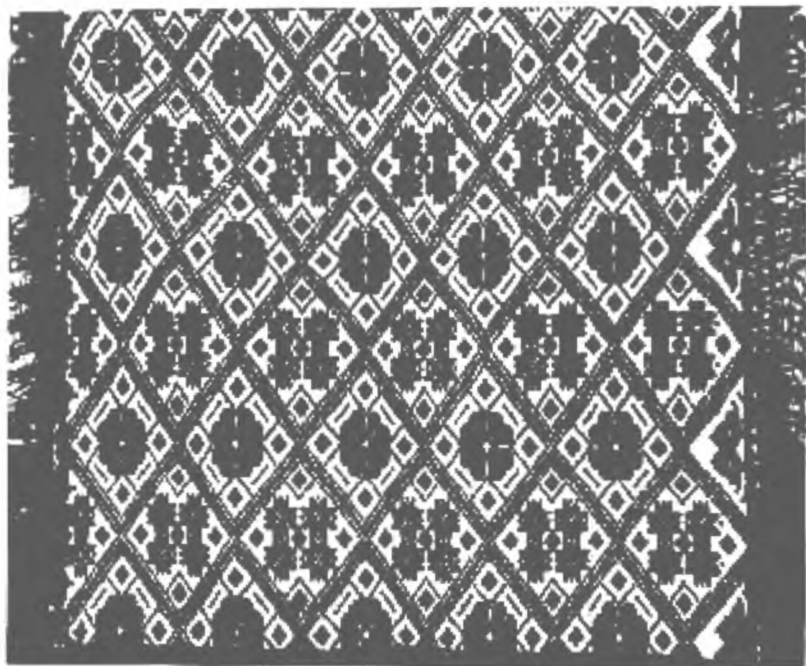

Fig. 60. — „Merindar" nou. Săcel.

Ţoalele care servesc de podoabă ca acoperitoare de pat, sunt lucrate după două tehnici, una veche, după care nu se mai lucrează astăzi, cu motive „puse cu mâna în războiu ca coadele la zadii" [1]), şi alta recentă, constând din mai multe iţe, care nu a pătruns decât în satele din depresiune şi unele de munte ca Muntele Băişorii, Muntele Filii, Hăşdate, etc., în directă legătură cu ele. Intr'un ţol vechiu de lână intră două-

1) Hăşdate, Neamţ Nastasia, 69 ani.

trei lâni. Sunt țesute în două ițe, din „tri lați" având dimensiunile 1,60 m lățime și 2,50 m lungime. Lâna era vopsită în casă, negrul din culori vegetale, iar celelalte cu prafuri cumpărate. (Fig. 56). In unele sate, acolo unde au pătruns și alte modele noi, aceste țoale poartă numele de „lepedeie", deși ca tehnică și motive reprezintă tot țolul vechi. (Fig. 57, 58). Uneori sunt totuși mai subțiri, iar combinația culorilor indică nota nouă, vie și tare. Țoalele mai noi sunt subțiri, dictate desigur de condițiile actuale, în care predomină cantitatea redusă a lânii. Se numesc „lepedeie", țesute în 27 ițe, iar tehnica a fost învățată din alte sate de lângă Cluj și Turda, dela „tocaci" (țesători). Fetele tinere își fac astfel de țoale. Aceste „lepedeie" sunt fără „forme".

Tot cu aceste modele noi se lucrează „măsărițe" și „merindare". (Fig. 60). Aceste țesături subțiri nu sunt din lână curată. Urziala este din „arnici", iar băteala din lână subțire. Culorile din care se combină sunt mai mult galben și roșu închis, uneori albastru și verde.

Alte țesături din lână curată, care reprezintă forme foarte vechi sunt „străițile", „desagii", „zadiile" și „șurțele". Străițile și desagii se fac în ultimul timp mai mult din cânepă. Șurțele nici nu se mai țes de mult timp, fiind înlocuite cu material de cumpărat.

B. *Țesături de cânepă*

Din cânepă curată se țese numai pânza de îmbrăcăminte, lepedeie, saci, straițe, mai puțin tindeie, perini și măsărițe.

Aceste țesături din cânepă se lucrează în două ițe. Pânza este de diferite calități după destinație. O categorie inferioară este din câlți. Din ea se fac „lepedeie" de pus pe pat. Când se urzește „urzală" și se bate cu câlți, pânza nu este atât de dură și servește la lepedeie, față de masă, saci și uneori la îmbrăcăminte (pantaloni și poale). O calitate superioară se obține urzindu-se fuior, sau un fir de fuior și unul de bumbac, iar băteala din bumbac. Din ea se fac pantaloni, cămăși, poale, lepedeie, straițe și ștergare. Pentru cămăși și poale se țese și bumbac curat numit „jolj".

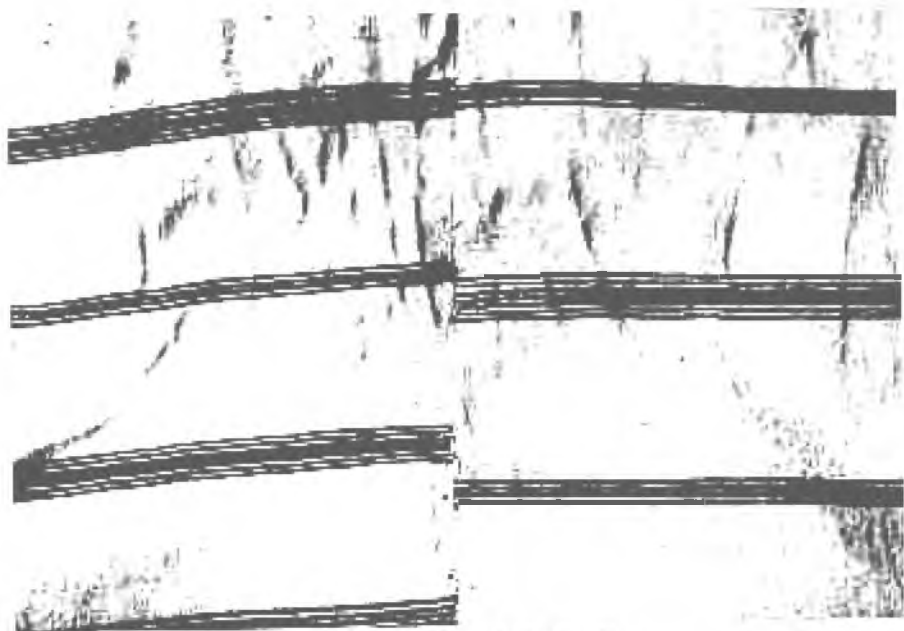

Fig. 61. — „Măsăriță". Ocoliș.

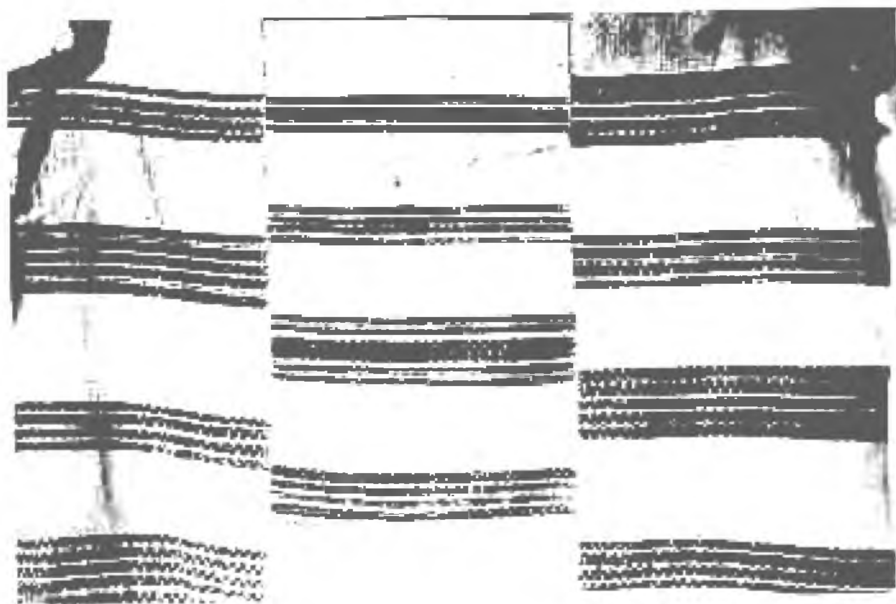

Fig. 62. — „Măsăriță" veche. Ocoliș.

Pânza pentru fețe de masă se țese cu dungi de bumbac roșu. (Fig. 61, 62). In ultimul timp mai mult albe.

O pânză mai aleasă destinată fețelor de perină, de masă, perdele și tindeie se țese în patru ițe, urzit bumbac și bătut „tort". Pentru măsărițe se inversa: „urzit fuior și arnici în băturoi", tot în patru ițe, cu dungi roșii, iar pe margini cu „peana bănatului" 1). Fețele de perini se lucrează numai din bumbac, ca *tindeiele* „*tocăcești*", în două ițe până la flori (table) care se țes în patru ițe și apoi în trup iar în două ițe. (Fig. 63). Fețele de perină se aștern pe pat una peste alta, dedesubtul lor având lepedeiele atârnate. (Fig. 64, 65). In tendința de a obține cât mai mult spațiu pentru expunerea țesăturilor lucrate artistic, se obișnuește în regiunea de dealuri să se pună peste pat un schelet numit „cort la pat", ca o prelungire în înălțime a patului, pe care atârnă o serie întreagă de „lepedeie" peste care sunt așezate pernele. (Fig. 64).

Tindeiele se așează pe „culmariu", care este o față lungă întinsă pe „culmea", sau „ruda" ce nu lipsește din nicio casă bătrână. (Fig. 63). Pe culmariu se așează uneori și 16 tindeie albe și învrâstate cu roșu și negru. Tindeiele sunt și cu forme, așa cum făceau și la zadii („de pe zadii le-am început" 2).

Din cânepă se fac și „funii" de legat vitele sau „ștreanguri" de legat fânul. Acestea fiind foarte necesare economiei, se păstrează chiar o cantitate însemnată de cânepă destinată lor. Aceasta nu se toarce, ci urmează a fi împletită. Lucrul s'a specializat astfel că în fiecare sat este câte un om care face „ștreanguri", „funii" și „zbici". Se fac „în degete".

C. *Inălbitul pânzei*

Pânza din care se face îmbrăcămintea trebue să fie mai întâi înălbită. Pentru aceasta este udată cu apă și se întinde pe pajiște la soare. In cursul zilei se udă mereu. In acest fel stă la soare două-trei săptămâni până când cânepa aspră de culoare gălbuie se mai albește și înmoaie. Pentru ca să nu o sufle vântul se așează pe margini pietre. (Fig. 66).

1) Săcel, Anuța Șipoș a lui Todor Râmpuțului, 70 ani.
2) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Bichiș Ana 76 ani.

Fig. 63. — Fețe de perină. Ocoliș.

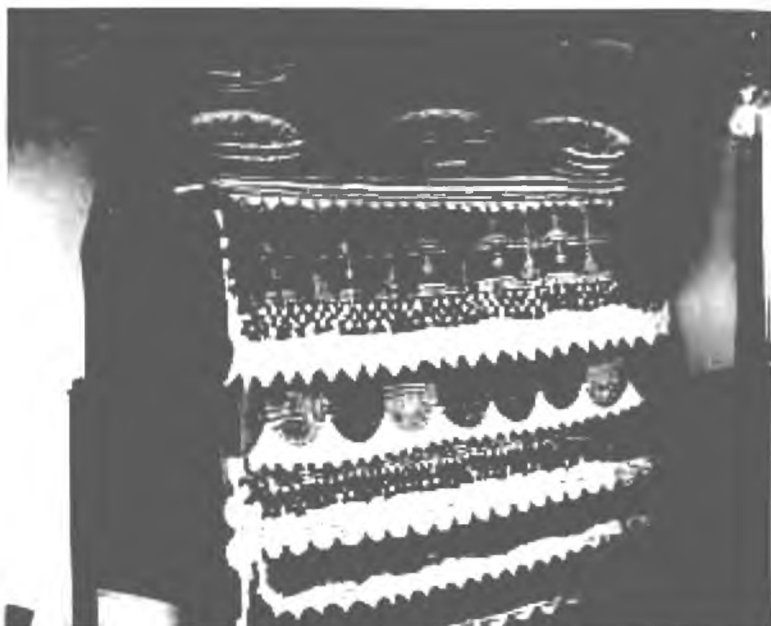

Fig. 64. — Pat cu „cort". Şchiopi.

Fig. 65. — Pat aşternut. Sălciua-de-Jos.

Fig. 66. — Inălbitul pânzei. Ocoliș, Sbânca Maria, 13 ani.

11. ŞTEAZA ŞI VÂLTOAREA

Şteaza şi vâltoarea sunt instalaţiile ce desăvârşesc ultimele operaţii ale industriei casnice textile. Şteaza îngroaşe şi îndeasă pănura, iar vâltoarea „învăleşte" ţolul, scoţând părul. Ambele sunt instalaţii vechi „învăţătură veche"[1]).

Ele se găsesc numai pe ape de munte, unde apa este „limpede şi tare". Ape mari, ca Arieşul nu sunt bune, numai apa curgătoare mică are puterea necesară. Apele mari sunt tulburi, poartă nămol şi strică „hainele". De aceea ştezele şi vâltorile le vom găsi în regiunea noastră numai la marginea muntelui, de preferinţă afară din sat „ca să fie ca spiru de tare apa şi curată"[2]).

Ştezele încep să lucreze toamna după Sf. Mărie şi durează până iarna târziu. „Şcheaza" se mai numeşte şi „dube". Intreaga instalaţie se conduce singură. „Ea de puterea ei îi făcută"[3]). Apa pune în mişcare „roata" (Fig. 68), care învârte „grindeiu", iar prin învârtirea grindeiului se pune în mişcare întregul mecanism. Grindeiul are în jurul lui mai mulţi dinţi de lemn numiţi „pene", care lovesc pe rând în mod alternativ, cele patru „ciocane", numite şi „maie", sprijinite între doi stâlpi numiţi „urşi", ce stau fixaţi între două grinzi. Ciocanele lovesc într'o „troacă", tot câte două ciocane într'o „troacă". Stâlpul care desparte cele două grupuri de ciocane se numeşte „indrea". Intreg acest mecanism este făcut numai din lemn. Singur „cepu" şi verigile dela capătul care fixează grindeiul, este uneori din fier. Pentru a se evita căldura produsă prin învârtire, un „şuşur" de apă vine dela roată şi-l udă mereu.

Pănura se împătură şi se aşează în „troacă", cca 30—45 coţi într'o troacă. Troaca este rotundă şi în ea pănura se învârteşte mereu prin lovirea repetată a ciocanelor, care la „gură" sunt crestate în formă de trepte, partea dinafară fiind cu zece centimetri mai lungă. In felul acesta pănura este bătută cca 24 ore. „Punem pănura dimineaţa şi umblă şteaza toată ziua şi noaptea, până dimineaţa, când să face zuă-i afară"[4]) în

1) Runc, Ionici Todor, 70 ani.
2) Idem.
3) Idem.
4) Idem.

Fig. 67. — Vâltoare în Cheile Runcului.

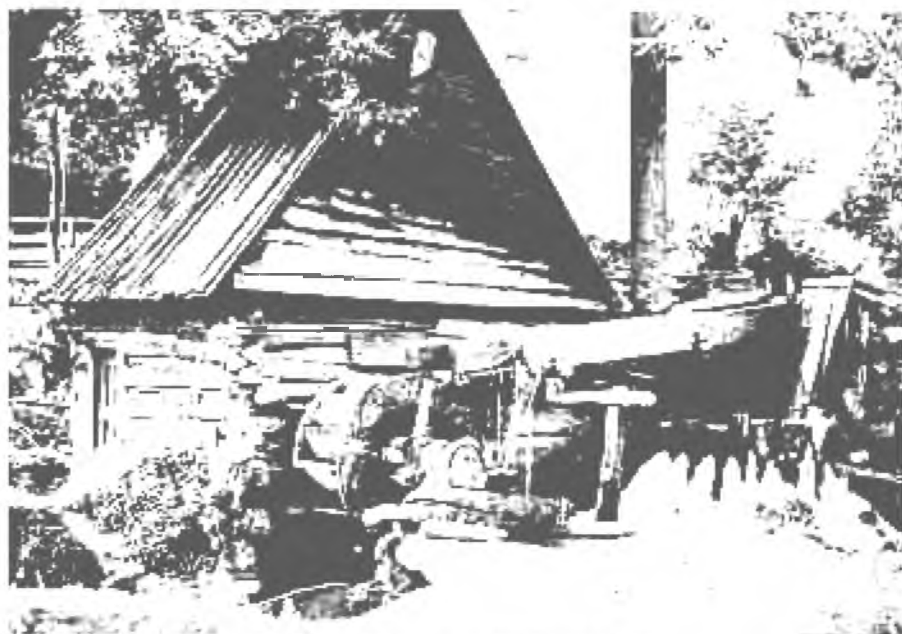

Fig. 68. — Ştează cu valtoare la Runc

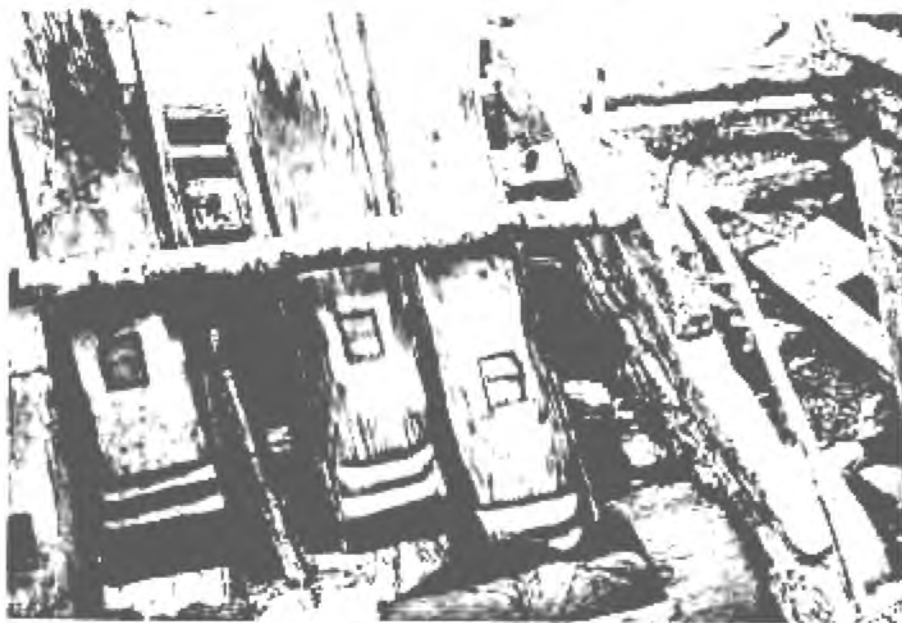

Fig. 69. — Ştează pe Valea Oncăceştilor. Sălciua-de-Jos — Subpiatră.

timpul acesta o „preface“ (o mai potriveşte) de vreo trei ori. Tot timpul i se adaugă apă caldă. Prin batere şi cu ajutorul apei, ea se îndeasă, strângându-se mereu. Când rămâne de trei palme este gata. Ea se strânge atât în lăţime, cât şi în lungime. Din cca 70—80 coţi rămân 50. Pânza de obiele se bate mai puţin timp.

Acest sistem este uneori simplificat până la rudimentar. (Fig. 69). Se înlătură coada ciocanelor cu urşii şi grinzile ce-i fixează şi rămân numai cele patru ciocane în poziţie aproape orizontală, care sunt ridicaţi de „fusu“ ştezei ce se învârte sub ei. Intr'o covată intră aici 70 coţi de pănură. Pe margini un „şipot“ udă permanent osia şi pănura. Astfel instalaţia lucrează singură, în aer liber şi aproape că nici n'ai observa-o suspendată pe un fir de apă printre stânci, dacă n'ai auzi bătaia ritmică a ciocanelor. Din când în când ştezarul coboară dela casa lui din apropiere, pentru control. Astfel sunt ştezele pe valea Oncăceştilor la Sălciua.

Pentru un cot de pănură se plăteşte 3 lei, iar pentru obiele 1 leu (anul 1939), iar darea anuală este de 960 lei. Desigur că această plată este mică faţă de impozitul de 960 lei pe an, pe care îl plătesc ştezarii, calculat în mod greşit după forţa apei, neţinând seama de randamentul instalaţiei.

La aceste greutăţi se adaugă altele. Mecanismul este vechiu, făcut numai din lemn, ori lemnul se uzează uşor şi întreprinderea se strică. Dacă în timpul sezonului de lucru, întreprinderea stagnează două-trei zile până se fac reparaţiile, paguba este însemnată. Pe de altă parte întreg sistemul este extrem de arhaic şi el necesită o grije deosebită, căci pănura se poate strica uşor şi atunci paguba ştezarului se ridică chiar şi la câteva mii de lei.

Astăzi sunt puţini oameni care se pricep să mai facă şteze în întregime. Acest mecanism arhaic necesită multă pricepere, căci dacă nu merge bine, rupe pănura. Cei mai mulţi se pricep numai să le repare, păstrându-le astfel ca pe o moştenire a trecutului. De aceea pretutindeni pe văi găsim câte o ştează părăsită sau uneori numai amintirea ei.

Astăzi ele se găsesc încă într'un număr destul de mare pe anumite văi, cele mai multe pe valea Ocolişului (Runc) 4

şteze, 7 vâltori; valea Ierii, 4 şteze, 2 vâltori şi valea Oncăceştilor din Sălciua-de-Jos, 10 şteze. (Fig. 70).

De cele mai multe ori, şteaza este însoţită de „vultoare", (Fig. 68) în care apa, în cădere naturală sau artificială se în-

Fig. 70. — Ştezele şi vâltorile din regiunea cercetată.

vârteşte ca într'un basin, curgând mereu printre scândurile dispuse circular ale vâltoarei (Fig. 67). Ţolul este învârtit astfel timp de două zile. La vâltoare se lucrează toamna, înainte de a îngheţa apa. Pentru un ţol se plăteşte 20 lei (1939). La ştezele dela Runc şi Sălciua aduc şi Ungurii pănură. A lor este neagră.

III.
PORTUL FEMEIESC

1. INTRODUCERE

Inainte de a prezenta portul regiunii de care ne ocupăm, se impun câteva consideraţii generale.

Ce însemnează port? Portul se prezintă sub un îndoit aspect. In primul rând însemnează *îmbrăcăminte* şi în al doilea rând *podoabă*. Ca îmbrăcăminte este o formă de adaptare la mediu, născută din nevoia de a apăra corpul. Ca podoabă este o expresie a felului în care poporul a ştiut să rezolve această problemă.

Utilul şi esteticul sunt deci cele două scopuri ale portului. Utilul produce mai puţine diferenţieri. In schimb esteticul datorită factorilor sociali (opinie publică, modă, clase sociale, fală, prestigiu social) produce infinite variaţii. Şi nu numai atât, dar acestea au uneori o importanţă enormă. Portul femeiesc este expus mai mult acestor variaţii decât cel bărbătesc, datorită cochetăriei femenine, care în tinereţe este şi mai evidentă datorită eroticei pronunţate (nevoia de exhibiţie). Dar nici portul bărbătesc nu este lipsit de o vizibilă cochetărie. Bărbaţi sau femei sunt deopotrivă victimele modei. Dorinţa de a apărea mai frumoşi în proprii lor ochi sau de a scoate în evidenţă superioritatea faţă de alţii, este general umană.

Lăsând la o parte aceste variaţii de amănunt şi privind portul în ansamblul lui, ca o expresie colectivă, el are un caracter viu, şi îşi duce vieaţa sa proprie. Chiar şi numai o singură piesă de port urmărită şi studiată în timp şi spaţiu, prinde graiu: apare, se desvoltă şi apoi îşi încheie vieaţa ireversibilă.

2. DESCRIEREA SUMARĂ A PORTULUI FEMEIESC

Portul de care ne ocupăm constitue astăzi unul din cele mai caracteristice porturi populare româneşti. El este încă bine păstrat într'un grup de sate mai izolate: Ocoliş, Runc, Ocolişel, Poşaga-de-Jos, Poşaga-de-Sus, Lunca, Sălciua-de-Jos şi Sălciua-de-Sus. S'a purtat însă în toate satele din regiunea cercetată de noi, fiind reprezentat şi astăzi, sporadic, prin unele piese care au supravieţuit. In trecut a avut o întinsă arie de răspândire cuprinzând — cu mici variante — regiunea centrală a Transilvaniei, dela Muntele Mare din Vest, Muntele Bedeleu în Sud şi până la poalele Munţilor Rodnei şi regiunea superioară a Mureşului, în Nord şi Est.

Ceea ce formează caracteristica acestui port sunt câteva note particulare care surprind şi încântă dela prima vedere. Ele se completează armonios.

Un păr mai mult de culoare închisă, împletit în două „cosiţe", întărite şi îngroşate cu păr artificial, înconjoară urechile şi se încolăcesc spre ceafă. Năframa neagră legată uşor pe frunte întregeşte acest ansamblu al capului caracteristic unei neveste. Iar alături de ele întâlnim fetiţele cu „chica" lăsată uşor pe tâmpla dreaptă şi sfârşind în „coada" de pe spate, sau surprinzătoarea „murună" ce le înconjoară maiestos toată fruntea. Şi peste tot fetele mari apar cu pletele pe tâmple, pururi neacoperite, ca pentru o zi de primăvară.

Specificul portului apare prin două note fundamentale: forma şi culoarea. Ceea ce surprinde dela distanţă este „zadia" roşie proiectată pe fondul întreg alb al „cămăşii" şi „poalelor". In roşul viu şi deschis al zadiei, aproape un roşu gălbui, cele patru-cinci dungi transversale, cu înguste motive colorate, sunt mai mult pentru a întrerupe câmpul uniform al roşului decât pentru a-i slăbi predominarea. Prinsă uşor de mijloc, zadia atârnă în spate contrastând cu „şurţul" negru, încreţit, din faţă. Sunt încinse atât de uşor peste poalele încreţite, iar pe deasupra cu o „frâmbie" îngustă, încât nimic nu pare artificial sau dur în acest port produs al industriei casnice textile. Legănate uşor pe şolduri par a accentua şi mai mult mersul ritmic al unui pas ce urcă şi coboară mereu între munte

şi vale. Cămaşa se distinge prin „ciupag“, cusătura caracteristică ce acopere pieptul femeii. Mânecile sunt largi, încreţite în dreptul cotului, şi cu fodorul mare. Culorile cusăturilor oscilează între roşu şi negru. Această „cămaşe cu ciupag“, pe cale de dispariţie, îşi discută locul cu alt tip de cămaşe „cu cheiţe”. Cămaşa rămâne albă având doar cusăturile de culoare gălbuie deschisă ale cheiţelor şi gulerului. Pentru vreme rece piesele obişnuite sunt „pieptarul“ şi „cojocul“, sau „ţundra“ şi „frişcăul“ din pănură. In trecut s'a purtat şi „gluga“.

Ansamblul se completează prin încălţămintea arhaică a „cioarecilor“ şi „opincilor“.

In afară de acest port care constitue tipul de port local, în regiune se găsesc şi forme de amestec. Pentru o cât mai reală prezentare a evoluţiei şi în special pentru a putea distinge ceea ce este specific portului arhaic local de ceea ce este de împrumut, ne-am ocupat cu toate formele aflate în regiune.

3. GĂTEALA CAPULUI

Felul în care se poartă părul, cu întregul complex de găteală a capului, constitue una din caracteristicile cele mai evidente, atât ale unei regiuni, cât şi ale diferitelor clase de vârstă: copilărie, tinereţe şi maturitate, a stării civile, iar uneori chiar şi a stării sociale.

Fiind considerat drept o podoabă naturală a omului, mai ales a femeii, părul se bucură de o specială atenţie chiar din fragedă copilărie, devenind o preocupare de seamă pentru fete şi neveste. Ingrijirea părului nu este neglijată nici chiar la bătrâneţe, şi precum orice bătrână îşi păstrează aproape cu evlavie portul cu care a umblat toată vieaţa, tot aşa nu va consimţi pentru nimic în lume să-şi schimbe felul de găteală a capului. Acelaşi conservatism se constată şi la bărbaţi. Atât de mare este această consideraţie, încât în timpul revoluţiei din 1848, când Ungurii au tăiat în bătaie de joc chica unui bătrân, faptul a fost considerat ca cea mai mare injurie ce i se putea aduce.

In cadrul acestui capitol ne vom mărgini la studiul găteli capului la femei, aşa cum o găsim la diferite faze ale

vieții: copilărie, fete mari și neveste. Vom vedea că găteala capului constă dintr'un complex de procedee în legătură cu îngrijirea părului și o serie întreagă de piese, unele principale, altele secundare, prin care se produc diferențierile specifice după vârstă, stare socială și regiuni.

A. *Purtatul părului*

In regiunea cercetată de noi se pot distinge în general trei feluri de a se purta părul, caracteristice vârstei și stării civile.

1) Fetițele cu „chică", „cioc" și „murună";

2) Fetele mari cu „coadă";

3) Nevestele cu „cosițe", „cobelci" sau „corcomani" și „bubui".

Pieptănul propriu zis al părului are în primul rând un scop igienic și numai în al doilea rând unul estetic. De aceea în primul sens nu prezintă nicio diferențiere.

Pieptănatul se face cu două feluri de „cheptini", unul cu dinții mai mari și rari, numit „descâlcitor", altul cu dinții mai mici și deși numit „lușiitor" (luciitor). Pieptenul se cumpără dela târguri (Iara și Sălciua). El este din os. Intr'o parte are dinții mari și rari care sunt pentru descâlcit, iar în cealaltă parte dinții mici și deși, care formează luciitorul. In Munții Apuseni nu se spune niciodată mă piaptăn, ci mă „periu" sau mă „perie". „Mă descâlcie cu un descâlcitor cu dinții mari, apoi cu un lușiitor cu dinții mici, dă pă păr de lușie", spune o fetiță de cinci ani [1]). Părul nu se descâlcie dacă nu-l speli cu leșie [2]). Pe lângă leșie se întrebuințează și săpunul. După spălat îl descâlcie și apoi îl „lușie". Prin faptul că părul este udat înainte de a fi periat, sau chiar spălat cu leșie, el capătă un luciu deosebit, iar firele o mai mare netezime și regularitate. Acest luciu este o condiție esențială a frumuseții părului: „la noi cine-i lușiu îi frumos" [3]). De

1) Lunca. Ileana Miclea, 5 ani.

2) Apă fiartă cu cenușe (de gorun nu-i bună). După ce a fiert se trage oala de-o parte și i se adaugă apă rece ca să se așeze cenușa și să se poată scurge apa limpede.

3) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

altfel la baza acestui gust stă şi un motiv practic. „Nu ne putem împleti cu el uscat, îl udăm cu apă", spun nevestele când îşi împletesc cosiţele, iar mai de mult babele se „lau"[1]).

Părul la fetiţe.

Chiar dela trei-patru ani părul începe a fi strâns în frunte şi adunat în aşa fel ca să nu atârne pe faţă. Până la această vârstă părul este lăsat liber şi numai din când în când se mai reteză câte puţin. Pieptănatul părului începe a deveni o preocupare de îndată ce fetiţa se apropie de vremea şcolii. La această vârstă, părul fiind încă foarte scurt şi rar, abia permite câteva răsucituri sau împletituri cu ajutorul unui şiret, cu care se leagă drept în mijlocul frunţii, formându-se astfel un mic corn încolăcit, numit „cioc". (Fig. 72).

Fig. 72. — Pieptenătură cu „cioc", Ocoliş, Ţerfea Ileana, 4 ani.

Când părul a crescut atât cât să permită împletirea unor codiţe, se oferă mai multe şi variate feluri de a pieptăna părul auriu al fetiţelor. Pieptănatul este totuşi o operaţie grea, atât pentru cea care-l face — mamă sau soră — care descâlcie cu greu firele firave, cât şi pentru cea care-l suportă. De altfel pieptănatul nu se face în fiecare zi, ci numai la două-trei zile, uneori numai odată pe săptămână, de obiceiu dumineca dimineaţa, înainte de-a merge la biserică. Aceasta, bine înţeles, cât timp fetiţa stă mai mult acasă şi nu prea este vreme de ea, căci după ce a început să meargă la şcoală, trebue să fie pieptănată în fiecare zi.

1) Ocoliş, Valeria Răduţ, 32 ani.

Pentru ca pieptănatul să se facă cu uşurinţă, se împarte mai întâi părul în două, printr'o cărare care trece dela o ureche la cealaltă. O parte este pieptănată în faţă peste frunte, iar cealaltă spre spate. Când firele sunt perfect netezite şi

Fig. 73. — Orăşti, Oara Cătălina, 4 ani.

Fig. 74. — Pieptenătură cu „chică" („cioc").

uniforme, se formează două plete pe de lături, prin care se prinde părul mic din marginea frunţii. Pletele pot fi sau împletite în trei, sau numai răsucite, după cum este de bogat părul. Ele se numesc „cordiţe" (Ocoliş), „chici" (Lunca) sau „sucitură" (Orăşti). Acestea sunt aduse dela tâmple spre mijlocul frunţii, iar părul dela extremitatea lor, împreună cu restul părului ce vine din creştetul capului, este împărţit în trei şuviţe şi împletit într'o singură pleată numită „chică" (Ocoliş), „cioc" (Belioara şi Orăşti) sau „murună" (Lunca). (Fig. 73, 74). De pe la jumătatea „chicii" se pune „primă" roşie.

Uneori prima se pune chiar de sus. Se împletesc trei prime în cele trei şuviţe, iar uneori se pun chiar două rânduri de prime, pentru ca să stea părul mai bine. La capăt prima se înnoadă. Această chică înconjoară faţa spre spate, trecând pe după ureche, unde se întâlneşte cu altă cordiţă împletită în felul celor din faţă. Una la fel se găseşte şi în partea stângă, începută tot după ureche. Cordiţa dreaptă, din spate, se trece prin „chică" pentru ca să împiedece astfel alunecarea „chicii" pe ochi. Când părul este puţin şi firav, cordiţele din spate lipsesc. La fel poate lipsi una sau amândouă din faţă. Cele două cordiţe din spate — atunci când ele există — chica şi tot restul părului din spate, sunt împletite într'o singură „coadă". La mijlocul pletei se adaugă „şiretul dela coadă", prin care s'a trecut o scoică „diocu", pusă cu scopul de a alunga deochiatul. Uneori acest semn se pune în „chică" (sau în „coadă" sau în „chică") şi poate fi întovărăşit de o „piţulă de cinci bănuţi". Coada se sfârşeşte cu prime. Această cosiţă împletită pe tâmpla dreaptă se întâlneşte şi în Hunedoara [1]).

Fig. 75.—Pieptenătură cu „murună". Ocoliş, Tudor Maria, 5 ani.

O variantă se obţine prin împletirea părului în formă de cunună în jurul frunţii, numită „murună". Şi aceasta se termină cu o coadă ce atârnă pe spate. (Fig. 75).

Părul la fetele mari.

Dela vârsta de 10—12 ani şi tot timpul până când se mărită, fetele îşi poartă părul adunat într'o „coadă" ce atârnă

1) Cf. T. Papahagi, Images d'Ethnographie roumaine, Bucureşti, 1928—30. vol. II. Pl. 14—15.

pe spate. Acum, părul începe a fi mândria fetelor şi totodată simbolul fecioriei. Dar un păr bogat nu este totdeauna uşor de împletit. El reclamă multă răbdare şi îndemânare.

Deşi în general, se poate spune că fetele îşi poartă părul împletit într'o coadă, şi aici iau naştere diferite forme şi variante.

Dela început se remarcă o totală deosebire între felul de a purta părul la această vârstă şi între cel descris până acum. Impărţirea părului nu se mai face prin cărarea dela o ureche la alta, ci „la mijloc", ceea ce înseamnează dela frunte spre ceafă, separând astfel părul în două părţi, în dreapta şi în stânga. Cărarea se alege cu ajutorul unui fus.

Cea mai simplă împletitură este „coada" ce porneşte din ceafă, împletită în trei şuviţe, ce se aleg dela rădăcina părului. In acest caz sau se menţine cărarea în frunte, sau se netezesc firele drept spre spate fixându-se cu un piepten spre ceafă. Aceasta din urmă este o notă recentă.

Când părul este prea bogat şi nu poate fi cuprins chiar dela rădăcină într'o singură coadă, se fac două plete mici, începute dela urechi, care se numesc „dupei" (sing. dupelu), (Muntele Băişorii şi Agriş). Ele se pot asemăna cu „cordiţele" pe care le-am văzut la fetiţe. Acest fel de a împleti părul, constitue de fapt o trecere dela fetiţe la fete. Cei doi „dupei" ajungând la ceafă, se continuă cu două „coade", care se unesc pe la mijlocul spatelui într'una singură. In acest fel este împletit părul fetiţelor la vârsta de 10—12 ani şi uneori chiar sub 10 ani, atunci când permite părul. Uneori când părul este bogat, coada este împletită în patru.

Dar un păr frumos nu se reduce numai la o simplă coadă. Măiestria cu care se împleteşte părul este neîntrecută de astădată. După ce s'a ales cu fusul o perfectă cărare la mijloc, se începe chiar din frunte, de lângă cărare, o „răsucitură" a şuviţelor care coboară uşor pe tâmple. Cam în dreptul urechilor şuviţele încep a fi împletite. Cele două plete, numite „chice" (Orăşti) sau „coşerci" (sing. „coşarcă"), (Belioara), înconjoară ca o cunună părul în spate, formând un triunghiu cât mai alungit pe spate. (Fig. 77, 78). Pe la mijlocul spatelui „coşercile" laterale se unesc, formând o singură „coadă" în

Fig. 76. — Ocoliş, Paraschiva Colda, 19 ani.

Fig. 77. — Ocoliș, Ileana Chirică, 17 ani.

Fig. 78. — Ocoliș. Ileana Chirică, 17 ani.

Fig. 79. — Ocoliș. Muntean Paladia, 14 ani (dr.), Șerban Iuliana, 12 ani. Sbânca Victoria, 17 ani.

Fig. 80. — Ocoliș. Borfotă Ileana, 18 ani.

capătul căreia se împletește un „șinor“ și se atârnă „prime“ (panglici). Pentru ca pleata să nu se miște în mers, capătul ei este trecut pe sub brâu, lăsând să atârne primele libere peste zadie. (Fig. 79). Când fata are și pieptarul peste cămașe, coada este totdeauna sub pieptar. (Fig. 80).

De sigur că prima condiție a acestei împletituri este un păr frumos și o fată frumoasă. Și atunci această împletitură este o adevărată podoabă, ce pune în relief nu numai frumusețea părului, ci și a feței. Ovalul prelung pe care îl realizează părul ce coboară ușor pe tâmple, acoperind o parte din frunte, împreună cu cununa pletelor ce se profilează din spate, întregind astfel un cadru perfect al capului, accentuează nota de armonie cu liniile drepte și ușor ovale ale feței. (Fig. 76).

Acest fel de a purta părul nu are astăzi o răspândire prea mare. Se întâlnește numai în satele de munte (Ocoliș, Runc, Poșaga). In regiunea de dealuri fetele se rezumă la „coada“ ce atârnă pe spate, la care i-au adăugat însă un element nou: pieptenul și au suprimat cărarea. O bătrână remarcă singură că fetele se purtau mai demult „cu cărare și cu coadă pe spate, nu cu piepteni și cu păru peste cap“ [1]).

Părul la neveste.

O fată începe să-și poarte părul într'o coadă pe spate, de îndată ce este mai mărișoară și când părul i-a crescut atât cât să poată atârna pe spate până la brâu. Momentul decisiv care va mai schimba odată purtatul părului, nu se leagă nici de vârstă și nici de păr, ci de evenimentul cel mai important din vieața unei fete: căsătoria. Schimbarea „coadei“ în „cosîțele“ caracteristice femeilor, se face chiar în timpul nunții, după întoarcerea dela biserică, „când îi fac cosîțele, o fac nevastă“. Impletitul îl face numai nănașa. Din acest moment, nevasta își poartă părul împletit în două „cosîțe“ și-l va purta așa toată vieața.

Dintre toate felurile de a purta cosițele, de sigur cel mai important este cel care se păstrează astăzi numai în regiunea muntoasă dela Ocoliș, Poșaga și Sălciua. El pare a fi de origini foarte străvechi.

1) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

In regiunea de dealuri din marginea răsăriteană a sâmburelui muntos, dela o linie nord-sudică ce ar trece prin satele: Hăşdate, Săcel, Băişoara, Cacova Ierii şi Făgetul Ierii, cuprinzând toate satele din depresiune, cosiţele femeilor nu se mai încolăoesc pe lângă urechi, ci se prind pe cap cu două forme ce caracterizează două lumi: una veche şi alta nouă. (Fig. 86).

1) cu „corcomani", „cobelci" sau „colbeci", („coarne");
2) cu „bubui".

Forma veche de a purta părul este cu „corcomani" sau „cobelci", ambii numiţi şi „coarne". Numirea diferă. Felul de a purta părul este însă aproape acelaşi.

Forma care a luat locul „corcomanilor" sau „cobelcilor", este cu „bubui", ceea ce însemnează conciul orăşenesc, cu două cosiţe puse pe cap „tot aşa roată ca unguroaiele"[1]). Această formă a cucerit în unele sate întreg terenul, în altele însă se găseşte numai la femeile tinere şi „numai la unele care-s mai făloase". Femeile bătrâne, singurele reprezentante ale colbecilor în puţine sate, privesc cu mult dispreţ conciul, căci mai demult aveau toate nevestele „colbeci aicea pă cap, nu conciu ca acum"[2]).

„Colbecii" se fac din două plete, numite „cosiţe" (Iara), „coade" (Filea) sau „chici" (Cacova Ierii), ce se împletesc deasupra urechilor şi se leagă la spate, puţin mai jos de vârful capului, într'o formă lunguiaţă. Pentru a se fixa cele două capete, de-a-lungul cărora se vor încolăci cosiţele, se face la rădăcina fiecărei cosiţe câte un laţ prin care se trece capătul cosiţei. Se stabilesc astfel două puncte fixe în jurul cărora se înfăşoară cosiţele, iar la urmă, forma încolăcită realizată, se întăreşte cu „şinorul" dela capetele cosiţelor. Unele fac colbecii mai sus, altele mai jos. Colbecii sunt însă de obiceiu mai jos, mai pe ceafă. „Corcomanii" se deosebesc de „colbeci" prin aceea că au două rânduri de cosiţe, două mai mari împletite din părul dela ceafă, iar două mai mici din părul din faţă, formând împreună aşa zisele „coarne" aşezate în creştetul capului. (Fig. 85). „Corcomanii" se mai păstrează

1) Lita Românească, Ana Ilea, 67 ani, orig. din Hăşdate.

2) Şchiopi, Lina Bologa, 86 ani.

până azi în satele Valea Vadului, Cacova Ierii, Făgetul Ierii și Măgura Ierii. Dar și aci nu se mai găsesc decât la bătrâne. In trecut îi purtau toate nevestele. La femei tinere se mai găsesc astăzi numai la cele din Valea Vadului.

Fig. 85. — Corcomani. Făgetul Ierii. Ploaie Lung. 85 ani.

In toate celelalte sate se întâlnesc „cobelcii" sau „colbecii", prin care se înțelege același sistem variind doar pronunțarea. Ei se găsesc în puține sate la toate femeile. (Băișoara, Șutu, Muntele Filii). De obicei îi poartă numai femeile bătrâne (Șchiopi, Filea de Sus, Săcel) și unele tinere (Hășdate). In câteva sate nu-i mai poartă nimeni (Filea de Jos, Lita).

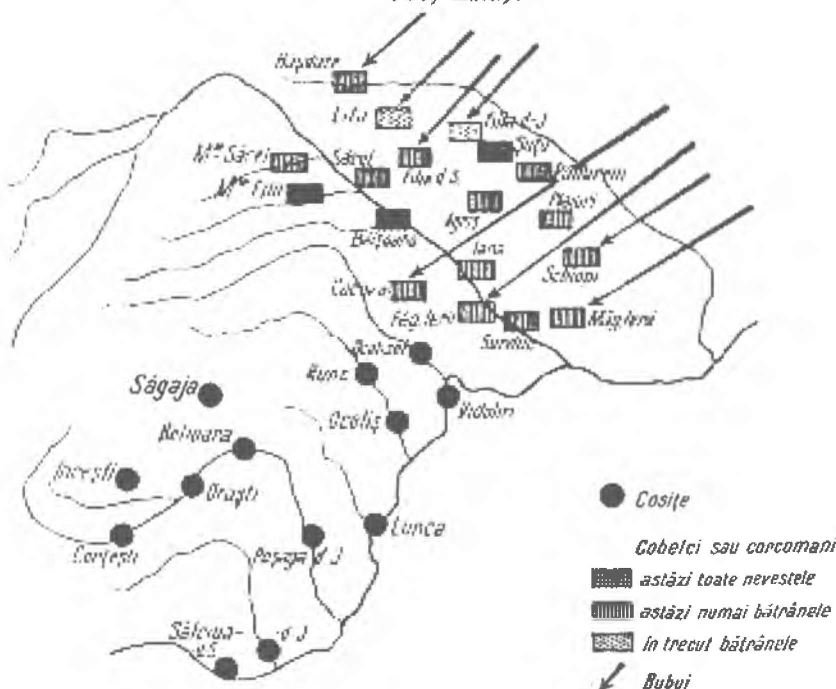

Fig. 86. — Purtatul părului la neveste.

Aceşti „corcomani" sau „cobelci" numiţi în general „coarne", pare să fi avut proporţii mai mari într'un trecut îndepărtat. Poveştile bătrânilor ne transmit o imagine interesantă: „nişte coarne din zdrenţe şi păr pe care sara le luau jos" [1]). Alte amănunte ce privesc capitolul următor al gătelii capului ne vor îngădui pe deplin asemănarea pe care o anticipăm aici cu propoadele caracteristice din regiunea Sibiului şi a Făgăraşului [2]). De asemenea din nou se evidenţiază elemente comune cu regiunea Hunedoarei unde şi acum peste aceste „coarne" numite „conci" se pune o „ceapţă" [3]). Vom vedea în capitolul următor al pieselor de gătit că acest termen apare şi în regiunea noastră ca o piesă dispărută.

B. *Piesele*

Toate operaţiile pe care le-am examinat până acum în legătură cu purtatul părului oricât ar fi de variate şi bogate, constituesc de sigur un aspect esenţial, dar nu singurul în legătură cu găteala capului. Se adaugă o serie întreagă de piese şi podoabe care fac parte integrantă din găteala capului. Intre piese locul principal îl ocupă năframa. Ea variază doar ca formă de îmbrobodeală, cu mici deosebiri de mărime, culoare şi calitate, păstrând însă pe linia descrisă până acum, demarcaţia între satele ascunse în văi sau pe culmile muntelui şi cele situate în marginea răsăriteană a regiunii noastre.

Cu toată nota ei generală, năframa constitue totuşi o caracteristică bine definită a stării civile. Indiferent de forma ei, chiar dacă se poartă uneori în copilărie, sau foarte rar de fete, este însă o piesă care s'ar putea spune că este proprie nevestei. Mai mult chiar, unei neveste nici nu i se îngădue să iasă fără năframă. Năframa reprezintă astfel un simbol moral de vieaţă. In cadrul acestor condiţii generale putem distinge două forme caracteristice ale năfrămii după regiuni.

1) Hăşdate, Neamţ Nastasia, 69 ani.

2) Vezi supra p. 107 n. 2.

3) Cf. T. Papahagi, Image d'Ethnographie roumaine, Bucureşti, 1928-30, vol. I. Pl. 24 a, 28 a. b., 29 a.

In partea apuseană muntoasă, năframa este mare, neagră de „păr“ [1]) şi cu motive florale colorate pe margini urmate de ciucuri. Ea se cumpără dela târguri (Sălciua, Iara şi Turda). Mai demult era singura piesă de îmbrăcăminte care se cumpăra dela oraş.

Privită în ansamblul ei, năframa are mai multe funcţiuni bine definite.

Estetică. Vine să întregească o bogată găteală a capului şi atunci este legată cu măestrie deasupra frunţii şi înnodată la ceafă lăsând să atârne pe spate cele două capete cât mai lungi. Cosiţele rămân astfel vizibile ca doi cercei uriaşi. (Fig. 89).

Practică. Corespunde nevoii de apărare contra frigului sau căldurii şi atunci nu are nicio semnificaţie estetică sau de stare civilă. In acest caz se poate reduce ca proporţie şi calitate la o simplă năframă mică, cu care se înfăşoară capul legându-se fie la spate, fie înainte. Culoarea variază fiind albe, negre, uneori cu pui albi sau roşii şi „mnierâi“ (albastru spre violet). Mai demult „bătrânele purtau năfrămi negre'n pânză şi cu pene albe [2]).

Morală. Este un semn de pioasă şi reţinută atitudine exprimată faţă de biserică şi atunci năframa se leagă înainte înfăşurându-se în jurul gâtului pentru a se înnoda tot la spate. Ea nu este lipsită nici acum de un pronunţat simţ estetic, fiind înfăşurată cât mai uşor ca o adevărată podoabă în jurul capului. Din cadrul acesta bogat, negru, faţa se profilează cu atât mai armonios. La această notă nu renunţă nici chiar femeile bătrâne, (Fig. 90, 91) şi este cu atât mai caracteristică femeilor tinere.

Socială. Este un semn distinctiv şi cel mai evident de stare civilă al unei femei. Prin ea se exteriorizează diferite situaţii sociale de stare economică sau vârstă. Năframa unei femei bogate se va deosebi totdeauna de cea a unei femei de rând. La fel putem distinge deosebiri în legătură cu vârsta.

Se pare că dintre toate aceste funcţiuni variate, cea practică primează. In acest caz năframa încetează de a mai fi o

1) Firele lungi de lână. Vezi supra p. 44.
2) Filea-de-Sus, Popa Todorică, 80 ani.

Fig. 87. — Ocoliş, Ileana Bufnea, 25 ani.

Fig. 88. — Ocoliş, Maria Popa, 55 ani.

Fig. 89.—Ocoliş. Ileana Buƒnea, 25 ani.

Fig. 90. — Poşaga-de-Jos, Maria Pitea, 73 ani.

Fig. 91. — Sălciua-de-Sus, Sava Ruieu, 66 ani.

Fig. 92. — Cacova Ierii. Fete în fața bisericii.

Fig. 93. — Cacova Ierii. Port de sărbătoare.

caracteristică pentru diferitele clase de vârstă sau stare civilă şi ea apare atât la fetiţe cât şi la fete mari, bine înţeles că la acestea din urmă în cazuri foarte rare vara şi mai frecvente iarna. (Fig. 79).

In regiunea răsăriteană năframa nu ocupă un loc de frunte. Ea rămâne şi aici o notă caracteristică pentru neveste, dar în ultimul timp începe să fie purtată şi de fete. In consecinţă nici părul nu se bucură de o atenţie prea mare. (Fig. 92). Amintirea vechilor năfrămi mari, negre şi cu flori ce atârnau pe spate ne întâmpină însă pretutindeni şi aci (Măgura şi Făgetul Ierii, Pădureni). Acum femeile se îmbrobodesc tot cu năframă neagră, de preferinţă, dar mult mai mică, legată simplu sub bărbie. (Fig. 93). Doar la câte o bătrână o mai întâlnim atârnând pe spate, ca o reminiscenţă a vechii găteli.

Dar dacă năframa s'a păstrat totuşi până astăzi, pierzând treptat doar din forma şi îmbrobodeala de odinioară, găsim alte piese de găteală a capului, pe cale de dispariţie chiar şi în inima muntelui. Astfel este găteala capului la mireasă şi mai ales „conciu“, pe care îl purtau nevestele după nuntă.

C. *Forme arhaice şi ocazionale*

Găteala capului la mireasă.

Schimbarea gătelii capului dela fată la nevastă are două faze: a) găteala miresei şi b) găteala nevestei.

Intâia este de scurtă durată — timpul de cununie la biserică şi o parte din ospăţul de nuntă — iar a doua se face

Fig. 94. — „Brobodeala“ miresei şi a nevestei.

imediat după ospăţ, ca un simbol al trecerii miresei în rândul nevestelor.

Găteala miresei se face dimineaţa înainte de a se porni la biserică. Rolul principal îl are nănaşa care despleteşte părul fetei[1]), şi o înväleşte cu două ştergare numite „hobod“ şi „îmbrobodeală“. Hobodul este un ştergar lung de 2 m, cusut cu lână sau mătase neagră la cele două capete care atârnă pe spate. (Fig. 94). Imbrobodeala este tot un ştergar lung de 2,80—3 m, care se trece pe sub bărbie şi se înnoadă la ceafă, lăsând să atârne pě spate cele două capete cusute mai demult cu forme cu „bercă“ (lână) neagră. Deasupra capului se aşează acum o „curună de saseu“ (Vinca minor) şi o „curună de bani şi mărgele”. Dela „curună” atârnă prime pe spate în jos peste îmbrobodeală. (Fig. 95).

Fig. 95. — Portul miresei. Ocoliş.

Miresele se mai mărită şi astăzi cu hobod şi îmbrobodeală în satele dela munte până la o linie care ajunge la Valea Ierii, Lita Românească şi Sălciua. Dar şi aici se mai găseşte doar câte un singur hobod şi îmbrobodeală într'un sat, trecând dela o mireasă la alta până în satele vecine. Astfel în Ocoliş le mai are o singură femeie, servind atât pentru Ocoliş cât şi pentru satele din jur (Runc, Lunca Largă). De asemenea în Poşaga-de-Jos se mai păstrează o îmbrobodeală cu o vechime de 2—300 de ani. Hobodul fiind mai nou, nu mai este cusut la capete, devenind un simplu obiect de „jolj“ alb.

Tot aşa ni le păstrează amintirea bătrânilor din satele din depresiune: Cacova Ierii, Făgetul Ierii, Filea-de-Sus, Agriş

1) Vezi supra p. 104 şi infra p. 117.

şi Şchiopi. Informatorii din aceste sate ne spun că acum 50 de ani, miresele erau „hoboţite" şi că la „cununie hobodu atârna peste glugă" [1]).

Găteala capului la nevastă.

Preschimbarea gătelii de mireasă în cea de nevastă se face la sfârşitul ospăţului. Ospăţul ţinea mai demult trei-patru zile, de duminecă până marţi sau miercuri şi chiar până vineri. Dar acum „îl gată" repede, dumineca seara. In mod obişnuit cununia la biserică se face la amiazi, iar seara o „fac nevastă". Şi ospăţul se „sparge" (se sfârşeşte) când îi ea nevastă. Operaţia revine tot nănaşii. In timp ce i se fac cosiţele şi-i pun conciul, „o fac nevastă", nuntaşii pornesc roată pe la masă cu „tieru" şi cu năframa cu care se îmbrobodeşte nevasta şi strigă:

„La luatu conciului
la schimbatu portului,
una-două, una-două,
bagă mâna'n pungă nouă
şi o bagă până'n cot
şi ne scoate câte-un zlot.
Şi cu teaca,
iaca-iaca
şi cu punga,
numa-numa
şi-un amnar cu două zale,
slobozit la vale".

Apoi iasă îmbrobodită cu conciul. Peste cap i se aruncă o năframă. In mod metaforic se spune că au prins o pasere sălbatică şi că nu se ştie cine e. După ce au descoperit-o, o joacă nănaşa mai întâi, apoi neamurile şi în urmă feciorii. Câte o strigătură spirituală însoţeşte jocul miresei:

„De-ar fi buha ca asta
m'aş lăsa de m'ar mânca" [2]).

1) Bica Nastasia, 82 ani şi Suci Marina, 64 ani (Cacova Ierii); Susana Popa, 74 ani Făgetul Ierii); Popa Todorică, 80 ani (Filca-de-Sus); Luca Vasilie, 90 ani (Agriş); Lina Bologa, 86 ani (Şchiopi).
2) Ocoliş, Ion Muntean, 59 ani.

Conciul se cumpăra din târg şi era „alb cu 12 bumbuşte galbene“ [1], cu „ace mari ca merele“ [2]). Forma lui, aşa cum se mai păstrează astăzi, este asemănătoare unei pălării de jolj alb, care pe margine are o „scoarţă de salcă“ [3]) învălită tot în jolj alb. In faţă, marginea tare a conciului are două prime roşii, cumpărate, împodobite cu fir aurit. Pe deasupra sunt prinse 11—12 „ace“ mari de metal auriu. Conciul se aşează pe cap, iar deasupra se pune o năframă neagră, peste care se aşează aceeaşi „îmbrobodeală“ albă pe care am văzut-o la mireasă. Din spate năframa neagră este uşor vizibilă de sub „îmbrobodeală“, iar în faţă capetele amândurora se înnoadă pe sub bărbie. (Fig. 96).

Fig. 96. — Găteala capului la nevastă. Ocoliş.

Acest conciu este purtat astăzi numai în după masa zilei de nuntă. Mai demult — de pildă cu vreo 50—60 de ani în urmă — în Ocoliş nevestele se „învăleau“ timp de un an doi după ce se măritau. Il luau mai ales când mergeau la biserică.

Astfel de conciuri se mai găsesc (1939) în Ocoliş şi Poşaga-de-Jos, iar amintirea lor se întâlneşte încă în satele: Poşaga-de-Sus, Sălciua-de-Sus şi Cacova Ierii. In aceste din urmă, bătrânele de astăzi au mai apucat în copilăria lor conciul. Astfel încât chiar dacă astăzi nimeni nu-l mai poartă de cca 50—60 de ani, prin informaţii el se poate reconstitui dovedind că era la fel cu cel pe care-l găsim încă în Ocoliş şi Poşaga-de-Jos. (Fig. 97).

1) Belioara, Bleanţ Zaharia, 54 ani.
2) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Bichiş Ana, 76 ani.
3) Ocoliş, Borfotă Ioana, 60 ani.

Un conciu similar se întâlneşte însă şi în satele mai îndepărtate de acest nucleu arhaic, în cele care se pierd în depresiunile locale răsăritene. El păstrează elementele esenţiale: năframa neagră şi albă şi chiar şi conciul, care şi-a schimbat doar decorurile având în loc de ace mari de metal, mărgele, pe care nevasta le lua dela „bearta" pe care o purta ca fată. Această formă nouă ca aspect purta şi un alt nume, nu de conci, ci de *„ceapsă"*. Nimic nu ne îndreptăţeşte însă să nu vedem la origine aceeaşi piesă şi găteală a capului, care a suferit aceste schimbări de elemente decorative — mărgele şi flori — sub influenţe mai recente, venite de sigur din basinurile locuite de Germani şi Unguri, ale Ierii şi Trăscăului (Rimetea). Această influenţă este cu totul secundară, deoarece nu se referă decât la elementele decorative (înlocuire determinată de dispariţia din comerţ a podoabelor de metal), piesele principale ale gătelii capului: „îmbrobodeala", năframa neagră şi albă, precum şi forma conciului, împreună cu sistemul de îmbrobodeală, au rămas aceleaşi.

Deoarece termenul de „ceapsă" se cunoaşte şi în Banat şi Hunedoara [1]), considerăm păstrarea lui în regiunea Litei—Agriş—Şchiopi, ca o rămăşiţă a unei arii de răspândire mai mare, din care s'au mai păstrat doar câteva insule. Această ceapsă a dispărut însă de mult. Prezenţa lor în regiune ne-o semnalează doar informaţiile bătrânelor. „Işi puneau ceapsă împenată, o neagră, cu mărgele şi pene. Acum nu ştii că-i nevastă nouă, atunci era cu trei năfrămi" [2]). „Nevestele purtau ceapsă cu mărgele dela beartă. Cepsele le purtau la biserică şi douăzeci de ani" [3]). Fetele se măritau cu hobod alb şi apoi cu ceapsă. Peste colbeci puneau o năframă albă şi una neagră, le îmbrobodeau pe sub barbă. Peste cap puneau ceapsa cu flori şi mărgele [4]).

Concomitent cu această ceapsă s'a mai purtat o ceapsă

1) Cf. T. Papahagi, Images d'Etnographie roumaine, Bucureşti, vol. I., 1928, Pl. 29 a, şi R. Vuia, Aşezările, casa şi portul ţăranului român din Ardeal şi Banat. Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureş, Bucureşti, 1929.

2) Iara, Chiorean Veronica, 73 ani, orig. din Făgetul Ierii.

3) Fitea-de-Jos, Popa Ileana (Chişe), 82 ani.

4) Şchiopi, Lina Bologa, 86 ani.

mică, numită și „muruniță" (Agriș). Această „murună" era un „șinor" roșu pe care erau cusute mărgele. „Muruna" o puneau peste păr deasupra frunții. Apoi se îmbrobodeau cu năframă neagră, de sub care se vedea muruna. Năframa era numai pe vârful „coarnelor". Se înnodau înainte și apoi o dădeau pe după cap și o mai înnodau înainte și în urmă se înnoda înapoi. Această îmbrobodeală păstrează deci aceeași ordine pe care o găsim și în legătură cu conciul sau ceapsa. Informatoarea noastră din Lita Românească a părăsit-o însă de vreo 50 de ani.

D. *Forme dispărute*

Piesele descrise până acum: conciul, ceapsa și muruna, cu complexul lor de îmbrobodeală, cu toate că tind să dispară, se mai găsesc doar sporadic, sau cel puțin în unele sate, sau în orice caz se pot reconstitui prin amintirea încă vie a bătrânelor care le-au purtat în tinerețea lor.

In afară de acestea, se păstrează amintirea — uneori numai numele — unor piese dispărute astăzi cu desăvârșire și despre care abia câteva femei trecute de 70—80 de ani își amintesc că le-au văzut când erau copile la câte o bătrână.

Astfel au fost „tindeiele" albe și lungi cu care se înfășura capul, „le învârteau roată pe lângă cap și unde era capătu le lega cu o bumbușcă" [1]). Ni se semnalează prezența lor în Ocoliș, Sălciua, Filea-de-Sus, Agriș, Hășdate și Lita. Se precizează chiar că „dela Trăscău încolo, pe la Hidiș" (Vințul de Sus) tot așa s'a purtat [2]). Această afirmare locală, ne confirmă comparația pe care o anticipam într'un capitol anterior, referitoare la asemănarea cu găteala capului din regiunea Sibiului și Făgărașului.

E. *Forme ocazionale recente*

In regiunea de dealuri din răsărit, fetele au purtat pe cap, în ultima perioadă de 50—60 de ani, o piesă de podoabă

1) Lita, Vlas Ana, 78 ani.
2) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Fig. 97. — Găteala capului la neveste. Piesele.

Fig. 98. — „Bearta" Minadorei Grozav, 18 ani, din Muntele Băişorii.

numită „beartă". (Fig. 98). „Bearta" e „mai lată de un lat de mână", cu mărgele albe argintate, albastre, verzi şi galbene aurii. Mărgelele sunt prinse pe un carton tare, învălit în pânză roşie. Acest carton căruia i se dă forma unei cununi, se numeşte „veşcă" sau „doscă". De învălitoarea roşie sunt

prinse mărgelele în modele simple geometrice. Pe marginea de deasupra sunt prinse „bumbuşte" din celuloid roşu, galben şi albastru „Bearta" este aşezată pe cap, cât mai pe ceafă. Părul este pieptănat cu coadă pe spate.

Această „beartă" este purtată de fete dela 13—14 ani şi până când se mărită. Nevasta nu mai poate purta beartă. Ea este semnul de podoabă şi distincţie pentru fete. Chiar şi ele o poartă numai la biserică.

Această piesă ocazională se întâlneşte astăzi numai în câteva sate: Plaiuri, Băişoara şi Muntele Băişorii. Frecvenţa ei aici este foarte redusă, două-trei berţi într'un sat, purtate de câte o fată frumoasă, care însă n'a acceptat să renunţe la o notă ce o punea în evidenţă. Ea a început însă să dispară de multă vreme, astfel că prezenţa ei pe alocuri a devenit un obiect de curiozitate. In alte sate mărginaşe: Lita, Hăşdate, Şchiopi, Filea-de-Jos, Iara, Filea-de-Sus şi Valea Vadului „bearta" şi-a avut apogeul înainte cu 40—50 de ani dispărând treptat, în unele abia de câţiva ani.

In legătură cu apariţia „berţii", care pare a fi avut loc acum vreo 70—80 de ani, şi apogeul ei, care a durat numai câteva decenii stingându-se foarte repede, se pun câteva probleme importante. Originea ei este de sigur străină. Bearta a pătruns dela Germani, dela care au luat-o şi Ungurii. Faptul este explicabil dacă ne gândim că în pragul regiunii noastre avem o aşezare compactă de Germani maghiarizaţi la Litenii-de-Sus. Populaţia românească este conştientă de acest împrumut şi în acelaşi timp de oarecari particularităţi proprii fiecăruia. La Băişoara ni se spune cu precizie că la Trăscău încă poartă fetele beartă, cu prime scurte şi nu le puneau aşa pe ceafă ca Românii, ci mai în vârful capului. „La Liteni poartă şi acum unguroaicele beartă de asta" [1]). Trebue să remarcăm însă că deşi este o piesă de împrumut recent, ea ne apare cu totul deosebită. Ea nu este confecţionată gata din comerţ, ci este cusută de fete cu mărgele cumpărate dela târg şi aşezată pe cap ca o cunună, cu multă uşurinţă, fără să reprezinte nota de podoabă masivă şi greoaie a berţilor străine. Modelele rea-

1) Băişoara, Muntean Vasilie, 75 ani.

lizate sunt geometrice. „Primele“ care atârnau dela beartă, mai demult erau aceleaşi pe care le găseam atârnând în „coadele“ de pe spate sau la găteala de mireasă. Numai în ultimul timp ele prezintă o asemănare mai mare cu cele germane şi ungureşti, fiind cumpărate din aceleaşi târguri: Iara şi Turda.

4. IMBRĂCĂMINTEA

A. *Piese principale*

Cămaşa.

Intre toate piesele de port ale unei femei, cămaşa prezintă cea mai mare variaţie. Fiind în primul rând piesa de frunte, cămaşa se bucură de o specială atenţie, atât în ceea ce privesc cusăturile, cât şi culoarea lor. Ţinând seamă de cele trei elemente fundamentale ale unei cămăşi: croiul, cusăturile şi materialul, putem distinge mai multe tipuri de cămăşi, fiecare cu variantele sale. Facem mai întâi o prezentare sumară a tipurilor de cămăşi, pentru a ne ocupa după aceea cu fiecare în mod amănunţit.

In portul de astăzi am distins patru tipuri:

1) Cămaşa cu ciupag;
2) Cămaşa bătrânească;
3) Cămaşa cu cheiţe;
4) Cămaşa cu pene.

Astăzi aceste tipuri se confundă cu o clasificare după vârstă. Cămaşa cu ciupag îşi are lumea ei de mult dispărută. Intr'un trecut mai îndepărtat (cca 70 ani) ea a fost purtată şi de femeile tinere alături de cele bătrâne şi chiar şi în zile de lucru — în ultima vreme numai de cele bătrâne — iar astăzi numai de unele bătrâne la zile de sărbătoare şi foarte rar câte una în zile de lucru. Cămaşa bătrânească, după cum îi indică şi denumirea, este cămaşa bătrânelor, iar cămaşa cu cheiţe este cămaşa nouă a fetelor şi femeilor tinere. Cămaşa cu pene este cămaşa recentă purtată numai de fete. Menţinându-se încă pe linia veche locală, această cămaşă reprezintă şi o trecere spre forme de amestec.

Prin această clasificare ne-am putut face şi o ideie despre etapele de evoluţie ale portului. Faţă de cămaşa cu ciupag,

cea bătrânească prezintă o notă deosebită numai în amănunte de croi sau cusături, iar cea cu cheițe păstrând doar croiul și unele cusături, schimbând însă total materialul și culorile cusăturilor. Schimbarea materialului se datorește înlocuirii pânzei țesută în casă cu joljul cumpărat din comerț. Ca urmare se schimbă și materialul și culorile cusăturilor.

Spațial aceste tipuri de cămăși se repartizează astfel: Cămașa cu ciupag a avut o arie de răspândire foarte mare, care s'a întins în întreaga regiune cercetată de noi, chiar depășind-o. Astăzi ea se mai poartă numai într'un grup restrâns de sate din regiunea muntoasă apuseană, dela picioarele Muntelui Mare (Ocoliș, Runc, Ocolișel, Vidolm, Poșaga-de-Jos, Poșaga-de-Sus, Lunca, Sălciua-de-Jos, Sălciua-de-Sus, Hășdate, Muntele Săcelului și Valea Ierii). In aceste sate se găsește de altfel portul vechiu întreg foarte bine păstrat. Tot în această regiune își are apogeul și celelalte cămăși: bătrânească și cu cheițe. Spațial cămașa bătrânească a avut și ea o mare răspândire împletindu-și drumurile cu cămașa cu ciupag. Singură cămașa cu cheițe, în faza ei actuală a materialului, este o cămașe nouă care își are aria ei limitată la satele de mai sus. Cămașa cu pene apare sporadic.

1) *Cămașa cu ciupag.*

Cămașa[1]) cu ciupag reprezintă astăzi expresia caracteristică a unei lumi ce se duce. Nota ei specifică o dă de sigur croiul, dar mai ales caracteristicul „ciupag", cusătura mare care acopere pieptul femeii. Elementele specifice ale unei cămăși cu ciupag sunt: a) ciupagul pe piept; b) gura cămășii în spate; c) cusătura peste cot; d) fodor mare; e) brățară; f) guler; g) cipcă la fodor; h) cheițe. Variantele dela acest tip se produc numai la cusăturile mânecilor păstrând întotdeauna elementele principale: croiul și ciupagul. Pentru a o prezenta mai amănunțit, e necesar să ne ocupăm de croiul, cusăturile și materialul cămășii. (Fig. 99).

Croiul. Părțile principale ale cămășii sunt: trupul cămășii și mânecile. Ele se croiesc în total din șapte „coți" [2]).

1) In regiunea cercetată nu se întrebuințează termenul „iie" ci numai cel de „cămașe", atât la bărbați cât și la femei.
2) „Cotul" bătrân este de trei palme (cca 60 cm).

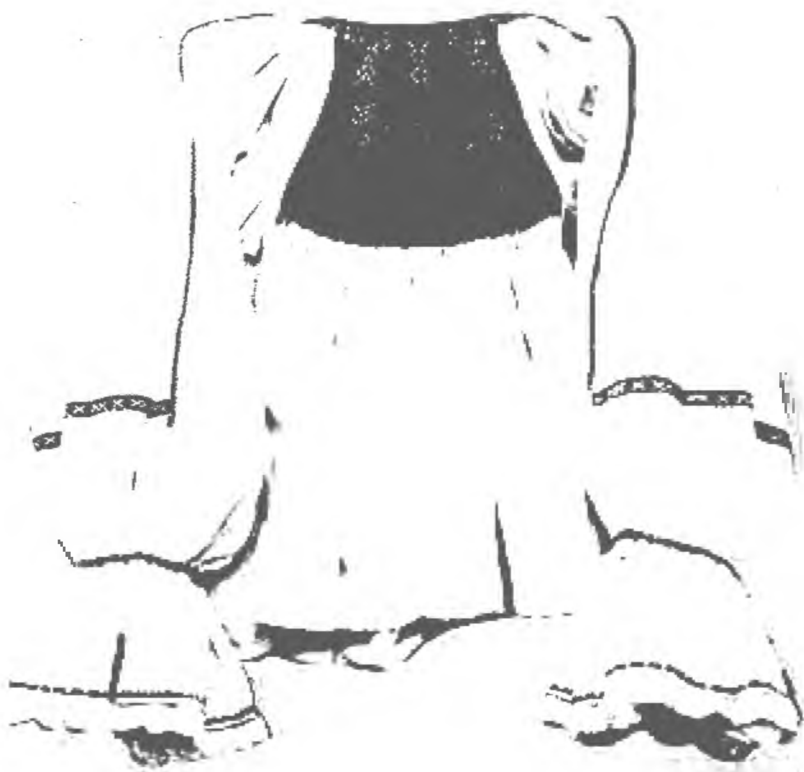

Fig. 99. — Cămașe cu ciupag. Ocoliș. (Brata Anghelina).

Trupul cămăşii este alcătuit din mai multe bucăţi: pieptul, care se croieşte din doi „laţi“ [1]), spatele, care se croieşte dintr'un „lat“ şi „paha“, forma ce vine sub mâneci, croită dintr'un „lat“ împărţit în două, prin care se împreună pieptul, spatele şi mânecile. Fiecare „paha“ este alcătuită din două piese. (Fig. 119). Ambele se croiesc din jumătatele de lat ce-i este destinat. Prima bucată este un dreptunghiu, a doua este un patrat tăiat dela extremitatea drepunghiului, care ia acelaşi loc inversându-şi doar poziţia firelor. Prin aceasta se obţine elasticitatea acestui „petec“ sau „pui“ datorită firelor aşezate oblic. Colţul lui vine pe dos, iar marginile sunt prinse printr'o cusătură vizibilă în faţă. Astfel mişcările mânii se pot face liber, iar cusăturile nu se rup. Croită bătrâneşte, „paha“ aceasta trebue să aibă o lungime precisă, anume de un „căluş“ [2]). Ne închipuim deci cât de scurtă trebue să fie cămaşa. (Fig. 102—105). Trupul cămăşii ajunge exact până la brâu (cca 50 cm). In schimb fiind format din patru „laţi“ (240 cm), este extrem de larg şi deci de încreţit. Pieptul are „ciupagul“, iar deschizătura cămăşii este în spate şi se încheie cu „chiotori“ (băieri). In jurul gâtului cămaşa este adunată în încreţituri, lăsate în forma lor naturală, aşa cum vin, nerotunzite, prinse doar printr'un „guler“, care vine strâns pe gât. La umeri trebue să fie tot atâtea încreţituri câte sunt în faţă, indiferent de grosimea materialului.

Mâneca este croită din doi laţi, având deci şi ea o lărgime foarte mare şi totodată şi o lungime mare, trebuind să fie mai lungă decât mâna (cca 70—80 cm). Prin „brăţara” care o strânge însă din jos de cot formând un „fodor“ mare, ea are totuşi lungimea normală a mânii. Remarcăm că atât ciupagul, cât şi cusăturile mânecilor sunt lucrate înainte de a fi încheiată cămaşa, lăsând ulterior numai brăţara mănecilor şi cheiţele cu care se încheie. Cromologic ele se lucrează astfel. In primul rând mânecile, care se „înduplecă“ (se îndoaie) şi se „ruptureşte“ pe margini. Prin această cusătură se prinde

1) Un „lat“ este lăţimea pânzei (cca 60 cm); măsurat bătrâneşte este de două palme şi trei degete.

2) Unitate de măsură egală cu distanţa cuprinsă între degetul mare şi cel arătător.

Fig. 100. — Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Cora Ileana).

Fig. 101. — Cămaşe cu ciupag. Făgetul Ierii; (Bâlc Vârvoara).

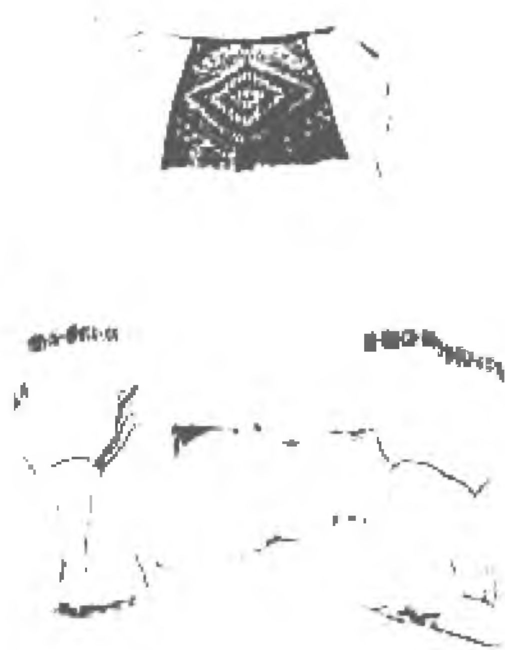

Fig. 102.—Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Fig. 103.—Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Rafaela Dochia).

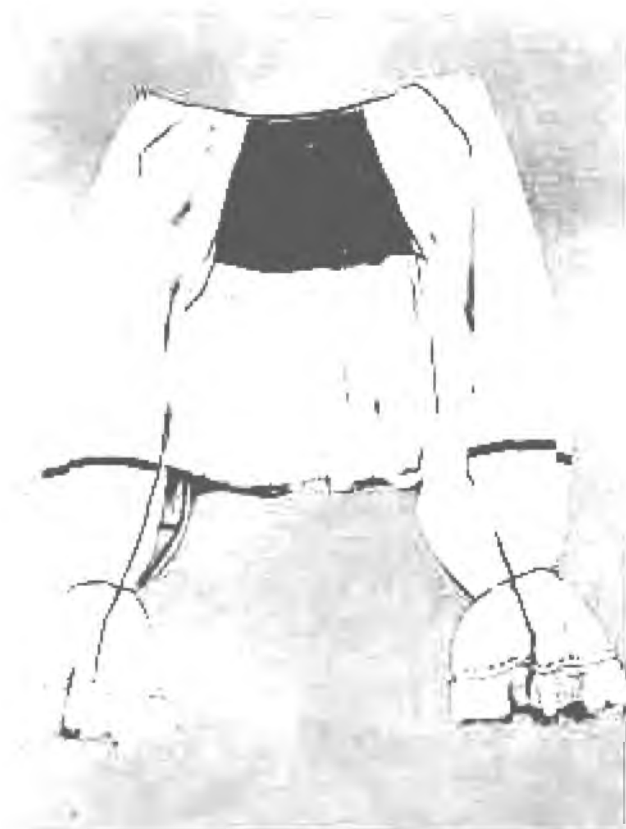

Fig. 104. — Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

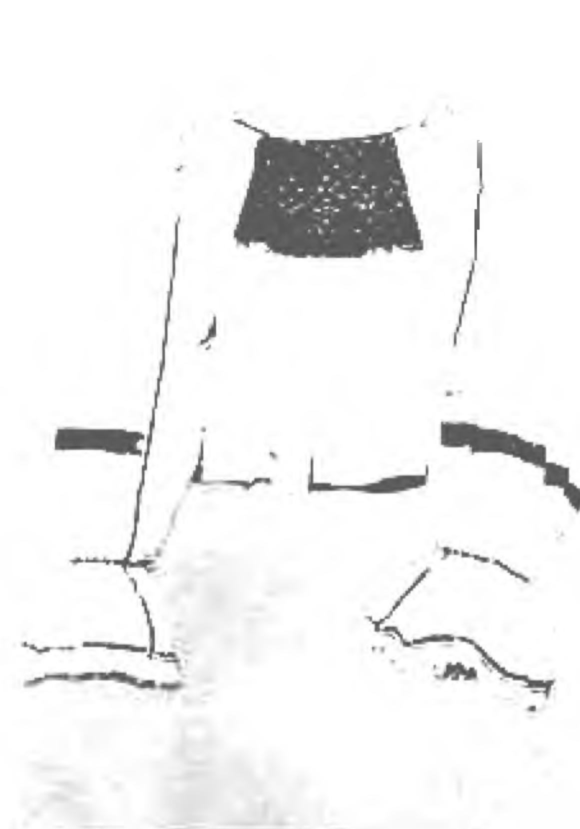

Fig. 105. — Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Fig. 106.—Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Muntean Maria).

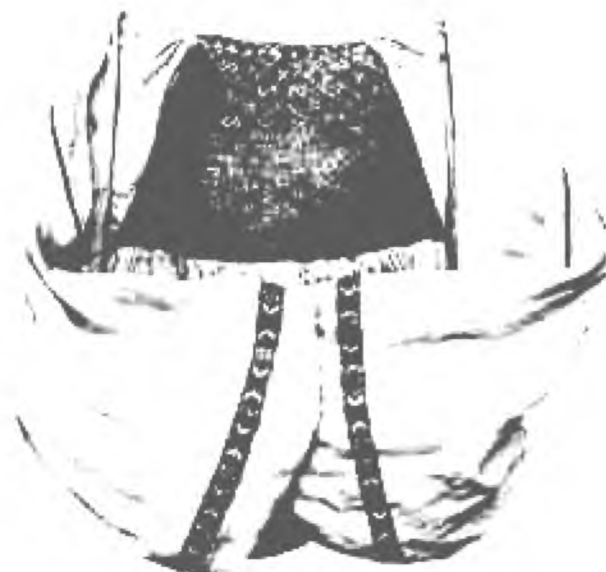

Fig. 107. — Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

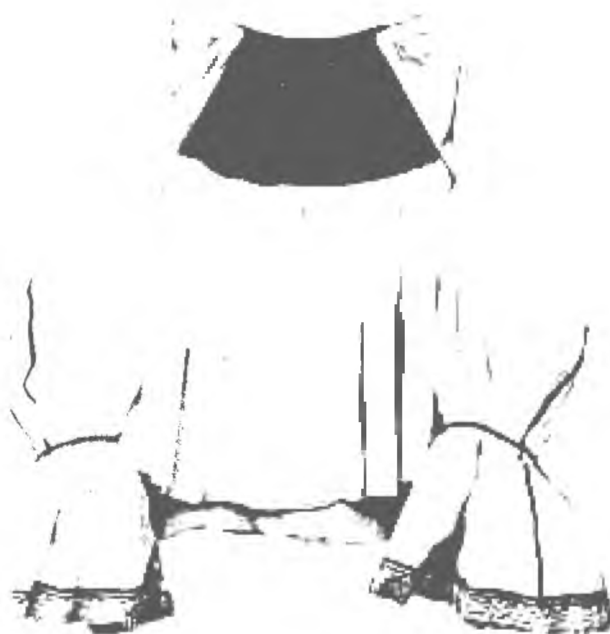

Fig. 108. — Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Maria Popa).

Fig. 109.—Cămaşe cu ciupag. Ocoliş. (Trăsina Muntean).

marginea din dos, în acelaşi timp lăsând în faţă o linie dreaptă care prinde într'un punct tot câte trei fire. Se lucrează apoi cusătura peste cot şi pe la marginea fodorului. Apoi se încheie, în acest timp punându-i „paha" şi încheind-o cu spatele şi apoi cu pieptul care are ciupagul cusut. Urmează acum brăţările mânecilor şi încreţiturile la gât. In urmă i se prinde gulerul cusut şi el dinainte, iar la capete chiotorile. Toate aceste piese din care se formează cămaşa, pieptul, spatele, paha, mânecile şi gulerul sunt iniţial dreptunghiulare. Ele chiar rămân sub forma aceasta, fără nicio rotunzire, reprezentând deci un croi pe cât de simplu, pe atât de corespunzător.

Cusăturile caracteristice unei cămăşi cu ciupag, sunt: a) ciupagul; b) mânecile: cusătura peste cot, brăţara mânecii şi cusături pe marginea fodorului; c) gulerul şi d) cusături cu care se încheie părţile cămăşii. Bineînţeles că acestea variază la infinit, în detalii.

a) Ciupagul are trei elemente principale: tehnica, motivele şi culorile, care alcătuesc nota caracteristică a cusăturii.

Ţinem să insistăm în legătură cu ciupagul, mai ales asupra tehnicei, întru cât el nu se mai lucrează astăzi. Cămăşile cu ciupag, câte mai există, au fost lucrate de bătrânele de astăzi, în tinereţea lor. Acum ochii bătrânelor sunt prea slabi pentru cusătura migăloasă a ciupagelor şi pe de altă parte nici nu se mai simte nevoie pentru restul vieţii lor. Cât despre o moştenire a cămăşilor cu ciupag, nu mai încape vorbă, căci bătrânele le duc cu ele în mormânt — dorinţă nestrămutată — iar dacă mai rămâne câte una, aceea se păstrează în ladă ca un obiect de curiozitate, de unde va fi scoasă nu peste mult timp şi înstrăinată pentru un preţ de nimic. Tehnica ciupagului nepracticându-se astăzi, nu se va mai cunoaşte în scurt timp. Peste 40—50 de ani, orice întrebare va fi de prisos. Chiar şi acum sunt puţine femei care ştiu lucra un ciupag. In Sălciua-de-Sus (cătunul Valea Largă), de pildă, o bătrână ne spunea că nici mai demult nu se pricepeau toate. „Erau trei femei în sat care ştiau face ciupage şi celelalte aduceau la ele"[1]). Acesta este un caz de specializare a muncii. Dar în celelalte

1) Sălciua-de-Sus,—Valea Largă, Bichiş Ana, 76 ani.

sate, fiecare își lucra ciupagul pentru cămașe și atunci munca cerea mult timp, uneori câte două săptămâni, bineînțeles socotind și grijile gospodăriei alături. Oricum „ciupagurile ălea

Fig. 110. — Ciupagul. Ocoliș. (Frăsina Muntean).

erau lucru mare" [1]). Dar dacă numai în puține sate mai sunt femei care știu face ciupage, în altele ne întâmpină doar generalități „s'o mai adevăsît (prăpădit), c'amu n'o mai făcut de oarecând" [2]).

1) Șchiopi, Lina Bologa, 86 ani.
2) Poșaga-de-Sus,—Săgaja, Dochia Țiglea, 50 ani.

Ciupagul se coase pe pânza formată din cei doi lați cusuți la mijloc („pe dos"), destinați pieptului. Din bucata care inițial este un dreptunghiu, se formează prin încrețire un trapez cu baza mai mică deasupra. (Fig. 110). Increțirea se face cu mai multe fire de „spemă" (ață de fuior pregătită în mod special), care sunt trecute dela un capăt la celălalt al pânzei. Ciupagul se „înduluie" (începe) astfel: Se trece cu firul de ață peste trei fire ale pânzei ridicându-se al patrulea și tot așa mai departe până s'a trecut prin cei doi lați ai pânzei. „Calc tri și iau unu" și „îmi încreț ciupagu" spune femeia[1]). Alte fire de ață urmează una după alta la o distanță de 8 mm, până când se încrețește suprafața necesară (cca 17 cm), respectând exact acest calcul de 3 și 1, astfel ca la fiecare rând să se ridice aceleași fire. In această fază de încrețire a ciupagului, încrețiturile nu sunt încă strânse, ele se lasă cât mai largi (ața fiind foarte lungă), în așa fel ca să se poată lucra cu ușurință la alegerea firelor din rândurile următoare. In total se trag astfel cca 20 fire. La capete ațele se lasă la început libere pentru ca încrețiturile să se poată mișca ușor. După ce s'a terminat încrețitul, ele se strâng și se aranjează, primind forma definitivă, de trapez cât mai regulat, care se orientează ca dimensiuni după pieptul femeii, pentru care se pregătește cămașa. Forma de trapez se obține prin faptul că ața primului fir de deasupra este mai scurtă, iar în rândurile următoare pe măsură ce se înaintează spre marginea de din jos a trapezului, ațele se tot lărgesc după cum cere forma pieptului. Firele de ață se înnoadă acum la capete și se petrec pe dedesubtul pânzei, fixându-le astfel lungimea și deci și forma ciupagului. Acest fel de a încreți „călcând" trei fire și ridicând unul nu este totdeauna același. El depinde de grosimea pânzei și de felul modelului. Dacă pânza este mai groasă, el se va putea face în acest fel de 3 și 1, dar dacă pânza este cu firele mai subțiri, atunci se va lua trei fire și se va „călca" șase, căci se va ține seamă de numărul crețelor care trebue să concorde cu numărul punctelor modelului ce va fi executat și care cere o anumită mărime. Aceasta rămâne

1) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

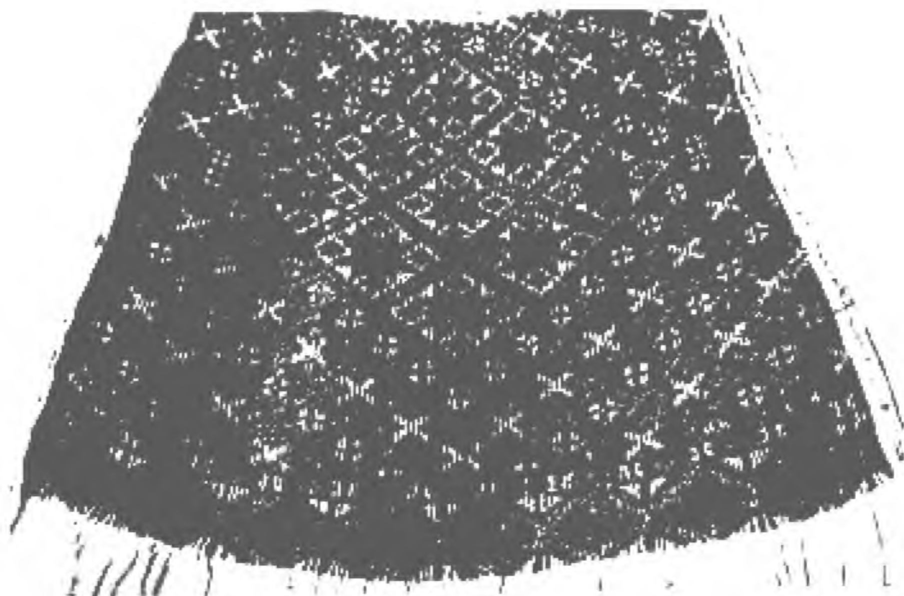

Fig. 111. — Ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

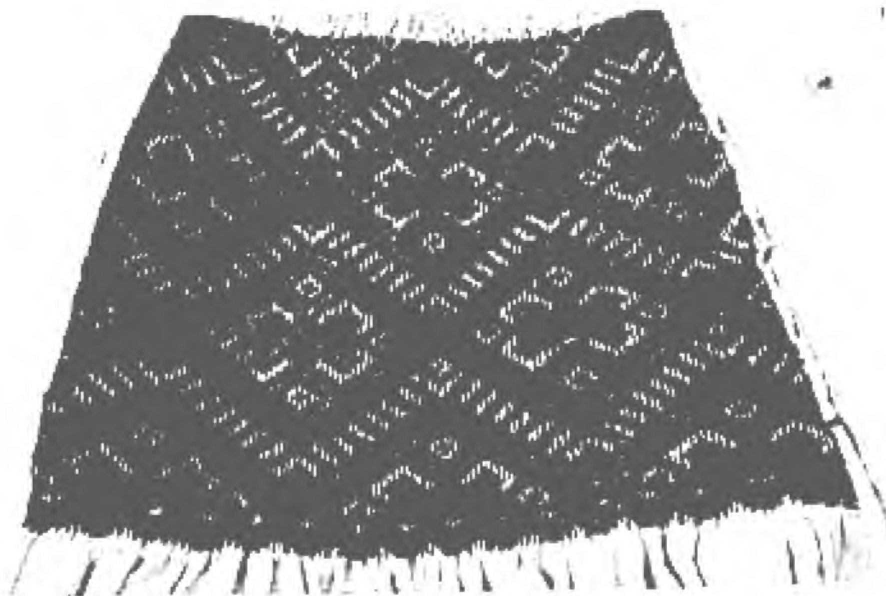

Fig. 112. — Ciupag. Ocoliş. (Brata Anghelina).

Fig. 113. — Ciupag. Ocoliș. (Maria Popa).

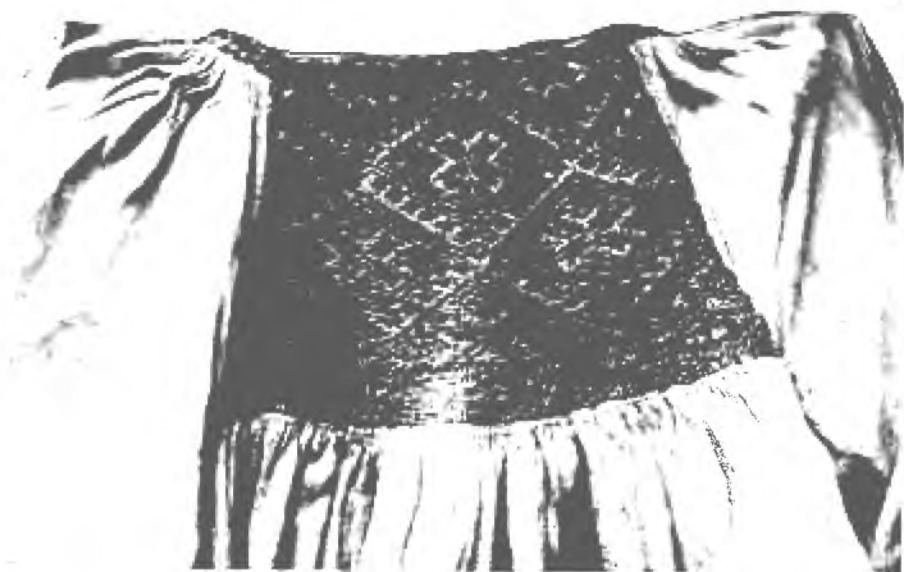

Fig. 114. — Ciupag. Ocoliș. (Gondileasa).

deci la aprecierea femeii şi depinde de priceperea ei. Ne convingem deci că un ciupag cere multă iscusinţă şi practică. Dar şi în cazul din urmă, firele ridicate în prima linie trebue să „adărmăluie" (să se potrivească) cu cele ridicate în rândurile următoare. Ciupagul din Fig. 110 are 246 încreţituri. Ele vor constitui punctele pe care se va lucra modelul, astfel că firele ridicate ale încreţiturilor, aşa cum stau strânse unele lângă altele, se prezintă exact ca o pânză întinsă cu firele sale alături. Modelul se lucrează fără nicio deosebire. Increţiturile nu supără de loc paralelismul şi exactitatea firelor. Dar tocmai acum iasă la iveală arta ciupagului. In realitate deşi toate firele ce au fost ridicate vin unele lângă altele, ele nu sunt tocmai paralele, ci vin ca razele, deasupra foarte apropiate şi tot mai distanţate în partea de jos. Prin aceasta, după ce s'a executat modelul şi firele colorate apar tot în acest fel, cu picioarele tot mai lungi spre bază. Modelul se lucrează în linii orizontale.

In modelul din care este alcătuit ciupagul, putem distinge în partea lui din jos „brăţara mică" şi sub ea „brăţara mare", cu care se sfârşeşte ciupagul. Deasupra acestor două brăţări se desfăşoară un fragment de model, care se potriveşte cu o oarecare simetrie pe pieptul femeii, dar el nu are niciun cadru pe cele două laturi şi nici deasupra. Singurul cadru ar putea fi baza de desubt a brăţarelor. Modelul se prezintă astfel, ca un fragment dintr'un model ce s'ar lăsa continuat la infinit. Intreruperea lui este provocată de sfârşitul pieptului la gât şi acolo unde se împreună cu mânecile. Motivele sunt toate geometrice. Intre ele se disting unele forme care sunt şi cele mai frecvente, ca: „zăluţa", „cracu", „steluţa", „cruce", „pui" şi „cornu berbecelui". (Fig. 115). In dosul ciupagului, sub guler, se fac nişte împunsături (un singur rând) care fixează încreţiturile. Ele se numesc „îndărămnica". Se prinde astfel tot a doua încreţitură mergând cu acul înapoi, de unde şi numirea cusăturii. Aceste împunsături se fac tot cu „spemă" (aţă de fuior).

Culorile obişnuite la ciupage sunt mai mult negru şi roşu, uneori amestecate, răsucite două fire negre cu patru roşii, sau cât voia fiecare, ca să domine roşul sau negrul. „Il

presuceam cu fusu"[1]). Ca nuanțe de roșu sunt sau roșul închis, sau deschis de tot, un fel de roșu gălbui, aproape portocaliu. O culoare iarăși foarte obișnuită este cafeniul rezultat probabil dintr'un negru spălăcit, iar dintre culorile mai puțin frecvente avem verdele închis, șters, un fel de verde gălbui și „moroscliva" (un violet în două nuanțe mai „albicios" (deschis) sau mai negricios" (mai închis[2]).

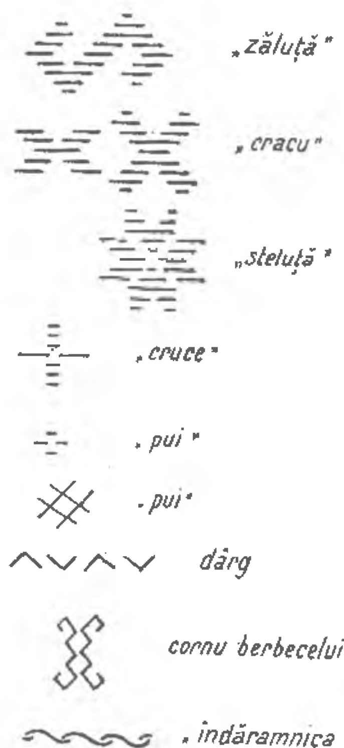

Fig. 115.—Motive frecvente în cusătura ciupagului.

b) La mâneci se disting mai multe cusături: 1) peste cot, numită și „șire" (Sălciua, Poșaga), „tăietură" (Valea Ierii, Hășdate) sau „trăsură" (Ocoliș); 2) „brățara" și 3) pe marginea fodorului. Brățara se lucrează după aceeași tehnică ca ciupagul, pe încrețituri. Motivele sunt asemănătoare. Cele mai frecvente sunt „zăluța" și „cracul" și mai puțin figura numită „dârg", (Fig. 116, 104, 100, 99) variind la infinit diferite motive din ciupag. Celelalte cusături de peste cot și dela marginea fodorului, schimbă tehnica. In această privință distingem trei feluri de cusături: 1) „pe fir" adică în linii orizontale, care se lucrează mai mult pe dos, pentru ca ambele fețe să fie perfect lucrate, în același timp economisindu-se ața; 2) cu „sulăi", numiți și „sulăiți" un fel de cruci lucrate pe față în felul următor: se face un picior lung peste mai multe fire și apoi se revine pe deasupra trecând tot peste două fire cu picior mic și se încrucișează cu primul picior în formă de jumătăți de cruci. Cusătura dă astfel impresia de mici cruciulițe lucrate pe fie-

1) Ocoliș, Maria Popa, 55 ani.
2) Hășdate, Neamț Nastasia, 69 ani.

care fir (Fig. 116); 3) „brânel“ (lanț făcut cu acul de cusut), din care se pot forma cu ușurință diferite motive. In Poșaga-de-Jos și Sălciua, cu această cusătură numită „peste ac” sunt lucrate peste cot și la marginea fodorului „șire“ sau „forme armenești“. Această numire ar putea indica originea[1]) atât a tehnicei cât și a motivelor executate, în formă de spirală ce umple tot spațiul. Un lucru se afirmă cu certitudine că dacă prima tehnică („pe fir“) este legată de motive geometrice, aceasta este proprie și specifică spiralei și motivelor închise și greoaie. Chiar din numirea lor reese acest aspect: „rujile ăle bătute“ se numesc aceste „șire“ la Sălciua, sau numai „ruijilea“, (cusături dela marginea fodorului). Cusătura „sulăi“ la fel ca și cea „pe fir“ prezintă avantajul de a se putea lucra fără dos. La marginea fodorului se lucrează o cusătură caracteristică: „ruptură“ („rupturim mânecile“). Se „înduplecă“ (îndoaie) spre dos marginea și se prinde cu o cusătură care pe față lasă un singur fir (negru, galben sau alb) ce leagă tot câte trei fire. (Fig. 116). Cipca se prinde prin cusătura numită „ptișalău“. Atunci când pe marginea fodorului lipsesc motivele mai late, asemănătoare cusăturii peste cot, așa cum le vedem în Fig. 99, se fac motive foarte înguste sau numai mici „cornițe“ care se lucrează tot pe dos prin cusătura „pe fir“.

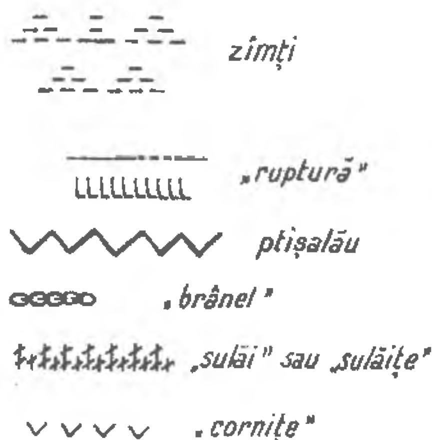
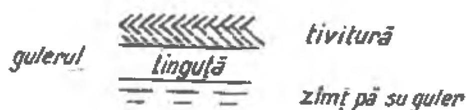

Fig. 116. — Cusături la mâneci.

c) Gulerul vechiu al unei cămăși cu ciupag este cusut întotdeauna cu „tinguță“, iar pe margini cu „tivitură“, într'o singură culoare, negru sau roșu, după cum este culoarea cămășii. (Fig. 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 113, 117). In cazuri excep-

1) Armenii au ajuns în regiunea noastră sub formă de comercianți la târguri. Pe la anul 1784 sunt amintiți la târgul anual din Câmpeni. Cf. Rubin Patiția, Munții Noștri. Țara Țopilor. Orăștie. 1912, p. 55.

ționale, în locul „tinguței" are mici motive, lucrate cu „sulăi" sau „pe fir", păstrând însă pe margini „tivitura". Gulerul acopere capetele încrețiturilor. Increțirea se face cu „spemă", care fiind toarsă din fuior și pregătită special, este foarte rezistentă. El se încheie la spate cu „chiotori". La gura cămășii, pe lângă deschizătură se fac uneori „lăbuțe". Increțitura din spate, strânsă în jurul gâtului, poartă și ea numele de „ciupagu din spate". De-a-lungul încrețiturilor din jurul gâtului, din jos de guler se fac „zîmți". (Fig. 117, 113).

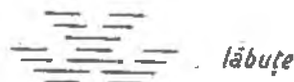

Fig. 117. — Cusături la gura cămășii.

d) Cămașa se încheie prin diferite cusături, care sunt de o remarcabilă frumusețe și variație. Unele din ele au o destinație precisă cum e „umbreaja meselor" (Fig. 118), cu care se încheie partea de deasupra a mânecilor cu spatele și piep-

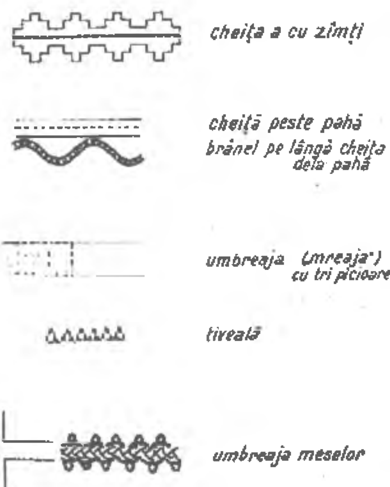

Fig. 118. — Cusături cu care se încheie cămașa.

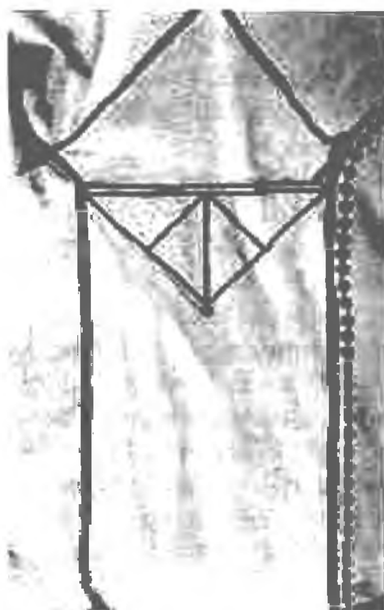

Fig. 119. — Paha. Ocoliș. (Cora Ileana).

tul. Tot la acest loc de față a cămășii, se mai încheie cu „umbreaja cu trii picioare" și „cheița a cu zimți". La celelalte încheieturi ale cămășii se fac alte cusături, ca „umbreajă tivită" sau „umbreajă de colo și dincoace". O atenție deosebită se dă „cheiței peste pahă", pe lângă care se mai coase un „brânel", sau se fac mici „pui" (Fig. 119), această pahă fiind vizibilă la fiecare mișcare a mânii, deși este situată sub mâneci. Uneori și pe lângă umbreje se fac „cornițe"[1]) pentru a le scoate mai mult în evidență. Cămașa se încheie însă și cu simple împunsături de „tiveală" sau „cheiță", mai ales în partea spatelui, sau cu frecventele împunsături numite „ptișalău", cu care am văzut că se prinde „cipca" și le vom vedea și la alte piese.

„Chiotorile" (băierile) se împletesc din zece fire de fuior bine răsucite și foarte subțiri. Se îndoaie în două, iar capetele lor se înnoadă și se fixează într'un loc din care să nu scape când firele sunt întinse. Cei cinci lați care au rezultat se trec pe degete, trei degete dela mâna dreaptă (arătător, mijlociu și inelar) și două degete (arătător și mijlociu) dela mâna stângă. Degetul inelar dela mâna stângă trece printre firele de pe degetele (mijlociu și inelar) dela mâna dreaptă și ia pe deasupra firul de pe degetul arătător. Acum cele două fire care au rămas la mâna dreaptă înaintează pe degete, cel de pe mijlociu pe arătător, iar cel de pe degetul inelar pe mijlociu. Mișcarea se repetă la mâna stângă, care are acum trei lați. Firul împletit rezultat este rotund având o circonferință de cca 5 mm. Mai demult aceste „chiotori" erau nelipsite unei cămăși cu ciupag, da „amu nu mai împleată nime, pun copcii și bumbi"[2]). Dela guler atârna uneori în față o „chiotoare pentru pene", de care femeile, chiar și mai bătrâne, își acățau flori, care atârnau astfel pe la mijlocul ciupagului. Cipca albă dela marginea fodorului se făcea mai demult cu un „ac cu cârlig", cu diferite modele, între care cele mai frecvente erau „zăluța" și „cracul". In ultima vreme mai mult se cumpăra o cipcă asemănătoare, groasă din bumbac, în care modelele nu mai au numiri.

1) Aceleași „cornițe" care se fac și pe marginea fodorului (Fig. 116).
2) Ocoliș, Frăsina Muntean, 53 ani.

Pe lângă aceste cusături caracteristice și generale, apar ca variante, următoarele elemente:

1) In loc de cusătură peste cot se pune „cipcă" cumpărată.

2) Lipsește cusătura peste cot, rămân numai cheițele, brățara și fodorul mare cu cipcă. (Fig. 108). In acest caz se întâlnește uneori pe marginea fodorului un motiv nou „cârligel la fodori". (Fig. 109). Acest cârligel este tot cipcă cumpărată (un fel de „șinor" negru îngust), care se aplică în spirală împreunându-se cu un „brânel" (lanț făcut cu acul) la mijloc.

3) Deasupra cusăturii peste cot se adaugă intercalări de cipcă, cu mici modele cusute pe margini (Fig. 120) sau numai mici cusături.

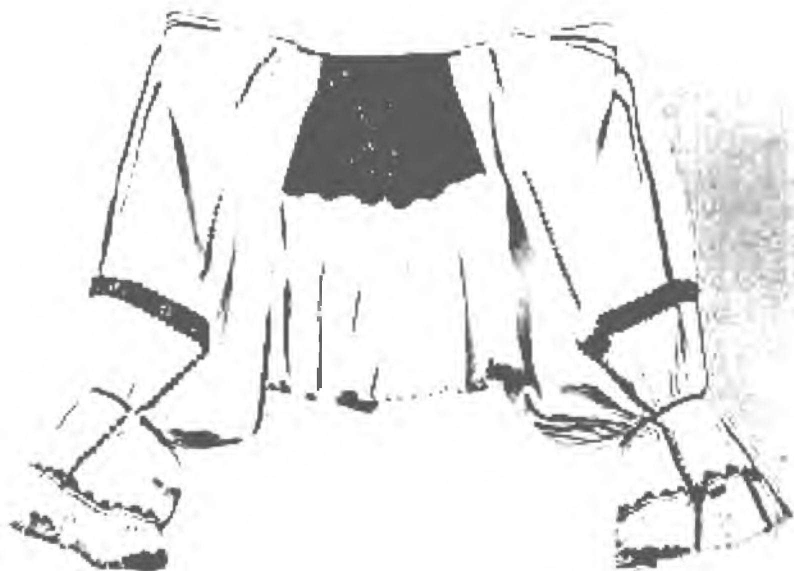

Fig. 120. — Cămașe cu ciupag. Săgaja. (Dochia Țiglea).

4) Lipsește cusătura peste cot și apar două șire de intercalări de „cipcă" cu mici modele pe margini.

Toate aceste variante apar numai la cămășile mai nouă. Este semnificativ că ele își fac apariția numai când ciupagul este pe cale de dispariție făcând trecerea spre forma nouă a

cămășii, fără ciupag și cu, sau fără, cusătură peste cot. De asemenea este foarte important că deodată cu aceste variante apare și un element nou: „cipca" colorată. Ea a apărut în regiunea cercetată numai de vreo 30 de ani. Se procura din comerț. „Venea o unguroaie dela Trăscău (era o țîgană) cu cipcă și puneam în loc de cusătură peste cot"[1]). In unele cazuri tot într'o perioadă recentă, se cumpăra în acest scop „ponivă" sau „bercă" (lână neagră cu care se țesea și la zadii[2]) și se făcea dantela în casă. Este deci de remarcat că cipca cumpărată sau lucrată, intercalată sau aplicată în locul diferitelor cusături, apare concomitent cu formele noi de-a-lungul mânecii. Acesta este însă aspectul unei cămăși cu ciupag într'o perioadă recentă de cca 30 de ani, care reprezintă atât o formă de trecere spre o fază nouă de evoluție, cât și diferite influențe. Cu aceste note recente sunt însă puține cămăși, ca semn că *atunci când s'a pășit pe acest prag al amestecului, elementele se sting în scurt timp.*

Materialul. Cămașa cu ciupag diferă ca material. Ea este totdeauna din pânză albă, dar mai demult pânza se țesea din fuior curat, iar în ultima vreme (aprox. 50—60 ani) se amesteca fuior cu bumbac. Sunt excepții cazurile când cămașa întreagă este din bumbac și atunci ea a fost lucrată într'o perioadă recentă, când cămașa se găsea într'o fază mai înaintată de evoluție. Această pânză de bumbac curat se numește „jolj". Ea a fost destinată cămășii de sărbătoare.

Materialul din care se făceau cusăturile ne permite să fixăm vechimea cămășilor cu destul de multă precizie. Cronologic, ciupagurile și celelalte cusături ale cămășii de acum o sută de ani, erau cusute cu „păr de pe oi" („cum sunt sclebele"[3]), acum 80 de ani erau cu „ponivă" (sculuri de lână colorată ce se cumpăra), iar în ultima vreme cu „arnici". Ața cu care se încrețea ciupagul și uneori se făceau și diferite cheițe, se pregătea din fuior dându-i astfel rezistența necesară. Această ață poartă numirea de „spemă". Intrebuințarea ei de astăzi s'a redus, rămânând numai la încrețitura dela gât.

1) Poșaga-de-Jos, Roșa Gligor, 53 ani.
2) Ocoliș, Maria Popa, 55 ani.
3) Vezi supra p. 106.

Pregătirea „spemei" cere o îndeletnicire specială. Se toarce din fuior un fir foarte subțire, cu fusul în jos. Se iau două fuse și se dapănă pe un ghem două fire împreunate. De pe ghem urmează să fie „presucit" adică tors de această dată cu fusul în sus. Se face „jirebie" dar numai pe două „pene" ale râșchitorului, ca să nu fie prea mare jirebia. Această jirebie urmează să fie fiartă la fel ca jirebiile pentru pânză și lăsate pe gard să înghețe [1]). Apoi se face ghem și se păstrează pentru diferite întrebuințări, la cămașe, poale și cârpit.

Culorile depind de material. Părul de pe oi era mai negru, un negru șters aproape fumuriu. Dacă întâmplător îți cade în mână un guler vechiu, păstrat prin cine știe ce minune din vremea aceea, te surprinde culoarea întunecată pe care nu ușor o poți defini, dar care păstrează și astăzi o remarcabilă frumusețe, armonie și căldură. Ajungând la ponivă, ni se oferă o mare variație, dela negru la roșu deschis, roșu închis, portocaliu, cafeniu și verde. Aceeași variație ne-o oferă arniciul. Ca frecvență rămâne însă roșul și negrul.

Frecvența și aria de răspândire. Cămașa cu ciupag, așa cum am descris-o, atât ca tip original, cât și ca variante, se mai poartă astăzi numai în următoarele sate: Ocoliș, Poșaga-de-Jos, Lunca, Sălciua-de-Jos, Sălciua-de-Sus, Poșaga-de-Sus, Muntele Săcelului, Hășdate și Valea Ierii, dar și aici cămașa cu ciupag a încetat de mult a mai fi un port de toate zilele. Ea face parte astăzi numai din portul bătrânelor, mai ales în zile de sărbătoare și la biserică. Acum 60 de ani era purtată de toate femeile tinere, fiind și un port de toate zilele. Acum 40 de ani, era purtată și de unele femei tinere — alături bineînțeles de bătrâne — dar numai la biserică, „numa când ne podobeam în biserică mergeam cu ciupag" [2]). Piesa *a început deci să devină ocazională, ceea ce înseamnă că a pierdut din importanță și deci din frecvență.*

In toate celelalte sate cercetate de noi, cămașa cu ciupag dacă nu se mai poartă astăzi, este nelipsită încă din lăzile bătrânelor. După informațiile lor, s'a putut stabili cu destulă precizie perioada de stingere în fiecare sat. (Fig. 121). Astfel

1) Vezi supra p. 58.
2) Ocoliș, Brata Anghelina, 64 ani.

acum 20—30 de ani se mai purta de unele bătrâne în Pădureni, Agriş şi Măgura Ierii. Intr'o perioadă mai veche, acum 30—40 de ani, la Muntele Filii, Filea-de-Jos, Filea-de-Sus, Plaiuri, Şutu, Băişoara, Muntele Băişorii, Făgetul Ierii şi Ca-

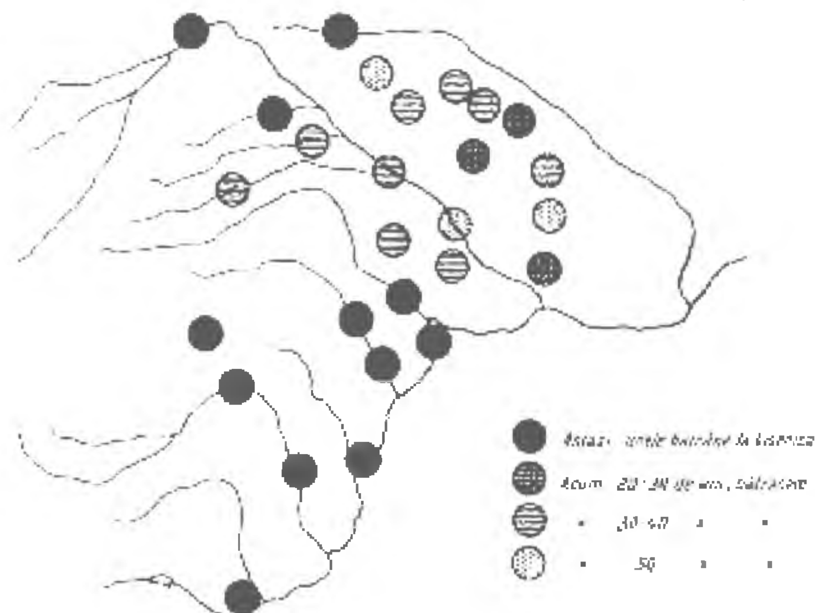

Fig. 121. — Perioadele de dispariţie ale cămăşii cu ciupag.

cova Ierii, iar la Lita, Şchiopi şi Iara a dispărut de vreo 50 de ani. Şi totuşi trebue să remarcăm că în aceste sate, în care demult nu se mau purtau, bătrânele care au murit în ultima perioada de doi-trei ani, au fost înmormântate cu cămaşe cu ciupag, ca semn că tot mai trăia în conştiinţa lor. Cămăşile cu ciupag au dispărut astfel, asemenea unei stingeri crepusculare.

Această interesantă cămaşe cu ciupag a avut însă o arie de răspândire, care de sigur nu se opreşte la limitele regiunii noastre. O secţiune în longitudine şi latitudine ne-o arată spre Nord până la poalele Munţilor Rodnei, în regiunea Clujului, Năsăudului şi a Someşului; spre Est în toată Câmpia Transilvaniei până în regiunea superioară a Mureşului; spre Sud până la Muntele Bedeleu şi Baia-de-Arieş, iar spre Vest până

la Muntele Mare. Această arie se poate reconstitui astăzi atât din informații, cât și datorită prezenței lor. Peste tot elementele principale sunt aceleași, variantele fiind neînsemnate.

Am spus mai sus, că această cămașe cu ciupag se stinge. Nu înțelegem prin aceasta că întreaga cămașe cu toate elementele ei este părăsită. Cămașa cu ciupag părăsește doar simbolul ei: ciupagul și schimbă gura cămășii în față. De fapt aceasta a și fost cel mai important motiv care a contribuit la părăsirea ciupagului. O cusătură compactă, care acopere tot pieptul femeilor era incomodă la purtat, le înnădușea, le strângea la gât și le trăgea înainte „dogu ăla pe chept“ [1]). Din această cauză multe din cămășile cu ciupag aveau o mică deschizătură (10—15 cm), ce nu se lăsa văzută dintre crețele bogate de din jos de ciupag, prin care se realiza totuși o oarecare deschidere a cămășii în față. Aceasta pe lângă că oferea posibilitatea de a purta în sân câte un obiect (bani, „năfrămuță“ sau „oarice nimicuri“) servea și la alăptare. De sigur că multe alte considerații, de ordin economic și psihologic, au contribuit în egală măsură la părăsirea ciupagului (lipsa timpului, a materialului și în sfârșit evoluția) de care ne vom ocupa în capitolul final al studiului nostru.

2. *Cămașa bătrânească sau cămașa veche.*

Această cămașe (Fig. 91) reprezintă prima formă de evoluție a cămășii cu ciupag. In privința croiului se schimbă doar gura cămășii, care dat fiind că ciupagul a dispărut, trece înainte. Modelele și materialul rămân însă aceleași. Elementele principale ale unei cămăși bătrânești sunt: a) gura cămășii înainte; b) cusătura peste cot; c) fodorul mare; d) brățara; e) gulerul; f) cipcă la fodor și g) cheițe. Bineînțeles că această cămașe fiind o formă de trecere încă neconturată precis, va oscila prin variantele sale chiar și la elementele principale. Astfel:

1) Are gura cămășii în spate, iar în față numai încrețiturile fără ciupag, această cămașe rezultând dintr'o imediată transformare a cămășii cu ciupag.

2) Cusătura peste cot și la marginea fodorului este înlocuită cu cipcă.

1) Poșaga-de-Jos, Roșa Maria, 41 ani.

3) Deasupra cusăturii peste cot adaugă diferite cusături cu modele noi.

4) Lipseşte cusătura peste cot şi apar „pene pe mânecă'n sus", prin mijloc, rămân însă cheiţele înguste cu care se încheie cămaşa.

5) Dispare cusătura peste cot şi rămâne mâneca albă numai cu cele două cheiţe înguste, cusute cu negru, brăţara, fodorul mare cu cipcă şi cusăturile pe marginea fodorului.

6) Dispar şi cusăturile de pe marginea fodorului şi rămâne mâneca albă numai cu cheiţele, brăţara şi fodorul mare cu cipcă. Chiar şi unele cheiţe sunt înlocuite uneori prin cusături de maşină.

7) Mâneca nu mai are nicio cusătură, fodorul s'a micşorat, fără cipcă. Mâneca este în general mai îngustă şi scurtă. Rămâne doar gulerul îngust cusut cu negru.

Spaţial cămaşa „bătrânească" are astăzi o mare răspândire în regiune. Prin variantele sale însă ea constitue specificul diferitelor sate. Astfel în satele de munte, ea se găseşte mai mult sub forma ei arhaică, având cusătura peste cot, cheiţele şi gulerul îngust cusute cu negru sau cu roşu, sau fără nicio cusătură, albă de tot şi numai cu cheiţe înguste. Uneori prezintă tendinţe de împodobire. In satele din regiunea de dealuri ea a dispărut sub această formă. A aparţinut însă trecutului. Astăzi se găseşte mai mult sub ultima ei formă: mâneca îngustă, fodorul micşorat, doar cu gulerul şi cheiţele înguste relevate pe cămaşa albă de pânză (Fig. 93). Uneori şi aceasta prezintă oarecari tendinţe de împodobire prin uşoare cusături de-a-lungul mânecii. Această cămaşe albă este ultima formă de cămaşe ce s'a purtat şi se mai poartă în mod sporadic împreună cu alte piese ale portului vechiu (ex. zadia). Ea este aici nu numai o cămaşe bătrânească, dar şi singura cămaşe legată de portul vechiu, singura relicvă.

Trebue să remarcăm că această numire de cămaşe „bătrânească" se leagă atât de faptul că ea reprezintă notele caracteristice ale unei cămăşi foarte vechi, purtată din bătrâni, cât şi prin faptul că ea constitue astăzi portul bătrânelor. Ne luăm îndrăsneala să afirmăm că ea reprezintă linia cea mai veche şi autentică a regiunii, care trebue să fi avut o arie

Fig. 122. — Cămașe cu cheițe. Ocoliș.

Fig. 123. — Spatele unei cămăși cu cheițe.

de răspândire extrem de mare. Şi numai mai târziu ea a evoluat în cadrul unor cercuri restrânse regionale, care a dus la un cerc ce cuprinde ciupagul, iar altul tot atât de distinct al Săliştei, unde la origine se poate distinge aceeaşi cămaşe bătrânească.

In ceea ce priveşte variantele, ele ne permit o oarecare clasificare în timp şi spaţiu. Cele care aparţin unei perioade mai recente sunt mai împodobite, iar cele mai vechi sunt cât mai simple. Perioada de evoluţie a unei cămăşi fiind foarte scurtă, după cum am văzut, uneori un interval de zece ani ne oferă deosebiri mari. Nota de împodobit apare şi în legătură cu destinaţia cămăşii, atunci când este de „podobit" la biserică, iar cea simplă — fără cusături prea multe — fiind de purtat în zile de lucru.

3. *Cămaşa cu cheiţe* sau *cămaşa nouă.*

Prin această cămaşe înţelegem cămaşa de azi a fetelor şi a femeilor tinere, care se distinge prin notele cu totul particulare pe care ni le dau cheiţele, una sau două de-a-lungul mânecii. In general ea păstrează croiul cămăşilor precedente, între care accentuăm „paha", care nu se bucură însă totdeauna de atâta atenţie în ceea ce priveşte cusăturile, acestea fiind făcute uneori cu maşina. Totuşi în ceea ce priveşte croiul trebue să remarcăm unele deosebiri secundare şi aceasta în legătură cu materialul. Cămaşa fiind făcută mai mult din „jolj" adică pânză ţesută din bumbac, sau cumpărată gata, care este mai lată ca „pânza" ţesută din fuior, nu se mai folosesc doi laţi la mâneci, ci unul singur care dă lărgimea necesară. Urmarea este că mâneca este croită dintr'o singură lăţime a pânzei şi se împreună printr'o cusătură cu maşina. care vine dedesubtul mânecii. Dar ca cea mai elocventă dovadă că această cămaşe a evoluat treptat din cămaşa veche cu ciupag, sau din cea „bătrânească", — ca o concretizare a gustului de azi — întâlnim un lucru surprinzător. Deşi mâneca nu are nevoie să fie încheiată pe două lături ale mânecii nefiind formată din două bucăţi, ci din una singură, ea păstrează totuşi „cheiţele" exact la locul lor, ca şi cum ar avea rolul de a încheia. Iată deci că deşi se modifică întrucâtva croiul, se pă-

strează totuşi liniile lui caracteristice. De altfel şi această schimbare intervine numai în legătură cu materialul. Atunci când cămaşa cu cheiţe este făcută din „pânză“ şi nu din „jolj“, mâneca nu prezintă nicio inovaţie. De asemenea „paha” este identică. (Fig. 123). Dar iată altă dovadă de continuarea cămăşii cu ciupag. Deşi nici urmă de „ciupag“, totuşi pieptul şi spatele cămăşii împreună cu încreţitura lor dela gât poartă şi acum numele de „ciupag“. Avem astfel „ciupagul din piept“ şi „ciupagul din spate“ sau „dinapoi“.

Elementele principale ale unei cămăşi cu cheiţe sunt: a) gura cămăşii în faţă; b) gulerul; c) cheiţe de-a-lungul mânecii; d) fodor mare; e) brăţara.

Nota caracteristică a unei cămăşi cu cheiţe o dau însă cusăturile şi prin aceasta cămaşa obţine un efect deosebit, de simplitate, armonie şi fineţe. Pe joljul alb şi subţire, cheiţele sunt de o expresivă distincţie. Ele curg pe albul mânecilor ca pâraiele înguste ale apelor de munte. In mod obişnuit şi în general ele sunt cusute cu „arnici“ (bumbac) în care predomină culoarea galbenă. In cheiţa galbenă se intercalează diferite culori: „negru“, „roşu“, „albastru“, (albastru deschis), „mnierâi“ (albastru închis ce bate în violet) şi „verde“. Uneori cusăturile sunt înguste şi atunci cu ele se încheie toată cămaşa, atât la mâneci cât şi la spate încheind chiar părţi din „pahă“, până unde e vizibilă. Alteori însă dat fiind faptul că această cheiţă nu îndeplineşte numai rolul de cheiţă propriu zisă — de a încheia două bucăţi — ea renunţă la punctul ei de cusătură specifică şi intercalează în lungul ei diferite modele (Fig. 123) cusute tot în linii orizontale. Cu aceleaşi modele se coase şi „gulerul“ din jurul gâtului, cusătura de pe piept numită tot „guler“. De altfel această numire de „guler“ se dă în acest caz şi cheiţei de-a-lungul mânecii. „Gulerul“ din jurul gâtului are de o parte şi de alta a cusăturii câte un şir de „brânel“, iar în margini „tivitură“. (Fig. 117). De altfel acest guler este singura cusătură ce se găseşte pe pieptul cămăşii. Spatele nu are decât „cheiţele“ cu care se uneşte spatele de mâneci. Uneori lipsesc şi acestea, fiind date cu maşina. Mânecile însă, prin cusăturile lor bogate, ne oferă chiar unele variante.

1) Printre cheiţe apare un „şir" (mici modele noi) pe mânecă în sus.

2) Alături de aceste şire cheiţa de pe mâneci se schimbă în „umbreajă turdenească" cu „corniţe" pe margini.

3) Printre cheiţe se fac „pene peste umăr" cu motive florale, numite şi „pene ţopeşti".

4) Printre cheiţe se adaugă „urculaş" (o panglică cumpărată, broderie), iar dedesubt se pune „primă" roşie care se vede prin găurele.

Ca tehnică cusăturile sunt cele obişnuite: în linii orizontale şi „sulăi". La marginea mânecilor „ruptură" şi „ptişalău" cu care se prinde „cipca" cumpărată, care la această cămaşe atinge lăţimi considerabile fiind şi foarte subţire. (Fig. 122). Cusătura „ptişalău" începe să se piardă. Cipca se prinde mai mult pe dos. Brăţara mânecii se face numai după ce s'au cusut cheiţele şi s'a încheiat mâneca. Brăţara se lucrează tot pe încreţituri şi cu motive geometrice ca la cămăşile precedente.

Această cămaşe cu cheiţe se găseşte şi la fetiţe unde formează o singură piesă împreună cu poalele.

4. *Cămaşa cu pene.*

Cu această cămaşe încheiem tipurile de cămăşi din regiune caracteristice portului vechiu local. Cămaşa cu pene poartă încă specificul regiunii, deşi cu o notă cu totul nouă, nelocală şi generală. Dacă în satele din depresiune mai găsim o cămaşă de pânză albă, aşa numită cu „bodri", aceasta nu mai poate fi considerată ca făcând parte din portul local, ci numai o cămaşe simplă ţărănească, ce se poartă numai cu rochii cumpărate. De aceste piese ne vom ocupa într'un capitol separat al formelor de amestec decadente.

In ceea ce priveşte croiul remarcăm gura cămăşii, care variază între spate şi faţă, încreţitura la gât şi gulerul, pe care le cunoaştem. Fodorul este însă mai îngust, mâneca mai scurtă. In loc de „pahă" avem „băgătură", care nu mai este alcătuită din două piese, ci din una singură, cu o formă dreptunghiulară, ascuţită la capătul care vine subsuoară.

Nota ei particulară o formează tot cusăturile, care creează

din această cămaşe un tip aparte. Domină cusăturile mari pe mâneci, numite „pene" sau „forme" ca „labele pe mânecă'n sus". Uneori are şi pe piept astfel de forme. Brăţara dela mâneci se numeşte „lănciţ". Cheiţele sunt aproape neînsemnate având rolul doar de a încheia părţile cămăşii prin cheiţe simple. Culorile sunt vii, tari şi amestecate. Materialul cămăşii este mai mult jolj cumpărat sau ţesut în casă din bumbac şi în cazuri rare amestecat cu fuior.

Ceea ce este de remarcat în chip deosebit la acest tip de cămaşe este faptul că modelele acestea ce se fac pe mâneci, late şi mari, nu au un caracter local, ci sunt luate „de pe scrisori" (din albume). In cazuri cu totul individuale, cusăturile sunt reproduse de pe cămăşi mai vechi, de pildă, un ciupag reprodus ca altiţă la o cămaşe din Muntele Băişorii. Această cămaşe se poartă mai puţin cu zadie şi mai mult cu „păsturi" (cătrinţe săliştene), introduse până în regiunea noastră în marginea ei răsăriteană, unde portul vechiu a dispărut şi unde datorită acţiunii învăţătorilor în special şi a modei, a început să-i ia locul portul săliştean, din a cărui originalitate bineînţeles că n'a mai rămas aproape nimic. Această cămaşe este plină de cusături amestecate cu modele şi culori, iar combinaţia adeseori nu este lipsită de grotesc. Cămaşa cu pene se poartă tot în această regiune şi cu rochii cumpărate sau ţesute în gospodărie din lână vopsită de obiceiu în negru şi roşu închis.

Poalele.

Poalele formează astăzi o piesă independentă de cămaşe. Mai demult erau fixate de cămaşe având deci exact lărgimea cămăşii (patru laţi). Deşi nu mai sunt fixe lărgimea a rămas aceeaşi. In mentalitate constituesc totuşi o singură piesă. De pildă la Sălciua se spune şi acum că „aia nu-i vrednică muierea care nu spală cămaşa cu poalele"[1]).

Poalele sunt făcute totdeauna din „pânză" sau din „jolj" alb. Pânza este ţesută din fuior curat sau amestecat cu bumbac, iar joljul fie că este ţesut în casă din bumbac, fie că este cumpărat. Când se cumpără sunt necesari patru metri.

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

Croiul poalelor este foarte simplu, fiind format din două piese dreptunghiulare în formă naturală cu o lățime de 50 cm, iar pe două laturi se intercalează câte trei „clini“ care în partea superioară au o lățime totală de cca 30—40 cm, iar în partea inferioară 1 metru. Astfel poalele au o lărgime de 3 m în partea inferioară și 1,70 în partea superioară, unde urmează a fi strânse în jurul mijlocului. Lungimea variază după înălțimea femeii 80—90 cm.

Cusăturile sunt de asemenea puține. Ele se fac mai mult cu „umbreaje tivită“, „umbreaje de colo și dincoace“, „umbreaje cu trei ochi“, „umbreaja meselor“ și „trăscăienească“, iar în ultimul timp mai mult cu „umbreaje turdenească“ cu care se încheie poalele. Se fac cu „ață“ albă de cumpărat, dar uneori și cu „spemă”. Mai demult în mod obișnuit umbrejele se coscau cu „spemă“ (ață de fuior pregătită în gospodărie). Inainte de a face aceste umbreje se îndoaie marginile, iar extremitatea se prinde cu un fir pentru ca să nu se destrame, se „dă pe dos“. Marginile din jos sunt lucrate cu „ruptură“, (Fig. 116), iar deasupra ei se fac încă două-trei rânduri de „ruptură“, toate cu ață galbenă sau neagră. Alteori deasupra „rupturii“ se găsește „sălbănaș“ sau „șarbaniel“ (cusătură ce se face după ce se scot câteva fire, obținându-se un ajur). Pe margini sunt mici cusături numite „zîmți“, cu negru și galben, cusătură lucrată „pe fir“. In ultimul timp femeile tinere au adăugat „cipcă“ sau „cârligel“ alb cumpărat (un șinor în zig-zag), sau au făcut câteva cerculețe cu mașina. In acest caz toate cusăturile sunt făcute cu mașina.

Poalele se leagă la brâu cu o „ață“ care trece prin mai multe „brățări“ (acățători), cu ajutorul cărora poalele se strâng la brâu. Brățările pot lipsi. Ața din poale trece în acest caz chiar prin pânză găurindu-se cu fusul. Cusătura dela margine se numește „înduplecătură“, se îndoaie marginea și se coase cu „spemă“ albă cu simple împunsături.

Această „ață” dela poale este pregătită în mod special. Se face din fuior tors mai subțire și răsucit (ca „urziala de lepedeu“). Apoi se îndoaie în trei în formă de lanț și o „presuce”, adică o toarce încă odată pe fus, de astădată cu fusul în sus, pentrucă în această „lăture să suce“. De pe fus se face

jirebie și se fierbe deodată cu hainele (cu cenușe și apă fierbinte). Se pune apoi să înghețe pentru a se face moale. Jirebia se dapănă și sub forma aceasta făcută ghem se păstrează până când e nevoie de ea. Atunci o împletește în trei („ca cosițele"). Ața de poale se pregătește de obiceiu iarna, când se fac și celelalte operații de prelucrare a cânepii. Ea se face o singură dată pe an în cantitate mai mare („câte zece fuse"), astfel ca să ajungă pentru anul întreg. Această „ață" se folosește și la cioarecii bărbătești.

Nota caracteristică a poalelor este simplitatea liniei, bogăția cutelor și albul cel mai desăvârșit al materialului.

Poalele constitue prima piesă în ordinea de îmbrăcăminte a femeii. După poale se îmbracă cămașa și apoi se încinge cu zadia, șurțul și frâmbia. In timpul iernii se îmbracă două poale, fără alte piese dedesubt.

In regiunea noastră vom găsi poalele în forma aceasta pretutindeni alături de zadie. Acolo însă unde rochia ia locul zadiei, poalele se transformă într'o piesă dedesubt ce se îmbracă sub rochie. In acest caz cele mai tinere iau și pantaloni. Poalele rămân totuși ca o amintire grăitoare a vechiului port: „de treizeci de ani nu m'am mai încins" — spune o bătrână din Făgetul Ierii — „dac'am îmbătrânit... ia, trăbă poale, albe, curate" [1]). Cât sunt de exigente poalele reiese și din altă informație: „Le-am părăsit (zadiile) că acum e mai scump hărastu și la ele trăbă poale, albe, curate, da cu rochii poți umbla și mai cu murdare și mai vechi" [2]).

Zadia

Am putea spune că una din caracteristicile cele mai evidente ale portului de care ne ocupăm este zadia. Privit în ansamblul lui, zadia este prima piesă ce se remarcă ca un semn de distincție și în același timp de reală expresie a industriei casnice. Culoarea dominantă este roșul. Pe albul desăvârșit al poalelor, zadia roșie vine să completeze nota de rară eleganță pe care o dau liniile simple și pure.

Ca formă zadia este un dreptunghiu ce se orientează ca

1) Făgetul Ierii, Bâlc Vârvoara, 57 ani.
2) Valea Vadului, Botaș Anisia, 56 ani.

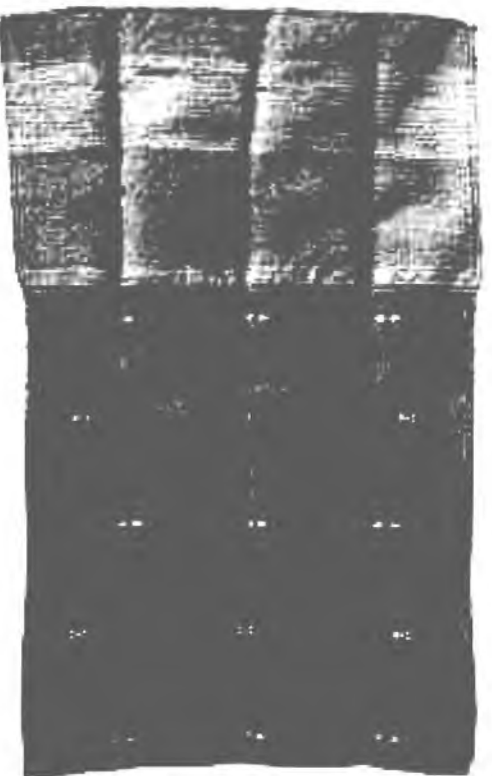

Fig. 124. — Zadie bătrânească. Ocoliș. (Brata Anghelina).

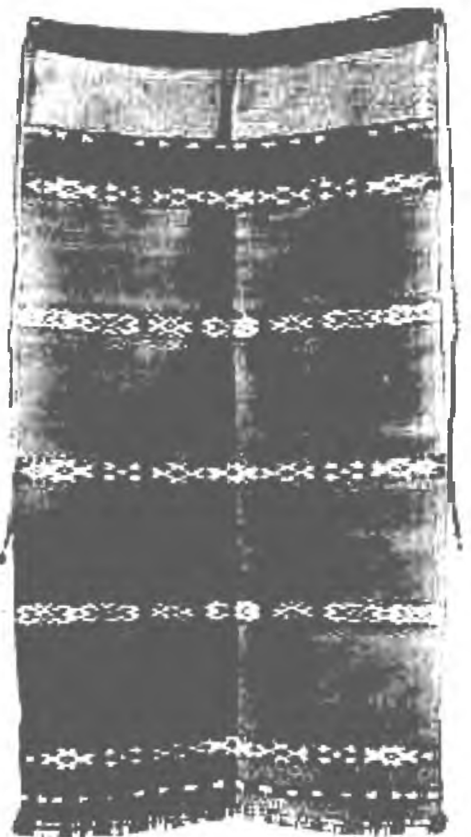

Fig. 125. — Zadie nouă. Sălciua-de-Jos. (Barbura Gligan).

dimensiune după statura femeii. Lungimea ei variază între 70—80 cm, iar lăţimea între 50—60 cm. In spate ea acopere aproape în întregime partea inferioară a corpului lăsând vizibile poalele doar în mers.

Pentru a examina materialul din care este făcută zadia, ţesătura şi cusăturile, trebue să facem o clasificare istorică. In liniile ei esenţiale, zadia este aceeaşi urmărită până în cele mai vechi timpuri. In diferite note de amănunt ea a evoluat simţitor. Distingem astfel două feluri de zadii: 1) zadia veche sau „codită" şi 2) zadia nouă. (Fig. 124, 125). Le vom examina paralel pentru ca diferenţierile să fie mai uşor simţite.

Materialul. Zadia veche se făcea din lână curată atât urziala cât şi băteala. Cronologic ea s'a lucrat numai în acest fel până în jurul anului 1848. Se mai găsesc şi acum puţine zadii ţesute din lână curată, fie că sunt lucrate de foarte multă vreme, fie că în mod sporadic se mai lucrează încă. Aceste zadii vechi aveau lâna vopsită în casă, predominând două culori: un albastru închis de tot, aproape un negru albăstrui ce bate în violet, numit „mnierâi" şi roşu. Prima se vopsea cu „piatră mnierâie"[1]), iar a doua cu „colburi" cumpărate. Amănunte asupra acestui vopsit nu ni se mai pot da, întru cât în ultima perioadă de 60—80 de ani nimeni nu mai vopsea în culori vegetale. Din albastru închis se punea urziala.

Zadia nouă are urziala din bumbac, cumpărat sub numele de „bumbăcel" negru, iar băteala din lână numită „ponivă", „bercă" sau „harast", cumpărată în sculuri mici colorate. In cazuri foarte rare se mai urzeşte şi astăzi din „păr" vopsit în negru sau roşu.

Ţesătura. Deosebirile cele mai de seamă le prezintă ţesătura. De-a-latul zadiei se fac la distanţe simetrice patru-cinci dungi în diferite culori, prin care se întrerupe câmpul uniform al roşului. Aceste vârste se numesc „coade" la zadia veche, unde ele se şi prezintă ca simple dungi înguste. De aci şi numele de zadii „codite". La zadia nouă în aceste dungi se fac „forme", diferite modele, datorită cărora dungile devin

1) Vezi supra p. 60.

mai late. Acestea nu se mai numesc „coade" ci „forme". In partea superioară a zadiei, deasupra vârstelor, băteala este de aceeaşi culoare închisă, de obiceiu albastrul cunoscut sub numele de „mnierâi". Aceasta se numeşte „trup" la zadia veche. „Trupul" este lung (cca 40 cm), venind uneori până aproape la jumătatea zadiei. (Fig. 124). După acest „trup" albastru închis urmează câmpul roşu al zadiei, din care se relevează „coadele". Acele zadii vechi numai cu dungi simple, nu se mai găsesc astăzi. Oricât ar fi de bătrânească o zadie „coadele" au mici forme prin ele. (Fig. 124). O bătrână din Sălciua ne spune însă cu certitudine că „mai demult purta zadii pă dinjos numa vârste ca străiţile". „Când m'am trezit eu aşa o fost, numa vârste fără forme" [1]).

Cu timpul „trupul" zadiei s'a micşorat ajungând la 15—20 cm (Fig. 125). Ca o consecinţă firească zadia nouă a schimbat şi denumirea din „trup" în „brâu". „Coadele" au forme din ce în ce mai variate. Intâlnim aceleaşi modele pe care le-am văzut la ciupage sau celelalte cusături ale cămăşii şi care se iau uneori şi de pe ştergare şi feţe de perină. Motivele sunt toate geometrice. Zadiile sunt ţesute în patru iţe, cu suveica, iar la „coade" sau „forme" sunt lucrate cu mâna.

Cusăturile. După ce zadia a fost ţesută — de obiceiu se ţes mai multe deodată şi se taie la sfârşit — urmează în primul rând să i se prindă cele două margini ale capetelor ca să nu se destrame, îndoindu-se puţin din margine. Cusătura cu care se prinde această îndoitură se numeşte „înduplecătură". Pe celelalte două margini ale zadiei, care formează şi marginea ţesăturii propriu zise, se face de asemenea o „tivitură" având rostul de a întări şi mai ales de a înveli şi astfel a feri marginile ţesăturii, care altfel s'ar roade uşor. La marginea înduplecăturii de din jos se face o cusătură lată de un deget, care se numeşte „ciucuri". Ei ţin locul unor ciucuri propriu zişi, fără ca să aibă firele libere, având astfel mai multă rezistenţă. La mijloc cusătura are un rând de „brânel", lănţişor, care se lucrează deodată cu ciucurii. (Fig. 125). Tiviturile pe margini se fac tot cu lână roşie, uneori cu verde, iar ciucurii cu roşu

1) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Bichiş Ana, 76 ani.

sau mai mult cu „mnierîi" încadrând astfel uşor ţesătura întreagă a zadiei.

Deasupra i se prinde o „frâmbie" împletită în patru amestecând roşul cu albastrul.

Chiar şi în ceea ce priveşte culorile trebue să remarcăm o diferenţiere. Zadia veche fiind vopsită în casă, are culorile mai şterse, mai domoale. „Trupul" este de un albastru foarte închis, iar roşul de asemenea, deşi este un roşu curat, are o umbră domoală. Verdele îi lipseşte pe margini, tivitura fiind făcută tot cu roşu. Zadia nouă fiind ţesută cu lână cumpărată şi cu arnici, acestea prezintă culori foarte vii, uneori roşul este aproape portocaliu, iar albastrul este al albăstrelelor din lanuri. Aceasta din motivul că aşa se găsesc în comerţ, iar pe de altă parte fiindcă aşa cere gustul evoluat al zilei. In „forme" culorile sunt: alb, galben, albastru, verde şi chiar fir aurit.

Din timpuri foarte vechi ni se transmite o informaţie importantă. Mai demult se purtau două zadii, una înainte iar alta înapoi. Le purtau bătrânele care umblau cu „tindeu" alb pe cap [1]). Din nou ni se oferă asemănarea cu portul vechiu din regiunea Sibiului (cămaşe albă cu zadii roşii cu vârste şi tindeie albe înfăşurate roată pe cap), a cărei arie de răspândire ajungea până aici, tot aşa cum astăzi au ajuns „păsturile" dela Sălişte. Acum 50—60 de ani — ne informează o bătrână din Sălciua — mai erau câteva bătrâne cu două zadii. La Orăşti mai există şi astăzi una [2]). Cu ochii de azi, aceste amintiri sunt redate cu o nuanţă ironică: „Dracu o ştia cum merea, înainte, o înapoi" [3]). Punctul de vedere fireşte că pare foarte explicabil, dacă ne gândim la o reglementare de mult determinată a şurţului negru, ce se poartă astăzi înainte, prin care zadia rămâne singura linie vie distinctivă.

Aria de răspândire şi frecvenţa. (Fig. 127). In satele: Ocoliş, Runc, Ocolişel, Vidolm, Lunca, Poşaga-de-Sus şi de-Jos, Sălciua-de-Sus şi de-Jos, zadia face parte din portul de toate zilele, la toate vârstele. In câteva sate mărginaşe zadia

1) Vezi supra p. 120.
2) Poşaga-de-Sus — Belioara, Crai Todora, 52 ani.
3) Sălciua-de-Sus — Valea Largă, Bichiş Ana, 76 ani.

a devenit de multă vreme portul de sărbătoare pentru bătrâne. Se mai împodobesc uneori bătrânele la biserică sau pentru marea sărbătoare din urmă: înmormântarea. Procesul de dispariție a început încă din tinerețea lor. In Valea Vadului, Muntele Săcelului, Muntele Filii, Valea Ierii, Cacova Ierii, Măgura Ierii, Muntele Băișorii și Băișoara, zadia are această expresie de sărbătoare și bătrânețe. In toate celelalte sate din marginea răsăriteană, zadia a fost demult părăsită. N'o mai poartă nimeni de multă vreme. In lăzi se găsește însă pretutindeni, iar în amintire și mai mult. Raportată la tipurile de cămăși pe care le-am examinat, zadia se poartă cu primele trei tipuri. La al patrulea tip (cămașa cu pene), apare rochia și uneori șurțul peste ea.

Șurțul.

In lumina cercetărilor de azi șurțul se prezintă sub două faze. In linii principale este același: negru, lung, încrețit și legat la brâu. Ultima perioadă de 50 de ani determină însă deosebiri însemnate, care ne permit o separare a șurțului în două tipuri: 1) șurțul de lână, făcut în casă și 2) șurțul de cumpărat, din glot.

1) *Șurțul de lână* era făcut din trei lați, țesut în două, trei, patru și cinci ițe. După ce se țesea, se cernea cu scoarță de arin și „galiscău" [1]. Marginea de deasupra se îndoia, era „înduplecată", făcându-i-se astfel o dungă de două-trei degete. Aceasta se numea „beartă". Prin ea se trecea o „frâmbie", cu care șurțul se lega la brâu, atârnând ușor încrețit. Bearta putea lipsi făcându-se numai o „înduplecătură" îngustă, care se găurea cu fusul și se trecea astfel frâmbia. Pe de lături șurțul nu avea nicio tivitură, aici fiind marginea țesăturii. Pe din jos se făcea o „tivitură" (ca pe laturile zadiei). Această cusătură se făcea cu un deget mai sus, în jos se desfrăma și rămâneau „ciucuri", formați din firele dela urzială destrămate. Acest șurț vechiu îl purtau „babele" mai demult. Astăzi nu se mai găsește decât la Sălciua.

In locul acestui șurț apare altul care păstrează unele

1) Vezi supra, p. 59.

note esenţiale fiind de lână şi de culoare neagră, dar este încreţit în „pături măruntele". Increţiturile se coseau cu „ptişalău". Acum 30 de ani — perioadă ce coincide cu dispariţia şurţului de lână — şi în acelaşi timp cu o puternică influenţă venită dela Unguri dinspre Turda şi Trăscău (Rimetea), le duceau la Turda de le „ticlăzea" (le călcau cu fierul), le „oblea cu ticlazău", ca să fie o faţă lucie şi nu aşa cum iese din războiu. „Mai de mult nu le ticlăzuia nime" [1]. Tot în acest timp au început a le tivi cu „şinor" roşu pe margini şi pe lângă brâu. In această fază şurţul de lână dispare.

Fig. 126. — Ocoliş. Cora Ileana, 90 ani.

Şurţele de lână s'au purtat peste tot până aproape în ultimul timp. Acum 40—50 de ani le avea toată lumea. Sporadic le mai găsim şi acum. (Fig. 88). S'au purtat şi vara şi iarna. Caractéristica acestui şurţ ne-o redă simplu o informatoare: „N'o fost nimic pe iele, curat negru" [2], sau alta: „Nu umbla nime cu şurţe împenate" [3]. Aceasta din urmă ne dă şi caracteristica celui de al doilea tip de şurţ.

2) *Şurţul de cumpărat,* care este din „glot" negru, este încreţit în acelaşi fel în pături şi mai mărunte, cusute cu douătrei şire de „ptişalău", uneori de diferite culori, roşu şi galben de preferinţă. (Fig. 87). Glotul se cumpără dela Turda sau la târgurile din Sălciua şi Iara. Pentru un şurţ sunt necesari 70—80 cm. Din lăţimea glotului se face lărgimea şurţului. Unele şurţuri, mai ales ale bătrânelor păstrează simplicitatea şurţului de lână, fiind tot curat negru, iar pe margini cu un

1) Hăşdate, Neamţ Nastasia, 69 ani.
2) Ocoliş, Anghelina Brata, 64 ani.
3) Hăşdate, Neamţ Nastasia, 69 ani.

tiv simplu. Altele adaugă „cipcă“ pe margini, „prime“ şi „şinoare“. Cusăturile sunt făcute cu maşina de către o „cusătoare“ din sat. Cusătoarea prinde însă numai cipca, prima şi

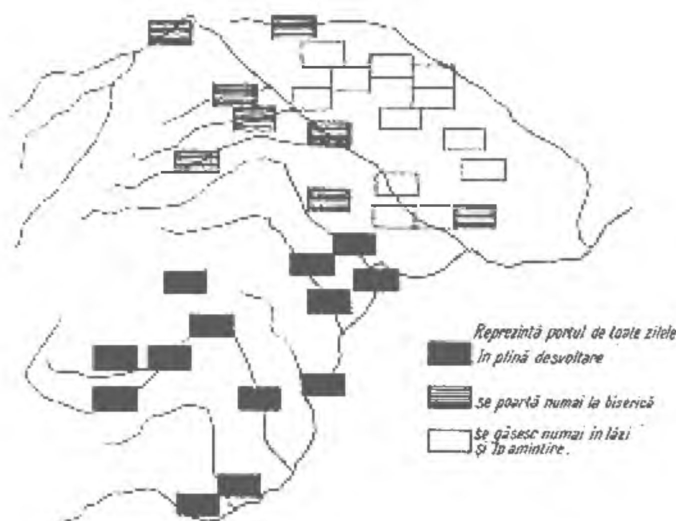

Fig. 127. — Aria de răspândire a zadiei şi şurţului.

şinoarele care s'au adăugat, încreţiturile se fac dinainte tot cu mâna. Cu maşina se mai fac două-trei rânduri pe lângă cipcă cu diferite culori. Costul acestui lucru era de 20—40 lei în vara anului 1939 în Poşaga-de-Jos, unde aduceau şi din Poşaga-de-Sus. Cipca este de diferite culori: neagră, galbenă, sau roz. Şurţul se leagă la mijloc cu „frâmbii” (un şiret rezultat din patru fire de lână împletite[1]). Acesta este şurţul de azi al fetelor, femeilor tinere şi chiar al unor bătrâne. La Sălciua a apărut un fel de variantă cu tendinţe de răspândire. De-a-lungul şurţului se fac două cusături asemănătoare cheiţelor de pe mânecile cămăşilor, cusute tot aşa cu diferite culori: albastru, galben, roşu, verde, violet. Pentru ca aceste cusături să fie cât mai reliefate se pune dedesubt hârtie. O altă cusătură numită „brâu” se face pe deasupra, peste mijloc, cu care se fixează încreţiturile, cusătură ce ţine locul celor trei şire dela şurţul vechiu. Aceste şurţe de cum-

1) Aceleaşi frâmbii dela zadie, straiţă şi mănuşi din Fig. 124, 125, 134 şi 135.

părat sunt mai uşoare, iar vara nu sunt atât de calde ca cele de lână. Ele exprimă o vizibilă influenţă străină.

Şurţul de cumpărat se numeşte la Sălciua „perpetă” spre deosebire de cel lucrat în casă numit „şurţ de lână“. Se precizează că atunci când cumpărau dela târg cereau „de perpetă”, sau „de năframă“, singurele piese care erau făcute din material cumpărat.

Frâmbia

Pe deasupra mijlocul se încinge cu „frâmbii“ de 1,50—2 m lungime şi late de 5—6 cm. Ele se ţes în războiu, în trei iţe, năvădite numai în iţe (fără spată), iar ţesătura se bate cu un lemn greu de fag, în forma unui cuţit. Frâmbiile poartă şi alte numiri de „cingători“ şi „brâu“, atunci când sunt cumpărate dela târguri.

Frâmbia se înfăşoară de mai multe ori foarte strâns în jurul mijlocului. Ea are o destinaţie precisă să păstreze imobile celelalte piese de îmbrăcăminte: poalele, cămaşa, zadia şi şurţul, care se fixează la brâu şi pe de altă parte să acopere marginile lor. Tot în brâu, între frâmbii, femeile îşi pun furca, când merg în „ţarină“, ceea ce ne serveşte ca probă cât de strânse pe trup stau aceste frâmbii.

B. *Piese accesorii*

Piesele descrise până acum constituesc îmbrăcămintea principală a femeii. Prin piese principale înţelegem pe acelea care alcătuesc portul strict necesar, indiferent de anotimp, stare socială sau economică şi anume: cămaşa, poalele, zadia, şurţul şi frâmbia. Toate acestea constituesc îmbrăcămintea indispensabilă şi din care nu poate lipsi nicio piesă.

Inţelegem prin piese accesorii câteva piese care se adaugă la piesele principale într’un anumit sezon, sau la diferite momente. Acestea sunt pieptarul şi cojocul, din piele şi ţundra, frişcăul şi gluga, din pănură.

Piese din piele (pieptarul, cojocul).

Faţă de piesele principale precedente, pieptarul păstrează încă o importanţă destul de mare în timpul iernii, dar devine

accesoriu în timpul verii. Pieptarul constitue în timpul iernii piesa principală de apărare contra oscilărilor brusce de temperatură, caracteristice regiunilor înalte şi este aproape nelipsit. El nu se poartă însă în timpul zilelor calde, dar se pune totdeauna peste cămaşe atunci când se pleacă la drum, completând astfel îmbrăcămintea în orice timp al anului. Dar alături de acest determinant cosmic, apare şi unul social. La zile însemnate, cum este la nuntă, pieptarul exprimă o notă de podoabă ce iasă din cadre cosmice: „Mirele şi mireasa erau iarna cu cojoc, iar vara cu pieptar" [1]).

Cojocul este de asemenea o piesă accesorie. El indică în primul rând starea economică şi socială a femeii şi numai în al doilea rând corespunde scopului său — principal s'ar părea — de apărare contra frigului. El este un semn de bogăţie al celor mai de frunte din sat, având un vizibil caracter de podoabă pentru anotimpul întunecat al iernii, în care cusăturile cămăşii nu-şi pot spune în deajuns cuvântul. De aceea el mai este şi apanajul tinereţii alături de al bogăţiei: „Noi ăstea bătrâne le-am mai lăsat, numa când să mărită fetele...", spune o mamă din Ocoliş [2]). Sub această formă cojocul este purtat în satele din Vest fiind pe cale de dispariţie în regiunea de dealuri. Aici le mai poartă numai câte o bătrână care şi-a cumpărat cojocul acum 50—60 de ani. Dar amintirile lor redau în mod vizibil aceeaşi notă: „Care erau găzdoaie aveau cojoc" [3]).

Pieptarele şi cojoacele s'au purtat din cele mai vechi timpuri. Ele au fost făcute totdeauna din piele de oaie, având blana înăuntru. Erau lucrate de cojocarii din sat redând o notă de simplitate absolută. Erau numai albe, fără podoabele care le caracterizează astăzi. Cojoacele erau tot cu „cline", reprezentând exact croiul ţundrei. Acestea sunt informaţii rămase din bătrâni, căci astăzi cojoacele şi pieptarele, deşi păstrează un croi vechiu, reprezintă o notă cu totul nouă, mai mult străină. Se pot distinge două cercuri cu totul deosebite, care se întâlnesc în regiunea noastră. Unul este cu centrul în Turda, de unde motivele se numesc „turdeneşti", iar altul cu centrul

1) Belioara, Bleanţ Zaharia, 54 ani.
2) Ocoliş, Paşca Maria, 49 ani.
3) Filea-de-Sus, Ana Gârbovan, 87 ani.

la Sălciua, numite „ţopeşti". (Fig. 76, 90, 91). Motivele „turdeneşti" au un vizibil caracter unguresc, culorile sunt vii, ţipătoare, iar motivele sunt în spirale sau lalele. (Fig. 93). Motivele „ţopeşti" sunt de o remarcabilă distincţie, predominând motivele cusute cu negru, printre care culorile vii sunt aproape invizibile. Acestea pot forma o caracteristică generală, atât pentru pieptare cât şi pentru cojoace. Analizate în parte, ajungem prin amănunte la aceleaşi concluzii.

Pieptarul

„Cheptaru" este făcut din piele de oaie cu blana înăuntru. Forma lui se orientează după piept având o lungime de cca 32 cm, cu mult mai scurt deci decât lungimea taliei. Brâul rămâne astfel descoperit. Pieptarul este fără mâneci fiind foarte îngust pe umeri. Culoarea lui este albă cu multe cusături în partea din faţă şi mai puţine în spate şi pe margini. Acestea se fac cu lână sau arnici, iar marginile sunt tivite cu piele roşie şi catifea neagră.

Pieptarele sunt făcute de diferiţi „suci" (cojocari) sau „suciţe" din sat. In acest caz pieile, câte două de pieptar, sunt date de oameni şi se plăteşte numai lucrul, cam 250—300 lei se plătea în vara anului 1939 la Poşaga-de-Jos şi Sălciua. In general pieptarele se cumpără însă dela târguri, în satele din Vestul regiunii dela Sălciua şi uneori dela Turda, iar în satele din răsărit mai mult dela Iara şi Turda. Primele sunt scurte şi cu motive în spirale sau florale, în care predomină negrul, printre care sunt uşor presărate roşul, galbenul şi albastrul, fără să încarce prea mult albul dominant al pieptarului. In faţă el se încheie cu „copcii" la brâu, rămânând uşor întredeschis pe piept, unde trei ciucuri tricolori accentuează marginile. (Fig. 73). Ultimele, cu obârşia din Iara şi Turda sunt încărcate de vizibile motive ungureşti, cu mult roşu şi verde. Ele sunt mai lungi. (Fig. 93).

Pieptarele ne oferă o mare variaţie, în linii mari reprezentând gustul unei largi colectivităţi a mai multor sate, după cum am arătat cele două mari cercuri de răsărit şi apus, în care însă se disting diferenţieri remarcabile dela sat la sat. De pildă cojocarii din Ocoliş lucrează pieptarele sub influenţa

Fig. 129. — Ocoliş, Popa Maria, 55 ani.

cercului turdenesc, cu motive şi culori ungureşti. Acestea sunt purtate mai mult de fetele tinere. Cele mai multe femei poartă însă pieptare cumpărate la Sălciua. Astfel motivele se amestecă în acelaşi sat.

La fetiţe găsim şi pieptare încheiate într'o parte, aşa numite „înfundate“, asemenea pieptarelor vechi bătrâneşti.

In trecut s'a purtat şi un pieptar lung. Acum 30—40 de ani era împodobit cu „pene" din „irhă" (piele tăbăcită pe ambele părţi [1]), iar în jurul gâtului avea blană de vulpe. La Ocoliş mai sunt şi acum câteva pieptare lungi, lucrate de acum două-trei decenii la Trăscăul-de-Sus (Rimetea). Influenţa din regiunea Trăscăului se resimte şi la aceste podoabe, care au apărut în regiunea noastră numai ca o modă de scurtă durată şi fără să aibă o notă generală. (Fig. 129). Acest pieptar trebue să aibă o mare vechime. Ne permitem să anticipăm o afirmaţie, pentru care dovezile nu ne stau la îndemână. Aceasta trebue să fi fost forma pieptarului vechiu, lucrat de cojocarii din sat în vechime, când „nu se punea atâta lucru“ [2]). Forma actuală, strânsă pe piept, a rezultat în urmă, ca o treaptă mai înaintată de evoluţie.

Cojocul

Cojocul este tot din blană de oaie cu lâna înăuntru. El este lung şi cu „cline“. Cojoacele mai vechi sunt cu „forme“ mai puţine, cele noi sunt mai împodobite. Ele sunt cusute cu „arnici“ roşu, unele cu albastru. Aceste forme în spirale se desenează cu mâna liberă pe o bucată de „irhă“, cu peniţa cu cerneală [3]). Aceasta se taie pe marginile modelului şi se aplică pe cojoc lipindu-se cu „pap“ (făină şi apă). Pe liniile desenate se coase arniciul, prinzându-se astfel şi bucata de irhă de cojoc. Arniciul este gros, iar cusăturile se fac cu bumbăcel D. M. C. La gât cojoacele au guler de blană neagră.

Asemenea pieptarului, cojocul este cumpărat dela târguri sau lucrat la diferiţi „suci“ din sat. Preţul unui astfel de cojoc era de 1700 lei în vara anului 1939 la Sălciua. Târgurile cele

1) ungureşte = „irha". In vechiul Regat se numeşte „pojiţă“.
2) Ocoliş, Bufnea Crăciun, 38 ani, cojocar.
3) Idem.

mai cercetate sunt cele dela Sălciua, iar acum 20—30 de ani cele dela Trăscău, în ultima vreme şi cele dela Turda. Această provenienţă orăşenească le-a imprimat o vizibilă notă ungurească în alegerea motivelor decorative. Astăzi ele nu se mai poartă aici decât de unele bătrâne, păstrate din tinereţe.

Piese din pănură (ţundra, frişcăul, gluga).

Pentru timp de iarnă femeia poartă în mod obişnuit îmbrăcăminte de pănură. Piesa caracteristică este „ţundra“, care este pe cale de dispariţie, iar locul ei l-a luat astăzi „frişcăul“ lung. O altă piesă de pănură, dispărută astăzi complet, dar care s'a purtat peste tot în regiunea noastră, pe timp de vreme rea, este „gluga“. Ţundra, frişcăul şi gluga au reprezentat o îmbrăcăminte accesorie — fiind purtate numai în timpul iernii sau pe vreme rea — dar cu un caracter general — fiind purtate de toată lumea, indiferent de stare socială sau vârstă, întru cât răspundeau unei stricte nevoi de apărare împotriva frigului. Numai în mod incidental ţundra s'a văzut înlocuită de luxosul şi preţiosul cojoc, cu care se asemăna perfect în croi. Ţundra a aparţinut atât de mult tuturor femeilor încât ea nu lipsea odinioară la niciun prilej. La Cacova Ierii, o bătrână precizează că „a fost mireasă cu ţundră cu cline, albă curată“ [1]), sau că „părul despletit al mireselor atârna peste ţundră“ [2]).

Frişcăul de astăzi, lung şi respectând forma ţundrei, pare a fi o continuare directă din ţundră, chiar o formă evoluată a ei, simplificată însă. Cercetări mai amănunţite ne scot însă la iveală constatări interesante. Frişcăul sub forma lui iniţială — scurt — este o piesă cu aceeaşi vechime ca ţundra. (Fig. 133). Frişcăul scurt până la brâu exista şi pe vremea ţundrei. Aceasta dispărând însă treptat, s'a realizat o formă intermediară, având lungimea ţundrei, dar cu numirea şi croiul simplu al frişcăului, realizare care de sigur nu s'a mulţumit numai să combine cele două piese într'un mod mai practic, ci i-a imprimat şi o notă nouă în croi. Cronologic, într'adevăr frişcăul lung a urmat ţundrei pe măsură ce se părăsea ţundra, se introducea moda frişcăului lung. Aceasta reiese şi din expunerea unei informa-

1) Cacova Ierii, Suci Marina, 64 ani.
2) Belioara, Bleanţ Zaharia, 54 ani.

toare: „Inainte vreme s'o purtat un fel de ţundre cu cline, le ziceam ţundre, acum le zicem frişcaie" [1]). Diferenţa între ţundră şi frişcău este însă simţitoare. Ţundra este foarte lungă, trecând cu mult peste genunchi, cu mânecile aproape tot atât de lungi, care atârnă libere, neîmbrăcate. Ţundra se punea pe umeri şi se lega sub bărbie, atârnând astfel ca o pelerină. Frişcăul este mai scurt, nu ajunge până la genunchi, urmează forma corpului, iar mânecile se îmbracă întocmai ca o haină. Dar să le examinăm pe fiecare, atât în ceea ce priveşte croiul, cât şi evoluţia lor istorică.

Ţundra şi gluga se poartă până astăzi şi în regiunea Hunedoarei [2]). In ceea ce priveşte croiul extrem de arhaic al frişcăului remarcăm asemănarea cu ţundra din Maramureş [3]).

Fig. 130. — Ţundră bătrânească din Şchiopi. (Lina Bologa, 80 ani).

Ţundra

Ţundra este din pănură albă. De două părţi are „cline", iar sub mâneci are „pui". Ţundra este lungă până la genunchi, uneori chiar mai lungă şi cu mânecile tot atât de lungi. (Fig. 130, 131).

Pentru o ţundră erau necesari zece coţi de pănură. Această măsură a devenit mai târziu o unitate înrădăcinată în industria casnică. Este semnificativ că ţundra dispărută, sau pe cale de dispariţie, şi-a lăsat moştenire unitatea de măsură.

1) Ocoliş, Brata Anghelina, 64 ani.
2) T. Papahagi, Images d'Ethnographie roumaine, Bucureşti, 1928-30, vol. I., Pl. 30 b, şi A. Enăchescu-Cantemir, Portul popular românesc, Bucureşti, 1939, Pl. 117, 118.
3) T. Papahagi, Idem, Pl. 33 a.

La zece coţi se spune „de-o ţundră”. Astfel se mai întrebuinţează expresia că s'a urzit de o ţundră, chiar şi astăzi când demult a încetat urzitul în vederea ţundrei. Nicio probă mai elocventă de vechimea acestei piese şi autenticitatea sa.

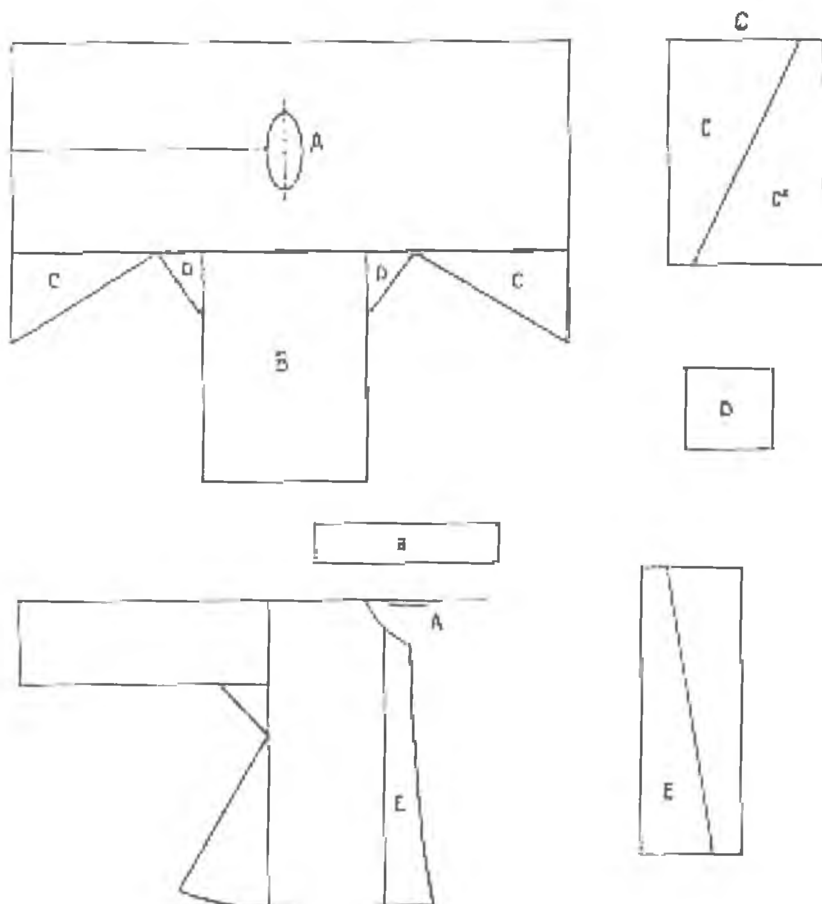

Fig. 131. — Croiul ţundrei.

Aşa cum ne-o redau informaţiile bătrânelor şi puţinele exemplare ce se mai poartă în unele sate, ţundra a avut două faze de evoluţie: 1) Ţundra veche sau bătrânească şi 2) Ţundra cu postav.

Ţundra veche era foarte lungă, trecând mult peste genunchi şi mânecile tot atât de lungi. Era curat albă, cusută

tot cu ață albă. (Fig. 130). Era croită și făcută acasă, cusută toată cu mâna. Această țundră se mai poartă astăzi la Sălciua și sporadic în celelalte sate, unde o mai iau bătrânele când e frigul mare.

Lumea țundrelor albe se stinge însă sub ochii noștri. Astăzi găsim numai câte una aproape prin fiecare sat, „purtate de câte-o muiere bătrână" [1]). Ele se prezintă însă numai ca un obiect de curiozitate. Le știe tot satul și chiar din alt sat ți se indică adesea „mocana cu țundră" [2]) din satul vecin. Ele dispar treptat deoarece acum nu se mai lucrează, iar cele existente se învechesc și ajung să fie purtate mai ales la vite, unde în câțiva ani se strică de tot. In cazuri rare se mai lucrează la Sălciua.

Țundra cu postav era mai scurtă, până aproape de genunchi. Ea era împodobită cu postav colorat, roșu și negru pe la margini, cu forme la cline și mâneci. (Fig. 132). Era lucrată de câte o femeie din sat. Acum 50 de ani mai exista în Iara o femeie bătrână care lucra astfel de țundre din pănură dată. I se plătea pentru lucru cca 500 lei, o piță și slănină [3]). La Băișoara de asemenea era un bărbat acum 40 de ani, Mitru Cantoru, iar la Filea-de-Jos un alt bătrân care lucra țundre cu postav. Se făceau pe vremea aceea numai pentru tineri, acum 50 de ani bătrânele țineau încă la țundra albă. In ultima perioadă de 50—60 de ani, această modă a postavului aplicat s'a răspândit repede prin cele mai multe sate, dispărând foarte curând sub această

Fig. 132. — Țundră cu postav Iara, Veronica Oltean, 55 ani.

1) Pădureni, Ciortea Finică, 60 ani.
2) Lita, Vlas Ana, 78 ani.
3) Iara, Veronica Chiorean, 55 ani.

formă. Influenţa probabil să fi venit dinspre Trăscău, de unde s'a afirmat un puternic curent în ultimele decenii.

Ţundra cu postav apare deci acum 50—60 de ani şi dispare în ultimii ani. Dar şi în această vieţuire efemeră nu reuşeşte să câştige tot terenul. In legătură cu transformarea „ţundrei albe" în „ţundră cu postav" şi dispariţia acestei din urmă în scurt timp ne permitem să facem apel şi aici la

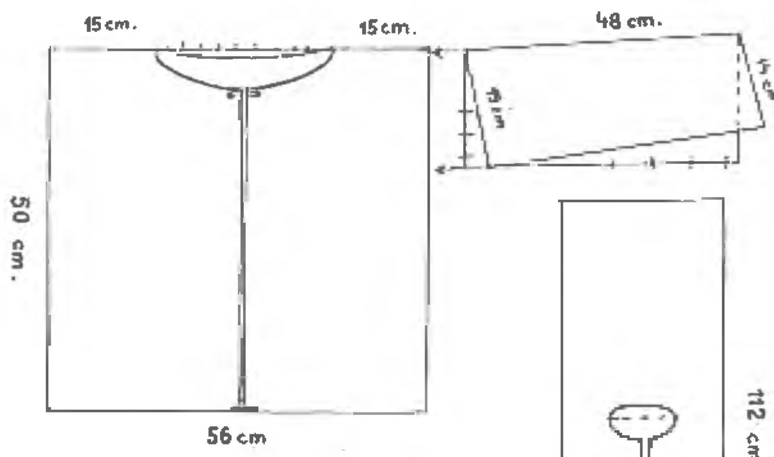

Fig. 133. — Croiul frişcăului scurt.

o ipoteză care se verifică cu fiecare probă ce ni se iveşte. *Când o piesă de port arhaic ajunge să se amestece cu forme străine, este pornită iremediabil pe calea dispariţiei.*

Frişcăul

Frişcăul se prezintă sub două aspecte caracteristice: Frişcăul scurt şi frişcăul lung. Credem că este necesar să-l prezentăm chiar dela început în mod distinct, pentru a-i distinge vechimea şi a-i urmări evoluţia în timp şi întrebuinţarea.

Frişcăul scurt ajunge până la brâu, abia acoperind mijlocul. Pentru acest frişcău sunt necesari 2,50 coţi de pănură. Croiul lui exprimă maximum de simplicitate. (Fig. 133). Se îndoaie pănura formând un dreptunghiu care are lungimea frişcăului. O parte a dreptunghiului, destinată „pieptului" este împărţită în două şi tăiată la mijloc. Apoi i se taie „gura"

întâi în faţă, unde se rotunzeşte mai mult, iar în spate mai puţin. Aceasta se taie fără măsură, întreg croiul executându-se după ochi. „Petecul“ care se taie dela „gură“ se numeşte „îndărămniciune“ şi trebue nimicită, tăiată în bucăţele mici cu foarfecele. Mânecile sunt de asemenea două piese dreptunghiulare în forma lor iniţială, croite însă puţin oblic. Acestea se adaugă în mod simplu, la locul lor, fără nicio răscroitură, iar marginile se „îndupleca“ (îndoaie) înăuntru şi se tivesc cu aţă de lână. Cusătura se numeşte „îndupleclătură”. Celelalte cusături, prin care se încheie frişcăul, se face cu „dungă“. Uneori se făcea mai demult deasupra cusăturii care împreună frişcăul peste umeri, o cusătură artistică numită „brânel“, care astăzi se mai face la cioarecii bărbăteşti şi se numeşte „dupăşeală”. (Fig. 148). Marginea dela gât este îndoită înăuntru şi tivită în mod simplu. Toate cusăturile se fac cu aţă de lână. Frişcăul se încheie în faţă pe două părţi, deasupra la gât şi jos la brâu. In acest scop se pune un „bumb“ şi un „laţ“ de piele, făcute de cojocari.

Să examinăm puţin croiul acestui frişcău. El pare a indica o mare vechime, ce poate să meargă până într'un trecut foarte îndepărtat, la vechii Traci, formă ce şi-a avut probabil originea şi aria de existenţă în jurul Mediteranei de răsărit la popoarele Asiro-Caldeene [1]).

Chiar şi frecvenţa lui alături de ţundră ne întăreşte susţinerile. Frişcăul scurt a existat totdeauna alături de ţundră şi chiar şi astăzi este mai frecvent decât cel lung. O femeie mai „sumeaţă“ (mândră) nu poartă frişcău lung, afară de cazul că ocupaţia ei de „păcurăriţă“ nu-i dictează aceasta.

Dar frişcăul scurt nu putea înlocui în mod integral ţundra care începea să dispară. Aceste noi prefaceri în domeniul modei de bună seamă că-şi aveau cauzele lor bine determinate în care lucrau deopotrivă condiţii de ordin economic în primul rând (numărul mai redus al oilor, şi deci nevoia de economie la pănură), iar în al doilea rând o evoluţie naturală a portului, în care se imprima nota epocei. Ţundra reclama zece coţi de pănură. Este apoi greoaie cu clinele ei mari, în-

1) Cf. Max Tilke, Studien zu der Entwicklungsgeschichte des Orientalischen Kostüms Berlin, E. Wasmuth, 1923.

greuiază mersul şi mai ales ţinuta, care tinde să se afirme tot mai elegantă şi mai arătoasă. Constatăm chiar, că atunci când ocupaţia ei de „păcurăriţă“ n'o obligă să stea sus la munte cu oile, toată iarna, femeia renunţă — în cazul că este mai „sumeaţă“ — la frişcăul lung de azi şi poartă în sat numai frişcăul scurt. Dar condiţiile naturii aspre în care trăieşte, n'o poate dispensa de o îmbrăcăminte lungă de pănură şi atunci locul ţundrei care apunea, l-a luat frişcăul lung, născut din îmbinarea lor. Lungimea ţundrei corespundea scopului ei prim, de apărare contra frigului şi vântului, iar croiul simplu al frişcăului corespundea noilor necesităţi economice şi spirituale.

Frişcăul lung ajunge până aproape de genunchi. Mânecile nu mai sunt lungi şi nefolosite ca la ţundră, ci au mărimea braţelor, fiind îmbrăcat ca o haină pe corp. Frişcăul lung se croieşte din patru părţi. Croiul este acelaşi ca la frişcăul scurt, nicio modificare în afară de lungime. Se adaugă însă nota nouă: gulerul la gât şi buzunarele pe două lături. Acestea se obţin prin două tăieturi în dreptul cărora buzunarele se aplică pe dedesubt.

Frişcăul lung îşi are apariţia de scurtă vreme, o perioadă de cca 50 ani. Bătrânele care şi ele au astăzi frişcaie au purtat în tinereţea lor ţundre. Frişcăul lung completează îmbrăcămintea în satele unde se găseşte în desvoltare portul cu zadie. La Sălciua, în locul ţundrei se poartă „laibărul“ care este din pănură albă, tivit cu negru, sau vopsit în întregime, reprezentând un croi orăşenesc. Alături de numirea de „laibăr”, acesta o mai păstrează şi pe aceea de „ţundră”, uneori chiar şi atunci când laibărul este „făcut” (împletit) în „ace’. Această formă recentă cucereşte rapid întreg terenul. In celelalte sate din depresiunea răsăriteană a regiunii cercetate, în jurul Ierii, locul ţundrei l-a luat „uioşul“. Acesta este tot din pănură, dar „feştită” (vopsită) la Turda şi Trăscău, de obiceiu neagră, sură sau albastru închis. Pănura este ţesută în casă. „Uioşul“ este croit în casă sau la „sabău“ (croitor) în sat. Croiul lor este orăşenesc urmând forma corpului. Portul lor este recent: „de când am lăsat portul cu zadii“ [1]).

1) Valea Vadului, Botaş Anisia, 56 ani.

Gluga

Gluga este o piesă de pănură albă ce se așează pe cap în timp de vreme rea, ninsoare, ploaie sau vânt, atârnând dela cap în jos și învăluind astfel tot corpul. Este o formă dreptunghiulară, cusută la un capăt, formând „ciocu" dela glugă pe care îl „trăgeau" în cap. Astăzi nu se mai poartă. Lungimea ei variază dela strictul necesar, cât cere să acopere capul și umerii, până la o mare lungime „mai cât două desăgi, lungă cât porți straița" [1]), deci până aproape de genunchi. Câteva informații ne-o arată și lungă până în pământ. La cea scurtă se punea „frâmbii" și se folosea ca straiță, atunci când se pornea la drum, intrând în reala ei funcțiune numai când cerea vremea. Gluga scurtă era și „împistrită" (împodobită) cu lână neagră toarsă subțire și împletită în trei, prinsă cu ață. Figura decorativă care se obținea astfel în formă de spirală se numea „umbreajă".

Gluga constitue în primul rând o piesă de mare utilitate pentru vremurile grele dela munte. Cu timpul însă ea a reprezentat chiar o notă ocazională „fără glugă nu se cununa nime" [2]). Bineînțeles că și în acest caz la origine stă tot o nevoie practică, întru cât oricând nuntașii puteau fi prinși de o vreme rea în timp ce mergeau la biserică pe drumurile lungi ale satelor de munte. Dar ea a devenit cu timpul și un semn de distincție. O bătrână din Ocoliș, vestita vrăjitoare Gondiuleasa (73 ani), accentuiază că pe vremea când era ea tânără, glugile lungi nu se mai purtau decât la nunți. Iată deci perioada ei de dispariție, acum 50—60 de ani și forma în care a apus, ca făcând parte din portul ocazional al „miroilor", într'un sat relativ îngrămădit unde scopul ei inițial — practic — era cu totul neînsemnat sau chiar nici nu se mai poate pune. De asemenea la Lunca, un bătrân ne spune că mai apucase să vadă în copilăria lui glugile. Le văzuse prima dată la nunți sub aceeași formă ocazională sub care au dispărut. „Aveau oamenii bătrâni glugi și mereau călăreț (călare) după mireasă și io întrebam: Ce țundră o luat pe cap, că nu

1) Sălciua-de-Jos,—Valea Largă, Bichiș Ana, 76 ani.
2) Ocoliș, Maria Popa, 55 ani.

ştiam ce-s" [1]). Cam tot în acest timp gluga dispare în întreaga regiune, poate într'un ritm mai rapid în satele răsăritene, unde ultima bătrână din Cacova Ierii, ne-a mai putut da următoarea indicaţie: „Când m'am pomenit io, numa nănaşu avea glugă" [2]).

Gluga dispare deci într'o perioadă de acum 50—60 de ani. Dispare după cum vedem sub forma ei iniţială, forma de totdeauna. Ce-i determină însă dispariţia? Ce eveniment şi-a putut spune cuvântul atât de hotărîtor? Este primul caz pe care-l întâlnim în domeniul portului. Şi nimic mai concludent pentru desfăşurarea vieţii întregi a poporului nostru, care a imprimat totdeauna în graiul şi portul său, momentele istorice. La dispariţia glugii contribue în mod definitiv anul 1848. Ungurii se retrag la sfârşitul revoluţiei îmbrăcaţi în glugile lungi ale Românilor, nu atât pentru vremea târzie, care-i apucase prin munţii Românilor, cât mai ales pentru a se travesti în haina locală şi a dispărea mai uşor din văile în care erau atacaţi mereu. „Ungurii o dus glugile ălea lungi, o fost mergând numa albi, apoi de-acolo încolea puţin o mai fost portu ăla" [3]).

De sigur că nu trebue să înţelegem că Ungurii ar fi dus cu ei toate glugile Românilor — cum pare a reieşi din textul citat — ci acest fapt istoric marchează mai mult un moment decisiv în evoluţia portului. *Un eveniment istoric — revoluţie, războiu sau o simplă criză — cu întregul lor complex de factori politici, economici, sociali şi psihologici, determină întotdeauna noi orientări în domeniul culturii populare.* Acest adevăr cu valoare de lege explică şi dispariţia glugii noastre.

Până în anul 1848, gluga nu numai că era o piesă caracteristică, dar ea mai avea şi o mare frecvenţă şi o largă răspândire. Aceasta se explică prin originea străveche a glugii, pe care o putem dovedi cu un document istoric din epoca Dacilor: columna lui Traian. In diferitele scene de războiu Dacii apar însoţiţi de glugă [4]).

1) Lunca, Veselie Cioban, 89 ani.
2) Cacova Ierii, Bica Nastasia, 82 ani.
3) Ocoliş, Brata Anghelina, 64 ani.
4) Cf. R. Vuia „Dovezile etnografice ale continuităţii". Transilvania, Sibiu, 1943, p. 26 şi Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen. Siebenbürgen, 1943, p. 41-43.

Straița

„Straița" numită și „traiță" este o piesă de mare utilitate, deși ea ne apare la prima vedere ca nefăcând parte din portul propriu zis al femeii. Ea este însă o piesă accesorie, tot așa cum este năframa de pildă, atât doar că însoțește femeia numai în afară de casă. Plecând „amunte" femeia își ia merinde pentru zilele cât stă la colibă, sau plecând la târg, straița înlesnește schimbul de produse mai mici. Ceea ce este de o deosebită semnificație pentru locuitorii din satele de munte cu casele împrăștiate pe înălțimi, la distanțe mari unele de altele și cu un singur punct de gravitare constantă și frecventă: biserica este tocmai straița, pe care fiecare femeie o atârnă de crengile unui copac din preajma bisericii, înainte de a intra în biserică. Venind dela distanțe mari, femeia nu se poate lipsi de traistă. Aceasta fiind însă un obiect ce leagă omul de anumite preocupări materiale ale vieții, trebue să rămână în afara bisericii, asemenea gândurilor pământești. In felul acesta copacul s'a transformat în cuier, împodobit ca un pom de Crăciun cu zeci de străiți atârnate de crengi, stă singur de strajă și de pază pentru lumea de dincoace, alături de lumea de dincolo. Aceasta se întâmplă bineînțeles numai în satele cu casele risipite. Acolo unde satul este aglomerat, traista nu-și mai are rostul ca tovarăș nelipsit.

Straița este țesută din păr, urzindu-se deodată pentru mai multe străiți, până la treizeci de coți. Se țes în patru ițe. Pentru a se obține o țesătură în patrate, se urzesc câteva fire negre la distanțe egale, printre urziala albă. De asemenea în băteală, la aceeași distanță, se bat câteva fire negre și roșii, obținându-se astfel mici patrate de cca 10 cm. Lățimea unei străiți este de 30—40 cm, iar lungimea 40—50 cm. (Fig. 134).

Cusăturile laterale cu care se împreună straița se fac cu „tivitură". La gură traista este țesută cu „înduplecătură" tivindu-se astfel marginile tăiate. De cele două capete se prind „frâmbiile", câte trei-patru fire fiecare împletit în patru, din diferite culori.

Mănuşile

Mănuşile de lână ce se poartă în timpul iernii se lucrează din lână albă toarsă subţire. Acul cu care se „fac mănuşi" se

Fig. 134. — Straiţă din Ocoliş.

numeşte „indrea" şi are forma unui ac de cusut de cca 10 cm lungime şi o grosime maximă de 1,50 cm. (Fig. 46).

Indreaua poate fi de: a) os, făcută din picioare de porc, din cele dinainte care sunt mai scurte. Acestea erau frecate cu pila şi apoi rase cu cuţitul până primeau forma şi mărimea necesară.

b) lemn de corn.

c) fier.

Indrelele de os şi de lemn şi le făcea fiecare în casă, acestea fiind şi cele mai frecvente. Cele de fier erau făcute de fierarii din sat.

Indreaua fiind un ac de cusut, se trece firul de lână prin

ureche şi se începe dela vârful mănuşii făcându-se un deget mare, care le va prinde pe toate cele patru ale mânii, lăsându-se un deget separat, numai pentru cel mare. Acesta se lucrează la urmă.

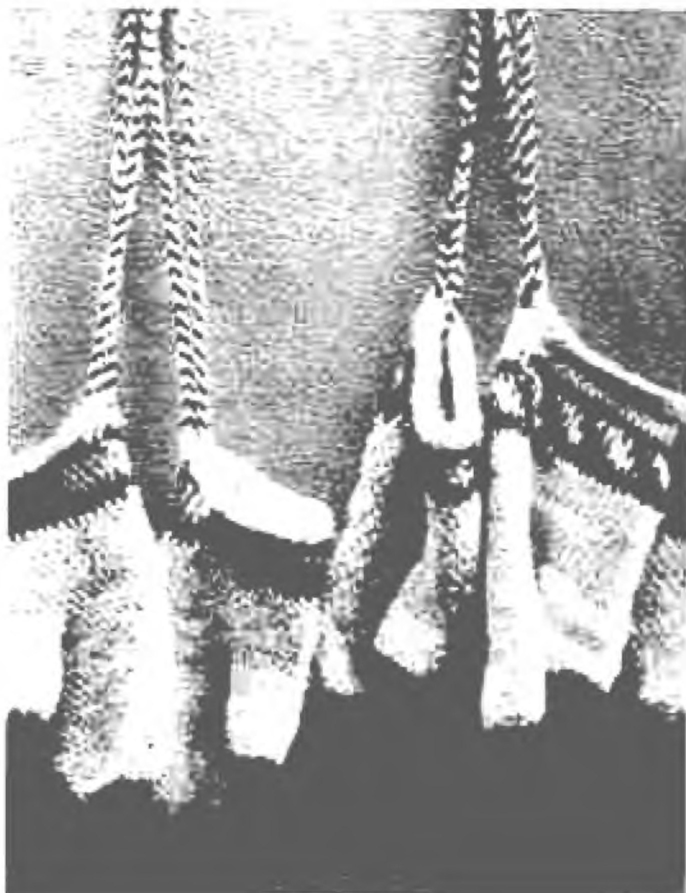

Fig. 135. — Mănuşi din Ocoliş.

Mănuşa se lucrează fără margini mergându-se în spirală şi crescând după nevoie. Prin această împletitură se obţine o mănuşe groasă, care apără bine mâna şi rezistă mult timp. Pe margini se fac uneori mici modele cu lână colorată. (Fig. 135). Mănuşile se leagă una de alta printr'o „frâmbie" împletită în patru, care se trece pe după cap păstrându-le astfel

pereche, iar în cazul că la drum nu sunt totdeauna utilizate, ele atârnă de-a-lungul corpului.

Mai demult mănuşile se făceau numai cu indreaua. Cele mai vechi sunt cele de os, care se păstrau dela o generaţie la alta. Sistemul se păstrează şi acum, deşi în ultima vreme au învăţat să facă mănuşi şi cu „cârligu", un ac cu cârlig de metal, cumpărat dela târg, chiar şi cu „cinci ace" pentru împletit.

C. *Podoabe şi anexe*

Piesele ce servesc ca podoabă sunt astăzi foarte reduse. Cele mai evidente sunt *„mărgelele"*, argintii sau aurii, pe care fetele şi femeile tinere le pun la gât. De asemenea uneori şi cercei şi inele în degete. Toate acestea sunt cumpărate la târgurile din Iara, Sălciua sau Turda. Ele servesc ca podoabă în zilele de sărbători, uneori chiar şi în zile de lucru. Mai demult atârnau pe piept, peste „ciupag", *„mărgele şi bani"*. Astfel de piese se mai găsesc sporadic prin toate satele. Mărgelele vechi sunt din porcelan alb, roz sau albastru, iar banii sunt monedele vechi de argint, din perioada veche austro-ungară.

Amintirile de odinioară, transmise ca o poveste din generaţie în generaţie, ne scot la iveală o serie de piese, unele cu vădit caracter ornamental, altele însă sunt o preţioasă expresie a utilităţii lor din epoca respectivă.

Aceste podoabe înconjurau mijlocul. Cu un caracter pur ornamental sunt „zalele cu *dondoloşi*", câte 4—5 şiruri de zale ce se lăsau uşor pe şolduri. De ele atârnau „dondoloşii", nişte podoabe de aramă ce lăsau un uşor zăngănit în mersul femeii. Ca formă dondoloşii erau rotunzi la un capăt şi ascuţiţi la celălalt de forma „cucuruzilor". Luceau în afară, iar înăuntru erau negricioşi. Zalele de asemenea erau galbene aurii, dar erau şi sure argintii. Se povesteşte că aceşti „dondoloşi umbla ca inelele dela ficior la fată şi fată la ficior". Acestea le aduceau „corturarii" (Ţiganii) prin fiecare sat, fiind făcute tot de ei.

Tot în jurul mijlocului se punea o *„cura lată"* care era

„bătută cu bumbi“ şi se „încopcea cu cătărămbi de aramă“. De această cura lată era prinsă o altă „cura“ mai mică, care atârna puţin pe şolduri şi pe care erau înşirate multe „inele“. Bumbii şi inelele erau făcute în sat, de Ţigani, lucrate din aramă.

Din brâu atârna în dreapta o *„pungă cu căldăruşi“*. Punga era din piele şi avea „cănaci“ tot din piele. Peste pungă atârnau mai multe „aţe“ din piele, la capetele cărora erau „căldăruşii“, nişte podoabe de aramă lucrate de Ţigani.

Alături de pungă atârna şi un *„cuţit cu teacă“*. Teaca era din piele şi în ea stătea cuţitul. Se menţionează că punga şi cuţitul cu teacă au fost purtate până pe la 1848.

Cu timpul cuţitul cu teacă a fost înlocuit cu *„brişca“*, care uneori era băgată în brâu, alteori atârna în dreapta. In felul acesta ultim o mai găsim şi astăzi prin satele de munte, atârnând la capătul unei „aţe“ de lână sau piele.

In dreapta mai atârna şi „amnarul“. Femeia purta cu sine şi *„cremene“* („piatră albă, tare“) şi *„iască“*, făcută din burete de pe arbori fiert cu cenuşe. Acestea din urmă răspundeau bineînţeles unui scop utilitar. Amnarul pentru aprins focul, iar cuţitul pentru apărare, sunt semnul unei vieţi arhaice şi primitive, când omul trebuia să lupte în mod izolat cu forţele naturii, care îl stăpâneau. Aceste piese se păstrează până astăzi în amintirea lor: „Numa poveste am auzit, da de văzut n'am văzut“ [1]), Folklorul ni le păstrează de asemenea. Deşi teaca şi amnarul nu mai atârnă, se strigă şi astăzi în timpul oraţiilor de nuntă:

„Şi cu teaca
iaca — iaca.
Şi cu punga
numa — numa
Şi-un amnar cu două zale
slobozit la vale“ [2]).

Tot ca podoabă servesc florile. In zilele de sărbători, fetele şi nevestele tinere îşi pun flori în piept. Mai demult

1) Ocoliş, Brata Anghelina, 64 ani.
2) Ocoliş, Ion Muntean, 59 ani. Vezi supra p. 117.

cămaşa cu ciupag, avea chiar în acest scop o „chiotoare“ de care se legau florile pentru ca să atârne în mijlocul pieptului. De asemenea la biserică se merge cu mici buchețele în mână, din care se împarte totdeauna celor care n'au. Florile obişnuite şi cultivate în acest scop sunt: *„trandafir”* (Rosa centifolia); *„cărujele”* (Tagetes patula); *„mălin”* (Syringa vulgaris); *„ghiorghini”* (Dahlia variabilis); şi *„iarbă lată”* numită şi *„iarbă grasă”* (face flori mnierâi)[1]). In afară de aceste plante cu flori mari, sunt foarte obişnuite plantele verzi, care se poartă în mână nu atât pentru verdeața lor, cât mai ales pentru miros. Astfel sunt: *„calapăr”* (Chrysanthemum balsamita); *„răstupească”* (Melisa officinalis); *„samfiruță”* *„busoioc”* (Occimum basilicum); *„iarbă creață”* (Mentha crispa); *„silimnină”* (Calendula officinalis); *„lemnul Domnului”* (Artemisia dracunculus).

O altă plantă verde întovărăşeşte femeia la nuntă şi înmormântare. Mireasa poartă totdeauna o cunună de *„saseu“* (Vinca minor), iar când moare tot o cunună de „saseu“ i se aşează pe sicriu. „Nu moare şi nici nu se mărită nime fără ele“ [2]).

D. *Forme ocazionale*

Piesele descrise până acum constituesc portul obişnuit al femeii, atât pentru zile de lucru, cât şi pentru sărbătoare. In această ordine, o singură excepție ne prezintă portul miresei.

Nota cea mai caracteristică ne-o dă absența zadiei. Mireasa nu-şi pune decât şurțul negru înainte, încins peste o „cămaşe“ albă, lungă. Astăzi ea se mai numeşte numai „rochie” întru cât este ca poalele legată la brâu, făcută din „jolj“ fin.

In afară de aceste forme, nu se mai remarcă nicio distincție ocazională în ceea ce priveşte portul propriu zis al femeii.

1) Frunzele acestei plante se pun în „doniță când merge popa în țarină de duce apă de sfințeşte. Apoi când se usucă se dă la oi în sare”. Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

2) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

E. *Forme de amestec*

Acest port local păstrat până astăzi sub forma lui arhaică, constitue unul din cele mai caracteristice porturi populare, de o remarcabilă frumusețe și autenticitate. Dar alături de acest port popular, în regiunea studiată se întâlnește și alt port, care nu reprezintă nimic din specificul local. Acesta nu poate fi numit decât un simplu port țărănesc, fără nicio notă unitară sau originală. Singura lui caracteristică este amestecul de forme străine una de alta. Prin forma lor de amestec avem mai multe grupuri:

I. *Forme de amestec între două tipuri de port din regiuni diferite.* Astfel se combină piese din portul săliștean cu altele din portul muscelean sau vechiu local. Din portul săliștean s'au introdus cele două „păsturi" (cătrințe) negre, purtate fie cu iie musceleană, fie cu un tip de cămașe local, așa numită „cămașe cu pene", care reprezintă forma cea mai evoluată a cămășii vechi locale (al 4-lea tip de cămașe).

„Portul cu păsturi" a fost introdus în satele din depresiune, în ultima perioadă de 30—40 de ani, ca ecou a două curente. Primul era consecința exodului spre orașe, unde fetele mergeau ca servitoare și de unde se întorceau în sat cu acest port românesc lansat pe străzile Clujului în perioada de după războiul mondial. Al doilea curent era efectul unei acțiuni de culturalizare a satelor, care tindea la introducerea unui port românesc în regiunile lipsite de porturi populare. Această acțiune, fie că era organizată, fie că pornea din proprie inițiativă, se efectua prin învățătorii și învățătoarele din sat. Astfel copiii de școală erau obligați să se prezinte la examene îmbrăcați în costumul săliștean. In acelaşi timp fetele mai mari veneau dela oraș cu acelaşi costum, după care se îndemnau și ceilalți din sat.

Această acțiune se înfăptuia într'un timp când vechiul port local abia dispăruse, iar amintirea lui era încă foarte vie. De aceea costumul săliștean, degenerat prin amestec, nu a prins în regiune, decât pentru un timp de scurtă durată — ca orice modă străină — iar în ultimii ani frecvența lui scădea în mod vizibil. Felul în care era privit, reiese destul de clar din vorbele bătrânelor, pentru care portul introdus era cu to-

tul străin de ei. „D-na învăţătoare i-o făcut pe oameni de şi-o mutat portu, le-o făcut păsturi“ 1), sau „Amu au păsturi, de nu-i portu ăla care-o fost aici, tot nu-i rumânesc“ 2).

Ia musceleană s'a introdus tot din îndemnul învăţătoarelor, care le „roizolea“ 3) formele de pe „scrisori“ (albume).

Această formă de amestec a pătruns spre munte până la Muntele Băişorii, având centrul de desvoltare în jurul Agrişului.

II. *Forme de amestec între portul local şi diferite piese recente orăşeneşti.* Piesele locale care au mai supravieţuit vechiului port sunt „cămaşa veche“ (al 2-lea tip de cămaşe), „cămaşa cu pene“ (al 4-lea tip de cămaşe), „şurţul“ şi „cingătoarea“. Acestea sunt purtate cu „rochii“ fie ţesute în casă, fie cumpărate. (Fig. 31). Cele mai frecvente sunt ţesute în casă din lână vopsită în negru, roşu sau galben. Cernitul se face şi acum în casă şi chiar şi celelalte culori, sau se dau la „feştitoare“ la Iara. Urziala este de culoare roşie sau galbenă, iar băteala neagră. Urziala este uneori din cânepă. Se realizează astfel o ţesătură de culoare închisă, în care uneori se mai fac şi „vârste“. Peste rochie se pune şi şurţul negru, iar cele mai bătrâne îşi înfăşoară mijlocul cu o „cingătoare“. Pe sub rochie se poartă totdeauna poale.

Această formă are cea mai mare arie de răspândire, cuprinzând întreaga regiune. Se găseşte chiar şi alături de portul vechiu, încă atât de viu în satele Ocoliş, Poşaga şi Sălciua, unde a pătruns numai de câţiva ani. E drept că astfel de rochii se fac aici mai mult la fetiţe mici, iar pentru femei mai mult pentru zilele de lucru, niciodată însă ca port de sărbătoare. In satele răsăritene însă se găseşte peste tot, deşi într'un proces de evoluţie mai înaintat degenerând în forme cu totul străine şi improprii.

III. *Forme orăşeneşti degenerate.* Acestea şi-au făcut loc în satele din depresiune, avându-şi extensiunea în jurul Clujului. Este lipsită cu totul de un specific local, ceea ce este

1) Agriş, Luca Vasilie, 90 ani.
2) Şchiopi, Popa Gheorghe, 73 ani.
3) ung. rajzolni = a desemna.

caracteristic regiunilor lipsite de un port popular. Influențele sunt vizibil orășenești și cum orașele din care se propagau (Cluj, Turda) erau maghiarizate, numirile noilor piese de port le reprezentau întocmai. Piesa esențială de îmbrăcăminte o formează „rochia", care se numește mai mult „sucnă" [1]), prezentând și altă formă față de „rochia" precedentă. Materialul din care se confecționează este, fie țesut în casă, fie „carton" cumpărat din „boldă" [2]). Confecționarea este făcută mai mult la „sabăițe" [3]), sau sunt croite în casă și duse numai la mașină. Ca formă rochia este încrețită în talie, având talia fixată mult mai sus decât normal, chiar sub sâni. (Fig. 92, 40). Rochia este cusută de „laibăr", un fel de pieptar făcut din același material ca rochia. Pentru o astfel de rochie sunt necesari 4,50 m. Pe sub „laibăr" se poartă o „cămașe cu bodri". (Fig. 92). Caracteristica acestei cămăși o formează acești „bodri" (volan în jurul gâtului). Gura cămășii este în spate, mâneca este strâmtă, uneori cu un fodor foarte mic, alteori fără fodor. De asemenea încrețiturile pot lipsi, fiind înlocuite cu dungi mici, cusute cu mașina. Pe piept și mâneci se cos motive variate, luate tot din albume. Cheițele lipsesc cu desăvârșire, fiind cusută în întregime cu mașina.

Această rochie se poartă în satele din jurul Ierii și Băișorii, de cca 60 ani. Ca aparență acest port țărănesc răspândit din jurul Clujului reprezintă o degenerare a stilului baroc înflorit în moda dela oraș. Generația tânără nici nu-și amintește de portul vechiu. „Așa am umblat totdeauna, cu rochie, c'așa ne-o fost portu", ne spune o informatoare din Muntele Filii [4]).

Celelalte piese care se poartă alături de rochie sunt: „lecru", (făcut din carton cumpărat), „laibăr" (un fel de pieptar fără mâneci), alături de „uioș" [5]) (o haină cu mâneci) ce ține locul țundrei. „Uioșul" este din pănură țesută în casă și „feștită" [6]) în negru sau albastru închis, la Turda sau Iara. Croiul lor este orășenesc având forma corpului. Este

1) ung. szoknya = rochie.
2) ung. bold = prăvălie.
3) ung. szabo = croitor.
4) Muntele Filii-Arini, Bucur Irina, 67 ani, orig. din Muntele Băișorii.
5) ung. ujos = haină cu mâneci.
6) ung. festeni = a vopsi.

croit de „sabăi" (speciali pentru „uioş") şi cusut uneori în casă. Alături de „uioş" se păstrează şi numirea veche de „ţundră", în cazul că este din pănură sură. Dar chiar şi în acest caz, croiul este tot al „uioşului". Cojocul lipseşte. In cazuri foarte rare se mai păstrează pieptarul, pe care îl cumpărau dela Săvădisla, dar pe care au început să-l lase. Vechile piese ale portului local n'au mai rămas decât prin lăzile bătrânelor sau aruncate în vreun colţ de cămară. Celelalte le-au vândut sau le-au prăpădit.

Ultima formă orăşenească introdusă în satele cercetate, este o rochie de gust modern, de stofă subţire, într'o singură culoare. Fusta este cu mai multe cute, uneori chiar plisată mărunt. Partea de deasupra a rochiei, fie că alcătueşte o piesă aparte, fie că este înlocuită cu o „cămaşe cu bodri". Această rochie au adus-o în sat fetele care au fost în serviciu la oraş. Moda ei a început abia de vreo zece ani. Bineînţeles că aici nu mai poate fi vorba nici măcar de un port ţărănesc, întru cât aceste servitoare nu mai reprezintă populaţia statornică a satului, ci una fluctuantă între oraş şi sat, formând un grup social aparte.

5. INCĂLŢĂMINTEA

Incălţămintea din regiunea studiată este formată şi astăzi din „cioareci" şi „opinci". Intr'un trecut foarte apropiat, aproximativ 40—50 de ani, acestea erau generale. Astăzi ele constituesc încălţămintea în satele de munte, iar în satele din depresiune, în locul lor la cei tineri găsim „ghetele" şi „cismele". Bătrânii au rămas mai mult cu încălţămintea veche. Aici cioarecii sunt numiţi „cioci" (Agriş, Şchiopi, Filea-de-Sus, Lita). Sub o formă sporadică „păpucii" sau „ghetele" au pătruns şi în satele din munte. In cazul acesta în locul cioarecilor, se poartă ciorapi făcuţi cu „indreaua" sau cu acul cu cârlig, sau chiar şi împletiţi cu cinci ace, iar pentru vară se poartă ciorapi cumpăraţi din târg.

Pretutindeni însă, unde portul vechiu al cămăşii şi zadiei nu s'a părăsit, încălţămintea frecventă o formează cioarecii şi opincile.

A. *Cioarecii*

Cioarecii sunt din pănură albă, ei au forma piciorului, fiind încălţaţi ca ciorapii, direct pe picior.

Fig. 136. — Cioreci din Ocoliş.

Croiul lor este foarte simplu. Pentru o pereche de cioareci trebue mai mult de un cot de pănură. Cioarecul se compune din două piese. Una „cioarec" propriu zis, care are o formă iniţial dreptunghiulară, ce se croieşte puţin oblic, obţinându-se astfel forma piciorului şi a doua piesă „căputa" ce se intercalează la punctele C. E. (Fig. 137) ale cioarecului.

Căputa este un patrat îndoit în forma unui dreptunghiu. Vârfurile A şi F destinate călcâiului şi vârfului sunt rotunjite.

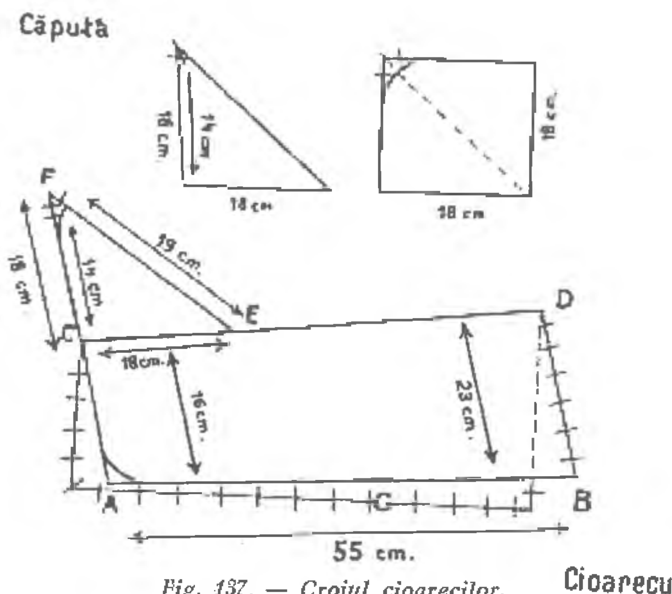

Fig. 137. — Croiul cioarecilor.

Cusăturile cu care se împreună cele două piese sunt diferite. Astfel pe talpă şi dela genunchiu în sus se coase „foieşte" (Fig. 148), o cusătură în care marginile pănurei stau faţă în faţă (dela F-A şi G-B). In spate (dela A-G) se coase „cu dungă", astfel că marginile pănurei vin înăuntru, pe dos, ceea ce de sigur că nu s'ar putea purta pe talpă şi sub genunchiu, unde ar roade o astfel de cusătură. Căputa este prinsă de cioarec cu „ptişalău".

Cioarecii sunt legaţi sub genunchi, ca să stea pe picior, cu „legători", „împletite în degete", din opt fire de lână, sau chiar şi numai în trei.

B. *Opincile*

Opincile sunt făcute în gospodărie de către bărbaţi. Talpa necesară se cumpără din târg. Chiar dela început, înainte de a fi croită se numeşte „opinci".

Opinca se execută dintr'o singură bucată de talpă, din

care se taie, din margine, câte două „îngurzele", cu care se coase opinca. (Fig. 138). Îngurzaua trece prin 4—5 „hude" formând astfel „gurguiul" care se resfrânge în afară. Din spate, dela călcâiu, se prinde de o „nojiță" („o hudă în opincă"), o „cura" lungă de 2 m, cu care se adună opinca pe picior și apoi se înfășoară pe picior în sus. Curaua se cumpără separat. Sunt unele curele care țin cât trăiește omul. Opincile țin cam o lună-două, nerupte, iar cârpite țin și un an.

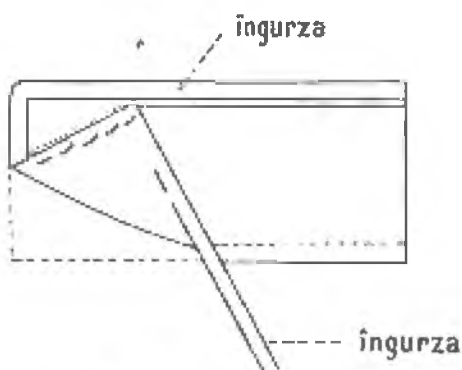

Fig. 138. — Croiul opincilor.

C. *Cismele*

Cismele formează încălțămintea cea mai frecventă în satele din jurul Ierii. In evoluția cismei se oglindesc însă influențele Ungurilor și Germanilor exercitate în diferite epoci. Astfel până aproape de războiul mondial s'au purtat cismele roșii, ca semn al unei influențe puternice venite dinspre Turda. Aceste „piroscsizma" (cisme roșii), „ranczoscsizma" (cisme încrețite) au pătruns până la Băișoara, sub forma lor atrăgătoare, roșie. Românii le-a modificat însă forma, le ziceau „rumânești". Se menționează chiar că „Unguroaicele umblau cu rochii și cisme destălalte, nu ca la Trăscău" [1]). Trăscăoanele de asemenea aveau cisme roșii, ceea ce ne evidențiază faptul că poporul distinge în mod precis diferitele curente și influențe sub a căror înrâurire stă. In perioada de acum 40—50 de ani, când moda cismelor roșii pătrunsese puternic printre cei tineri, cei bătrâni rămâneau pe lângă un alt curent mult mai vechiu, al cismelor negre, mari și largi până la genunchi, cu vârf ca opincile și cusute cu ață. Acestea se cumpărau dela Lupșa și Câmpeni.

1) Băișoara, Muntean Vasilie, 75 ani.

IV.
PORTUL BĂRBĂTESC

1. DESCRIEREA SUMARĂ A PORTULUI BĂRBĂTESC

Portul bărbătesc din regiunea cercetată ne dă dreptul să spunem că înainte de a fi un port local, el este un port românesc, specific oamenilor de munte și general, aproape peste tot întinsul țării noastre. Aceasta-i confirmă nu numai caracterul său unitar, dar mai ales vechimea. Incadrat în acest cerc unitar, portul bărbătesc este alcătuit din cămașe largă încinsă la mijloc, cioareci strâmți pe picior și opinci. Ele corespund în așa mare măsură scopului lor prim: utilul, încât artisticul imprimat pe marginea lui abia formează mici diferențieri locale.

Tipul vechiu de port este bine reprezentat astăzi în satele: Ocoliș, Runc, Ocolișel, Poșaga, Sălciua și Lunca, dar se găsește încă prin toate satele cercetate de noi. El se distinge prin cămașa cu „barbi" și „clini" și cusăturile puține făcute la guler și marginile mânecilor largi. Intre culorile cusăturilor predomină albul și galbenul deschis. Pe deasupra cămașa este încinsă cu o „cura" lată care uneori ajunge până subsuoară. Cioarecii sunt albi, de pănură, având cusătura în spate. Pentru vreme rece piesele de port sunt: pieptarul, cojocul, țundra și frișcăul. Gluga a dispărut în ultimii 50—60 de ani. Tot atunci a dispărut unul din cele mai caracteristice aspecte: „chicile", acele plete lungi care au reprezentat nu numai un semn de distincție socială, ci și o tradiție de mare valoare. Astăzi părul este mai mult tuns la cei tineri, iar la cei bătrâni retezat puțin pe frunte și lăsat să atârne pe umeri și spate. Alături de tipul vechiu de port se găsesc multe alte forme, care pe de o parte reprezintă o fază mai înaintată de evoluție naturală, pe de altă parte sunt semnul influențelor străine.

2. PIEPTENĂTURA ŞI ACOPEREMÂNTUL CAPULUI

A. *Pieptenătura*

Astăzi părul nu mai prezintă un semn distinctiv al portului popular la bărbaţi. El este tuns cu maşina sau lăsat să crească câte o jumătate de an, pentru a fi retezat astfel la intervale mai mari. Cei tineri poartă frizura bărbaţilor dela oraş.

Dar „maşina de tuns pe cap" a pătruns abia acum 40—50 de ani. Şi atunci ne putem întreba, pe drept cuvânt, cum îşi purtau bărbaţii părul înainte de a avea la îndemână acest instrument venit dela oraş. Cum a rezolvat poporul, zeci şi sute de ani înainte problema părului, care s'a prezentat totdeauna sub un îndoit aspect, practic şi estetic, admirabil îmbinate. Căci nu s'ar putea spune, că scopul practic este mai perfect realizat prin tunderea părului, decât prin păstrarea şi îngrijirea lui într'un fel anume dat, ci mai de grabă că scopul practic şi estetic îşi primesc pecetea socială a unei anumite epoci, în continuă evoluţie şi transformare.

Şi nu e mult de când lucrurile s'au schimbat radical. Prefacerea s'a făcut abia în ultimele decenii. Bătrânii de astăzi ne stau încă mărturie vie pentru lumea de acum 50 de ani.

In această vreme părul se purta împletit în două coade lungi numite „chici" ce atârnau dela urechi în jos. Era pe vremea „când femeile umblau cu tindeie albe" [1]). Pretutindeni localizarea este încă foarte vie şi autentică. Aproape în fiecare sat te întâmpină martorii oculari: „Când m'am pomenit eu la pricepere erau cu chici oamenii" [2]). Informaţiile devin chiar precise. Acum 30 de ani mai trăia un bătrân cu chici în Ocoliş [3]); în Belioara doi bătrâni acum 40—50 de ani [4]); în Muntele Băişorii trei bătrâni cu chici acum 50—60 de ani [5]);

1) Vezi supra p. 120.

2) Poşaga-de-Jos, Roşa Spiridon, 75 ani; Lita, Vlas Ion a Tiştii, 81 ani; Cacova Ierii, Rafailă Vasile, 90 ani; Şchiopi, Popa Gheorghe, 73 ani; Agriş, Luca Vasilie, 90 ani.

3) Ocoliş, Ion Muntean, 59 ani.

4) Muntele Filit, Bucur Irina, 67 ani, orig. din Muntele Băişorii.

5) Belioara, Bleanţ Zaharia, 54 ani.

iar la Lunjești trăia un bătrân cu coade lungi, până acum vreo 60 de ani [1]).

Aceste informații ne scot deci la iveală o pieptenătură a părului, care nu numai că a durat până aproape sub ochii noștri, dar a fost și generală în toată regiunea cercetată de noi, din inima Munților Apuseni și până în satele din jurul Ierii, ascunse în trecut nu numai în mici depresiuni locale, cât mai ales în pădurile ce acopereau până acum câteva decenii toate dealurile răsăritene.

Trebue să ne închipuim cu câtă tărie s'au păstrat aceste chici, dacă la Lita Românească, în preajma unei așezări compacte de Unguri (Litenii de Sus), în secolul trecut, bătrânii purtau încă chicile fără excepție. Amintirea lui Șuta Indrei, căruia Ungurii i-au tăiat o chică, la 1848, în bătaie de joc, se povestește și astăzi ca cea mai mare injurie ce i se putea aduce. Bătrânul a fost pedepsit să umble așa, cu o chică tăiată și cealaltă atârnând — ca un ochiu scos — căci acele chici reprezentau nu numai un semn de o deosebită distincție socială, o cinste a bătrâneții, ca un adevărat cult, dar și o conștiință a unei tradiții de mare valoare, păstrată ca o moștenire sfântă ce nu poate fi ponegrită. Târziu când bătrânul s'a întors în sat, și-a tăiat singur și cealaltă chică [2]).

Chicile erau deci apanajul bătrâneții și al maturității. Le purtau toți bărbații, care au trecut de vârsta ușoară a tinereții. „Pă cum era păru de lung, atâta erau chicile, nu-l tăiau" [3]). Inainte îl retezau puțin iar în lături erau coadele, care ajungeau până la brâu. Se băgau pe după curea [4]), în acele curele late, pe care le purtau atunci, sau când erau mai scurte și nu puteau sta în curele, ca să nu-i împiedece când lucrau, le legau la ceafă [5]).

O altă informație ne prezintă o singură chică pe dreapta „tot părul era dat într'o laturc și făceau o chică" [6]).

Tinerii purtau și ei părul lung dar neîmpletit. Il lăsau pe umeri și pe spate. Inainte îl retezau puțin pe frunte, lăsând

1) Făgetul Ierii, Susana Popa, 74 ani, și Susana Todor, 82 ani.
2) Lita Românească, Vlas Ion a Tiștii, 81 ani.
3) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani.
4) Lita Românească, Vlas Ion a Tiștii, 81 ani.
5) Hășdate, Neamț Niculae, 69 ani.
6) Lunca, Veselie Cioban, 89 ani.

să atârne părul cel mai lung pe umeri și pe spate în jos. „Așa cum poartă fetele amu coada pe spate, așa erau ficiorii, numa despletit“ 1).

Astfel părul nu era tuns niciodată. Ca să poată fi pieptănați, copiii erau unși pe cap cu unt care „cura pă țundră“ 2), iar când părul creștea mai mare el era retezat numai pe frunte și lăsat să atârne pe umeri și pe spate.

Sub forma aceasta, cu părul lung până în umeri, mai găsim astăzi câțiva bătrâni, și chiar sub forma cea mai autentică, retezat puțin pe frunte.

B. *Acoperemântul capului*

Pentru timp de vară se poartă o pălărie neagră, cumpărată la târgurile din Sălciua, Turda sau Iara. Numirea ei frecventă este „clop“. Forma variază mult. Mai generală este cu marginile mici. O pălărie deosebită este însă cea din regiunea Ocoliș—Sălciua, având marginile mai mari, pe lături ușor ridicate în sus iar în față coborînd puțin. (Fig. 149, 150, 152). Când intră în biserică, bărbații își lasă pălăria pe lavița din fața bisericii.

Dar în trecut forma pălăriei era cu totul alta. Bătrânii mai poartă și azi acel „clop bor“ sau „clop cu veșcă“, cu marginile mari, ridicate în sus roată, „cum îi un burete rotund“, sau ca o „ciupercă“, făcute „așa bore ca să nu le țâpe vântu pă dealuri“ 3). (Fig. 150).

Această pălărie neagră de păr era purtată de toți bărbații, tineri și bătrâni. In veșcă bătrânii își puneau „pipa și dohanul“. Feciorii adăugau obiecte de podoabă, câte o „murună“ din mărgele mici, colorate, iar în ultimul timp, sub influența ungurească, în satele din jurul Ierii, au adăugat și pene de cocoș, ca la jandarmii unguri, cum se exprimă un informator din Băișoara 4), ca probă de evidența pe care o face poporul, când e vorba de o influență străină, de a cărui proveniență este totdeauna conștient.

1) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani.
2) Agriș, Luca Vasile, 90 ani.
3) Poșaga-de-Jos, Roșa Spiridon, 75 ani.
4) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani.

In timpul verii se mai poartă astăzi și pălării de paie, dar numai în zona de răsărit.

Pentru timp de iarnă se poartă căciula de miel, numită „cușmă“ sau „șapcă“ la Hășdate și Lita.

„Cușmele” vechi erau albe având marginea din față ridicată în sus. Astăzi sunt mai frecvente cele negre.

Căciula sub forma ei veche românească, o găsim numai în satele de munte, în legătură cu ocupația pastorală. (Fig. 139).

Podoabe ocazionale. Pentru nuntă mirele își împodobește pălăria cu „pene“ (flori), trei rânduri de „bani cu coadă“, iar deasupra două „mărgele“, doi „dioci“ și „bumbuște“.

3. IMBRĂCĂMINTEA

A. *Piese principale*

Cămașa

Cămașa bărbătească are câteva note esențiale, prin care se caracterizează dela prima vedere. In primul rând marea ei lărgime, cca 2,50 m, în al doilea rând croiul extrem de interesant al „barbilor“ și „clinilor“, și al treilea rând cusăturile, care variază doar în mici detalii. (Fig. 140). Cămașa aceasta se prezintă într'un fel unitar, reprezentând un singur tip de cămașe ce se poate urmări prin toate satele unde portul arhaic s'a păstrat și se poate reconstitui perfect în satele mărginașe unde portul local s'a pierdut. Singure cusăturile ne oferă o oarecare variație, realizată mai mult prin bogăția sau simplitatea lor, totdeauna însă cu aceleași elemente esențiale: motivele, dispoziția lor și coloritul. Dacă totuși într'un lung timp istoric putem constata câteva deosebiri între cămașa de astăzi și cea din trecut, dispărută aproape complet, trebue să accentuăm însă că nu e vorba decât de mici inovații față de cămașa veche, toate în sensul unei evoluții naturale a aceluiași tip de cămașe.

Să examinăm mai întâi materialul, croiul și cusăturile cămășii de azi, pentru a desprinde ulterior caracteristicele celei din urmă.

Materialul din care este făcută cămaşa bărbătească este totdeauna pânza ţesută în casă, în două iţe, fie din cânepă curată, fie amestecată cu bumbac, dar niciodată din jolj. Pânza trebue să fie rezistentă deoarece cămaşa aceasta nu reprezintă o piesă de „podobit" la zile de sărbătoare, ci este şi cămaşa de toate zilele. Ca material şi croi este aceeaşi având doar cusăturile mai bogate atunci când are o destinaţie ocazională.

Croiul. Pentru o cămaşe bărbătească sunt necesari 7—8 coţi de pânză (cca 5 m). Din această lungime patru laţi sunt destinaţi trupului cămăşii, trei mânecilor, iar unul pentru „speteală" (căptuşeala din piept şi spate). Trupul se croieşte dintr'o foaie dublă, îndoită în două, având lungimea necesară cămăşii. (Fig. 140). Se fixează în primul rând gura cămăşii şi locul „barbilor", cel din faţă trebue să fie la patru pălmi dela marginea cămăşii. Până în acest loc se taie pânza în lungime, obţinându-se astfel deschizătura unde va fi intercalat „barbul" din faţă. Apoi se taie o jumătate de patrat a cărui colţuri se vor îndoi înăuntru pentru a forma astfel un unghiu ascuţit care va intra în „barb" (Fig. 140, pct a). La fel se croieşte şi spatele, unde capătul „barbului" vine mai jos, astfel că este cu coadă în spate. Se taie apoi gura cămăşii, având de grije ca bucata ce iasă de aici (pct x) numită „îndărămniciunea bărbatului" să fie tăiată cu foarfeca în bucăţele mici şi aruncată. „N'o folosim la nimica, aşa am auzit dela babe, aşa trăbă, să le tai îndărămniciunea". Informatoarea noastră adaugă însă cu o oarecare amărăciune: „Pântru aia tăt a dracului îs ei (bărbaţii)" [1]).

In jurul gâtului vine „gulerul", care se încheie cu „chiotoare", deşi are câţiva nasturi galbeni, 2—6, cusuţi pe lângă gura cămăşii, care servesc numai ca podoabă. Gulerul este îngust de 1 cm, întrecând această dimensiune numai la unele cămăşi mai noi.

Barbii (pronunţarea variază între „barbi", „bardi", „îmbarbi" şi „barburi", uneori sunt numiţi şi „băgătură" sau „petec" în faţă şi spate), se croiesc dintr'un singur lat de pânză dublă. (Fig. 140, a, b). „Barbul" realizat din partea unde

1) Ocoliş, Frăsina Muntean, 53 ani.

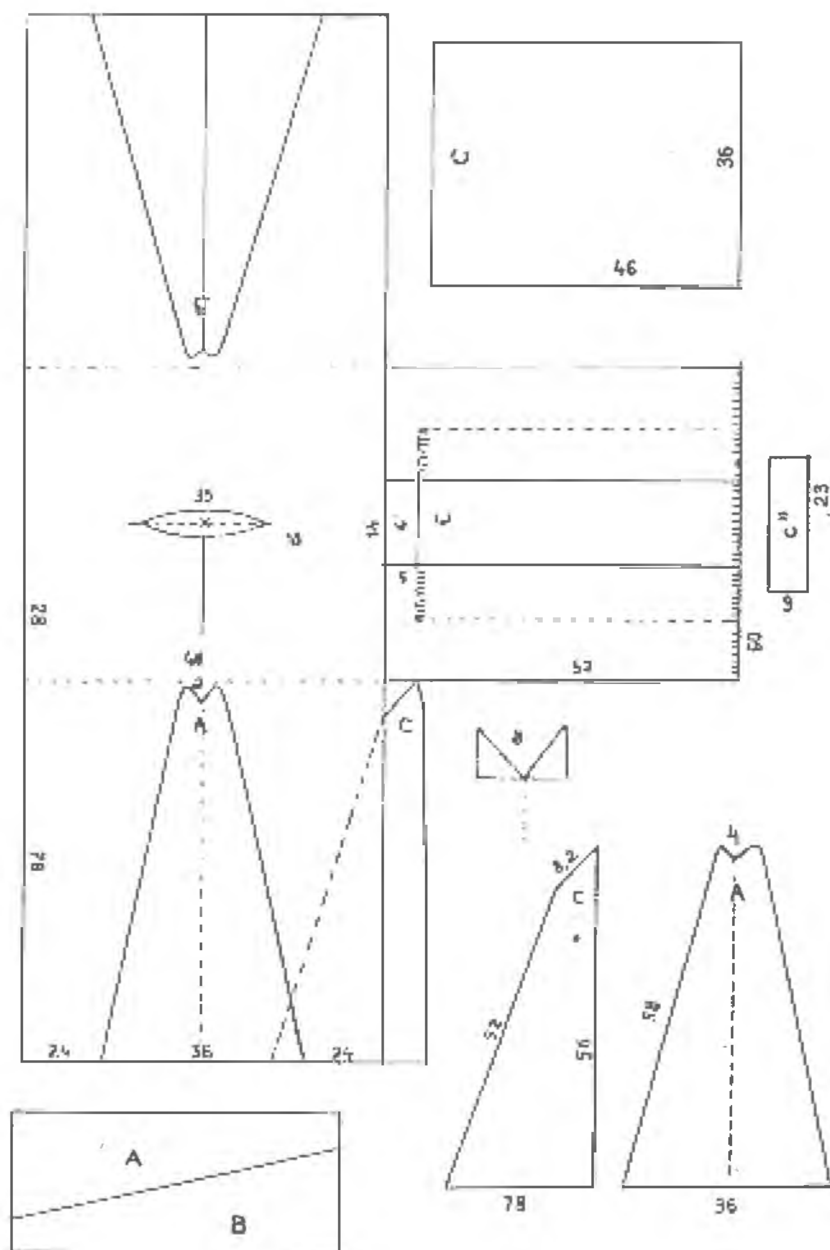

Fig. 140. — Croiul cămășii bărbătești.

este marginea îndoită a pânzei va fi o singură bucată, iar celălalt va avea o cusătură la mijloc, obținând astfel aceeași formă. Acesta din urmă va veni în spate. La fel se croiesc

Fig. 141. — Cămașa bărbătească.

Fig. 142. — Spatele cămășii.

„clinii" care vin subsuoară. Se croiesc „bărbiește". Unul va avea o cusătură la mijloc, altul va fi dintr'o singură bucată. Aceștia sunt numiți și „barbii de su mâni" (c).

Mânecile se croiesc din trei lați. Fiecare mânecă este alcătuită din trei piese. Cea din mijloc „băgătura mai scurtă" este încrețită, „o încrețe'n umăr", iar deasupra ei vine „umerelu" (plur. „umerei"). (Fig. 140, c'). La celălalt capăt mâneca este încrețită și adunată în „pumnar" (plur. „pumnari") (c''), care se numește și „guler".

„Speteala" („căptușeală în umăr și spate") se pune ca să țină mai mult cămașa.

Cusăturile ce se fac la o cămașe bărbătească, sunt: 1) gulerul; 2) „umereii"; 3) „pumnarii"; 4) pe marginea din jos a cămășii; 5) „barbii" și 6) cusăturile cu care se împreună părțile cămășii. (Fig. 144).

Cusăturile dela guler sunt aceleaşi ca la gulerul cămăşii femeieşti, cusut „pe dos" şi cu „tivitură" pe margini. Este cusut mai mult cu arnici negru, în care se pot remarca şi alte culori. Gura cămăşii este lucrată cu „ruptură", cu care se cos marginile cu arnici alb sau galben, şi „zîmţi" cusuţi pe margini.

La umerei şi pumnari se fac totdeauna aceleaşi „forme" cu motive geometrice, cusute cu arnici alb şi gălbui deschis până la portocaliu. Predomină însă albul. Printre cusăturile din care se execută aceste motive se remarcă „postăi" (un fir pe deasupra învăluit cu arnici, asemănător baghetelor) şi „pupurei" (mici găurele care se fac trăgând firele prin cusătura ce se face în cerc, din acelaşi punct). (Fig. 144).

Fig. 143. — Mâneca.

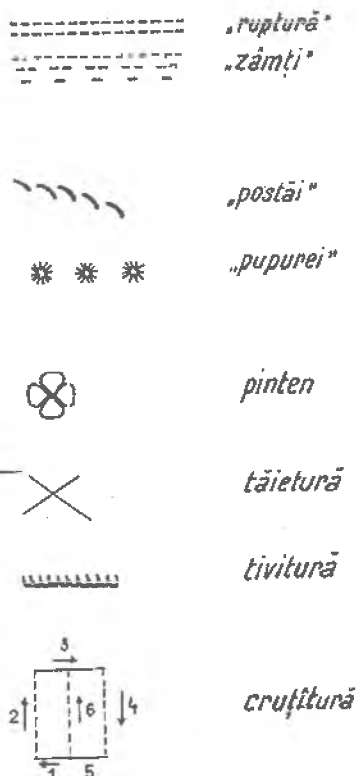

Fig. 144.—Cusături la cămaşe.

Marginile din jos ale cămăşii sunt lucrate ca şi gura cămăşii, cu „ruptură" şi cu „zîmţi" pe lângă care se mai fac uneori mici modele.

Cusătura aşa numită „barbi“ sau „barbură“, se face deasupra şi în capătul clinilor din piept şi spate. Ca formă, în special dispoziţia motivelor, se prezintă totdeauna la fel. Partea de deasupra care vine imediat sub gura cămăşii este formată din trei coloane verticale, împreunate, la picioarele cărora stă o bandă orizontală care le marchează limita atât prin poziţia, cât şi prin culoritul mai pronunţat al motivelor. In continuarea acestei dungi se fac mici „penuţe“ peste piept, linie până la care coboară şi speteala. Colţurile şi marginile clinului sunt cusute cu „tivitură“, iar între ele iarăşi trei coloane orizontale, care pornesc din cele trei unghiuri ascuţite ale clinului. Intre motivele din care se execută barbii, avem „pinten“ şi „tăietură“.

Cusăturile cu care se împreună părţile cămăşii sunt aceleaşi „cheiţe“ şi „umbreje“ pe care le cunoaştem dela cămaşa femeiască: „umbreaja tivită“, „umbreajă de colo şi dincoace“, „umbreaja meselor“ sau altele cu motive tipice ca umbreaja cu „zăluţă“, cu „crac“ şi cu „dârg“ („dârguţ“). Aceste „umbreje“ late în care se intercalează diferite motive, se mai numesc şi „turdeneşti“, ca un termen general, dar când urmează să fie definite, devin „mreajă cu zăluţă“, cu „crac“, etc. „Imbrejele“ cele mai bogate se fac în jurul umereilor, de două părţi cu două şire de-a-lungul mânecii şi deasupra peste umăr, între cele două şiruri de „pene“ ce taie transversal pieptul şi spatele pe la mijlocul barbilor. Celelalte părţi ale cămăşii se împreună cu „cheiţe“ simple. Pe lângă umbreje se fac uneori „pinteni“.

Increţiturile la umerei şi la pumnari se fac cu o cusătură specială numită „cruţitură”. Se face un patrat (Fig. 144), iar când se încheie şi se ajunge iar în punctul 1 se trece acul cu aţă pe sub linia 3 care este trasă mai întâi şi apoi se încheie cu linia 5. Această cruţitură este vizibilă pe lângă umerel şi pumnar.

Cusăturile se fac cu arnici şi cu „spemă“ (fuior tors subţire şi pregătit special). La bătrâni chiar şi pumnarii se cos cu „spemă“, dar mai ales cheiţele.

Să vedem acum prin ce se caracterizează cămaşa veche a singuraticilor bătrâni de azi, care a constituit cămaşa generală de acum 40—50 de ani.

In privința materialului nu putem constata nicio deosebire. Croiul de asemenea este identic.

Deosebirile esențiale sunt însă de formă și anume:

1) Mânecile nu erau încrețite și adunate în pumnari. Ele erau largi. Această notă constitue cea mai evidentă deosebire între cămașa din trecut și cea de azi. Se accentuează chiar că mânecile erau atât de largi, că atunci când „ridicai mâna să ducea până la susuoară și rămânea mâna goală“ [1]).

2) Avea o „ștergură“ legată de „chiotoare“, (o „năfrămuță“), un „merindar“ mai mic, țesută de femei. Aceasta fiind cusută de cămașe „se opăreau deodată“ [2]). Ea stătea la îndemână și când „era asudat să ștergea de năframă“, apoi „o băga după cura“ [3]).

3) „Chiotorile“ (băierile) erau cu ciucuri și lipseau nasturii decorativi.

4) In afară de acestea, mici deosebiri mai prezintă cusăturile. In primul rând, într'un trecut pe care numai amintirile ni-l mai pot reconstitui, ele erau făcute numai cu material pregătit în casă, cu „spemă“ (fuior) și „ață“ de lână dela oi negre, cu care se cosea gulerul. In perioada „arniciului“ (cca 100 ani) se mai poate stabili o fază veche, când cusăturile se fac cu negru și alb, mai ales alb mult la „umeruț“ și „barbi“ și cheițele de-a-lungul mânecilor, întovărășite de „pinteni“ lucrați cu negru. Marginile mânecilor erau lucrate tot cu „ruptureа“ întovărășite de diferite motive late, iar în ultima vreme de „umbreje“. Cusăturile făcute cu lână neagră deveneau cu timpul de un cenușiu domol și deosebit ca nuanță, care nu se mai găsește astăzi, decât întâmplător la câte un bătrân mândru de cămășile vechi cu mâneci largi și cusături puține, făcute cu „lână de pe oi“.

Constatăm deci că deosebirile sunt sau de formă — mai însemnată e lărgimea mânecilor — sau de piese anexe care s'au părăsit fără urmă, ca „ștergura“ și „ciucurii“ dela „chiotoare“, sau referitoare la cusături, dar și aici numai în mici amănunte de material și culoare. Dar materialul era determi-

1) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani și Lita Românească, Vlas Ion, 81 ani.

2) Iara, Veronica Chiorean, 73 ani.

3) Lita Românească, Vlas Ion, 81 ani.

nat de faptul că în acea vreme nu stătea la îndemână decât lâna şi cânepa şi tot în funcţie de material este şi culoarea. Era deci natural ca atunci când târgurile aduc „arniciul", acesta să înlocuiască treptat aţa mai greu de pregătit în casă. S'au păstrat însă întocmai motivele, dispoziţia lor, chiar dacă s'au mai îmbogăţit, iar coloritul a rămas în sensul tradiţiei păstrând predominant albul, lângă care astăzi ocupă un loc însemnat galbenul deschis al lanurilor de grâu, ceea ce dă o armonie desăvârşită realizată cu un gust surprinzător.

Cu privire la adausul „pumnarilor" şi o oarecare strâmtare a mânecilor, trebue să precizăm că aceste schimbări sunt de dată recentă, cca 50 ani. E interesant că „pumnarii" nu se prezintă în mod unitar, nici ca formă şi nici ca numire. Alături de „pumnar" se găseşte, tot atât de frecvent, numirea de „guler", numire întrebuinţată în timpuri mai vechi când de fapt pumnarul era mai îngust. In ultima vreme întâlnim şi o numire străină de „chezeleie",[1]) de sigur o influenţă vizibilă venită recent dela oraş, împreună cu moda manşetelor late.

De altfel introducerea pumnarilor şi strâmtarea mânecilor este privită cu un oarecare dispreţ, căci anunţă un moment important pentru vieaţa satului: Se simte un început de veac nou, care va trece prin toate manifestările de vieaţă socială, iar urmele lui se vor imprima în toate ramurile culturii populare şi în special în limbă şi port. Nouă nu ne rămâne decât să semnalăm şi să precizăm aceste influenţe, până când urmele lor se mai pot culege. Cu cât simţ al realităţii le remarcă poporul: „Când eram io copil, nu era numa popa cu păpuci şi numa un om cu cămeşe încreţită. Şi o zis popa: Vedeţi oameni buni, acum vine sărăcia în Ocoliş"[2]). De atunci însă cămăşile au trecut în ritm rapid la increţituri, şi astăzi după 60—70 de ani, abia mai poţi surprinde câte o cămaşe cu mâneci largi. (Fig. 145). Dar alături de acest semn al influenţei oraşului şi-au făcut loc şi multe altele în port, care toate la un loc constituesc acel început de sărăcie prevăzut acum câteva decenii. Odată cu diferite modificări pătrund şi multe

1) ung. kéz = mână.
2) Ocoliş, Creţu Todor, 75 ani.

obiecte de port, care nu mai sunt produse ale industriei casnice şi costul lor nu poate fi acoperit din bugetul ţăranului.

Astăzi această cămaşe bătrânească se găseşte numai în satele: Ocoliş, Runc, Poşaga şi Sălciua. Aici este bine păstrată şi generală pentru toate vârstele şi categoriile sociale. In satele mărginaşe, cercetate de noi, ea a existat până acum 30—40 de ani în aceeaşi formă. A fost părăsită în scurt timp importând alta străină dela oraş. Formele de amestec realizate aici le vom expune la sfârşitul acestui capitol.

Aria de răspândire a acestei cămăşi nu se limitează însă la satele cercetate de noi. In regiunea Sibiului se poartă şi astăzi această cămaşe.

Cioarecii

Cioarecii sunt din pănură albă. Nota care îi remarcă dela prima vedere constă tocmai în această culoare albă, fără tiviturile de postav colorat şi buzunarele ciorecilor străini din satele mărginaşe. O altă caracteristică a cioarecilor vechi locali o formează croiul, prin care cusătura este înapoi şi nu pe margini. (Fig. 145, 146). Aceştia sunt cioarecii aşa zişi „româneşti". Dar tot atât de caracteristice sunt şi cusăturile care corespund în mare măsură, atât din punct de vedere util cât şi estetic. Le vom examina pe fiecare în parte.

Croiul se execută de fiecare femeie în casă. Se remarcă însă că nu este tocmai uşor şi de aceea nu toate femeile ştiu croi bine cioarecii, în aşa fel ca să stea drepţi. Totuşi croiul lor este foarte simplu.

Pentru o pereche de cioareci trebuesc 3 coţi de pănură având o lăţime de 3 palme (60 cm).

Părţile din care se alcătuesc cioarecii sunt: 1) „cioarecu" (Fig. 147, a) propriu zis, format din două bucăţi similare, având lungimea şi lărgimea dictate de dimensiunile persoanei căreia îi este destinat; 2) „fundu" (b), bucata care vine dinapoi; 3) „puii" (c), două piese similare care vin de cele două părţi ale fundului şi 4) „berţile" care se adaugă în jurul mijlocului (d). Pentru ca ciorecii să şadă bine, fundul şi puii trebuesc tăiaţi din aceeaşi bucată, iar „urechea"

Fig. 145. — Lazăr Ion, 74 ani din Orăști.

Fig. 146. — Bleanț Zaharia, 54 ani, din Belioara.

trebue scoasă pentru ca să stea bine cusătura. Altă condiție esențială este ca cioarecu să nu fie mai strâmt din jos ca o palmă, iar la pui cioarecul trebue să fie de o palmă și trei degete. Altfel este strâmt. Marginile de din jos vin „înduplecate", adică răsfrânte în sus.

Tot acest croi se execută după ochi, măsurând numai cu palma, însemnând cu creionul și tăind apoi după ochi. Dacă femeia nu are această siguranță, croiește după alți cioareci mai vechi.

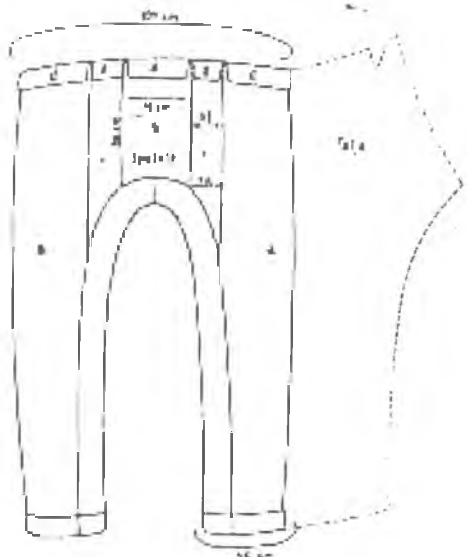

Fig. 147. — Croiul cioarecilor.

Cusăturile. In primul rând cioarecii se „strâng într'o ață", după aceea se „dupăcesc". Cusătura cu care se împreună părțile cioarecilor se numește „dupăceală" („îndupăceală" cu pronunțarea populară „dupășeală"). Mai demult se făceau în locul „dupăcelii „cheițe". Marginile din jos ale cioarecilor se tivesc cu o altă cusătură, care se numește tot „dupăceală". (Fig. 148). La marginile de din sus se adaugă „berțile" (sing. „beartă"), patru bucăți care sunt prinse de cioarec, cu o cusătură numită „foiește". Aceste berți sunt îndoite în față, iar capetele lor se prind de cioarec prin cusătura numită „ptișalău". Se obțin astfel mai multe urechi prin care se introduce „ața" cu care se strâng în brâu cioarecii. Toate aceste cusături sunt făcute cu „ață de lână toarsă din păr".

Cioarecii constituesc îmbrăcămintea esențială pentru timp de iarnă și chiar și în timpul verii pentru bătrâni. In zilele calde însă, unii poartă „izmene" largi din pânză de cânepă. Chiar și izmenele erau cu cheițe în lături, iar pe din jos cu „sălbănaș". Astfel de izmene se poartă și iarna pe sub cioareci.

In ultimul timp tinerii poartă vara mai mult pantaloni strâmţi pe picior făcuţi din pânză albă.

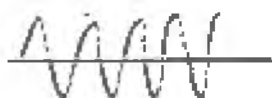
Acesta este portul general al satelor Ocoliş, Runc, Poşaga şi Sălciua. Formele de amestec obţinute în satele răsăritene cu cioareci din pănură sură, croiţi cu dunga în margine, sau pentru bătrâni cioareci albi cu tivituri de postav colorat şi cu buzunare, sau pantalonii strâmţi din pânză de cânepă vopsiţi negri şi croiţi la „sabăi", îi vom prezenta la sfârşitul capitolului, ca fiind formele cele mai decadente ale portului popular, în care nu se mai pot urmări decât slabe note locale.

dupăşeală (cusătură cu care se împreună cioarecii)

dupăşeală (cusătură cu care se tivesc marginile de dinjos)

foieşte

Fig. 148. — Cusături la cioareci.

Curaua

Astăzi sunt puţini tineri care-şi mai încing mijlocul, peste cămaşe. Mai ales vara, tinerii şi chiar şi mare parte dintre bătrâni, umblă neîncinşi. Curelele care se cumpără acum sunt înguste de două-trei degete. Alături de aceste curele înguste găsim bătrânii care-şi poartă curelele cumpărate acum 30—40 şi chiar 50 de ani. Acestea sunt late şi se încheie cu „încuietori". Unele sunt de o palmă, altele cuprind întreg mijlocul până subsuori. (Fig. 146). Se menţionează că aceste curele cu încuietori se cumpărau în târguri dela Mărginenii Sibiului, care le aduceau până aici. Le cumpărau când erau tineri şi tot aşa purtau până îmbătrâneau. Deodată cu această cura, Mărginenii introduc şi numirea ei de „şerpar", care dispare în scurt timp.

Amintirile ne precizează însă că în vechime s'a purtat

tot o astfel de „cura lată“, făcută din „piele de vită“, care ajungea până subsuoară. Peste aceasta se încingeau cu o „cura cu bumbi“ lată de trei degete, dar lungă de se înfășurau de trei ori. Această cura bătută cu bumbi de metal, era făcută de Țiganii locali.

In aceste curele late se păstra, cuțitul cu teacă și tot după cura se punea „ștergura“ dela cămașe.

Condițiile de traiu de până acum 100 de ani îi impuneau și un alt rol, căruia această cura lată îi corespundea efectiv. Curaua lată răspunde mai puțin unui scop estetic și tot atât de neînsemnată este ca păstrătoare a cuțitului. Rolul ei principal este de a apăra corpul bărbatului în timpul muncilor grele fizice. Eforturile la care oamenii de munte sunt mereu siliți, fie la pădure, fie la diferite transporturi, cereau un scut. Curaua oferea astfel rezistență tensiunilor musculare și ferea mijlocul de răceli.

B. *Piese accesorii*

Piese din piele.

Piesele obișnuite pentru timp de vreme rece sunt pieptarul și cojocul. Cu privire la caracterele lor generale, cele spuse la portul femeiesc rămân și aici în vigoare. Câteva note particulare ne prezintă numai forma pieptarului.

Pieptarul bărbătesc este de două feluri: 1) cel bătrânesc care este „înfundat“ adică închis într'o parte sub brațul stâng și 2) pieptarul încheiat înainte, formă caracteristică tinerilor. Ele se deosebesc nu numai ca formă ci și ca ornamentică. Cel vechiu este foarte puțin împodobit prin câteva cusături cu lână colorată. (Fig. 150). In schimb cel nou este încărcat cu aplicații de piele roșie sau neagră cu șireturi de piele și „forme“ cusute cu lână.

Pieptarele bătrânești se mai găsesc astăzi prin satele Ocoliș, Poșaga, Sălciua și Lunca. Alături de ele, tinerii au pieptare împodobite. Un grad și mai înaintat al acestor pieptare împodobite, îl reprezintă pieptarele din jurul Ierii, încărcate la maximum cu piele roșie, din care cauză sunt numite și „pieptare roșii“. Acest cerc de influență străină este de dată re-

Fig. 149. — De vorbă în Ocoliş.

Fig. 150. — Sălciua-de-Sus, Buleandră Simion, 72 ani

centă. La Cacova Ierii, un informator își amintește foarte bine de pieptarele vechi care până acum 20 de ani erau la bătrâni „albe de tot", iar la cei tineri cu puține „pene roșii"[1]). In evoluția rapidă din ultimul timp, în cele mai multe sate răsăritene, pieptarul a fost chiar părăsit și înlocuit cu alte forme recente, făcute din pănură.

Cojocul se păstrează și la bărbați sub aceeași formă ca la femei. Cât timp cojocul este nou, se poartă numai în zile de sărbătoare și numai „dacă se mai învechește îl mai iau și în alte zile".

Cojocul este o piesă din ce în ce mai rară. Chiar și în regiunea Ocolișului și Sălciua, ele se mai găsesc foarte rar la bărbați. In regiunea Băișorii, ne-au rămas numai informațiile precise: „Cei bătrâni aveau cojoace lungi, cu mâneci lungi până din jos de genunchi"[2]). Iar în ceea ce privește ornamentica „erau din piele de oaie, albe și cu un pic de brânel"[3]).

O piesă ce se mai poartă pe timp de iarnă și de vreme rea este *bonda*. Ca întrebuințare ea are o destinație profesională. Bonda este îmbrăcămintea caracteristică păcurarilor și într'un sens mai larg drumeților. Oricât ar fi de frig, oamenii în sat nu poartă bondă, numai în cazul că pornesc iarna la drum, undeva mai departe. Bonda este lungă până în pământ, din piele de oaie albă și se poartă cu lâna în afară.

Piese din pănură.

Piesele din pănură, purtate de bărbați sunt aceleași ca la femei: țundra și frișcăul, iar piesa dispărută este gluga.

Țundra se prezintă sub trei faze: Sub forma ei generică: 1) „cu cline" albă curată, care numai în mod sporadic supraviețuește până astăzi (Fig. 151); 2) „cu postav" colorat și 3) „tivită" cu postav negru sau „mnierâi", cea din urmă fără cline, mai scurtă și cu totul de altă formă, păstrând totuși numirea de țundră.

Frișcăul (Fig. 139) și *gluga* sunt descrise la portul femeiesc, față de care nu prezintă nicio deosebire decât a dimensiunei. Și aici aceste piese vechi, chiar și țundra sub forma

1) Cacova Ierii, Rafailă Vasile, 90 ani.
2) Băișoara, Vâtca Lisandru, 83 ani.
3) Hășdate, Neamț Nicolae, 69 ani.

ei ultimă, cu postav sau tivită este treptat înlocuită în satele răsăritene cu „uioşul" şi „căbatul" de influenţe străine. Dar de sub denumirea de „ţundră" se găseşte aici chiar şi când are un croi cu totul orăşenesc, numai pentru faptul că este de culoare sură, faţă de uioşul cu acelaşi croi, vopsit în negru sau albastru. Ţundra şi frişcăul rămân încă vii în satele Ocoliş, Poşaga, Sălciua, în care formele arhaice sunt bine păstrate.

C. *Forme recente*

In satele mărginaşe, din jurul Ierii şi Băişorii, portul bărbaţilor nu mai păstrează nimic din specificul local. In locul cămăşii vechi, semnalată prin toate satele până acum vreo 30—40 de ani, găsim astăzi o cămaşe de pânză albă cu „pături" (pliuri) pe piept, încheiată cu nasturi. La gât are un guler lat de unul-două degete încheiat tot cu nasturi. Mâneca este strâmtă, încreţită, şi cu „chezeleie" al căror nume vechiu era tot „guler". Gulerul la gât şi la mâneci este cusut cu arnici alb „după fir" sau după „roizoleală". Celelalte cusături sunt făcute cu maşina. Cămaşa nu mai este croită de fiecare femeie în casă, ci e dată la cusătoare sau chiar dacă este croită este dusă la cusătoarea care are maşină de cusut.

Alături de această cămaşe, se mai găseşte una, cu un croi cu totul orăşenesc, fără nicio cusătură la guler sau mâneci.

Cu privire la cioareci, aceştia au rămas încă în majoritate sub forma lor originală, albi. Totuşi nu se mai prezintă sub aspectele lor caracteristice locale, ci de o vizibilă influenţă străină. Cusăturile sunt în margini şi au tivituri din postav. Cei tineri poartă cioareci din pănură sură, croiţi la „sabăi". Pentru timp de vară se poartă izmene largi, albe, dar mai mult „pantaloni" strâmţi din pănură vopsită neagră, sau pentru vară din pânză tot vopsită.

Pe deasupra în timpul verii se poartă numai un „laibăr" (fără mâneci) de pânză sau de pănură neagră sau sură. Acesta mai este numit şi „lăibăruţ" faţă de laibărul cu mâneci numit tot „laibăr", iar când este de pănură „laibăr de lână". Acest laibăr cu mâneci când este vopsit se numeşte „uioş".

Pentru un laibăr sunt necesari trei coţi de pănură, iar pentru un uioş opt coţi. Croiul lor este „românesc" păstrând încă din croiul ţundrei spre deosebire de „uioş" care este „înfundat" şi este „unguresc" având un croi orăşenesc strâns pe corp. Iarna uioşul se îmbracă peste laibăr. O altă piesă şi mai orăşenească este „căbatul" [1]) mai lung decât uioşul, care se face fie din pănură neagră, fie de cumpărat.

4. INCĂLŢĂMINTEA

Incălţămintea prezintă în general importante probleme. Ea stă în cea mai strânsă legătură cu felul de traiu al locuitorilor, cu felul pământului pe care trăiesc şi cu însăşi ocupaţia lor. Nu este o simplă întâmplare felul de încălţăminte. Ea este cea mai puţin susceptibilă de influenţe străine şi cea din urmă în port care se supune influenţelor din afară. O podoabă în îmbrăcăminte, o cusătură, un croi chiar, sunt uşor de schimbat, după gustul şi moda vremei, în aceeaşi măsură în care pe marginea utilităţii lor, îngădue desvoltarea artisticului. Incălţămintea nu oferă astfel de posibilităţi. Ea răspunde unui singur scop: utilul. Şi prin aceasta este expresia directă a felului în care se manifestă acest util: 1) Cum este pământul pe care se circulă, cu dealuri şi văi sau stepă întinsă? 2) Care este felul de traiu al locuitorilor, stabili sau nomazi şi ce ocupaţie au?

Să încercăm să analizăm fiecare punct aşa cum se prezintă în regiunea noastră.

Dintr'un total de aproximativ 40 de sate, cca 15 alcătuesc un mănunchiu unitar şi arhaic, păstrând până astăzi portul local. El ne-a dat posibilitatea să-i cunoaştem şi să-i studiem cu precizie în cele mai mici detalii caracterul său. In imediată apropiere, un alt mănunchiu de sate, care prin poziţia lor geografică, formează un fel de apărătoare a acestei comori şi a fost deci expusă tuturor influenţelor venite din afară, fie dela Unguri şi Saşi, fie în ultimul timp dela oraş. Am arătat în primul capitol, legăturile pe care aceste sate le-au avut permanent cu cele din munte mai izolate. Aceasta a deschis şi drumul influenţelor până în colţurile cele mai ascunse. Ele

1) ung. kabát = veston.

s'au manifestat mai mult în ornamentică şi în general în ceea ce priveşte materialul. Acolo unde piesa nu răspundea în primul rând unui scop artistic, tot ce a venit din afară a căzut ca impropriu.

Să ne gândim bunăoară la opincă. Ea a fost încălţămintea de veacuri într'o regiune de deal şi vale, de păşuni şi păduri, în care omul circula după sezon, într'un spaţiu limitat, cu vitele sale, fiind mereu legat de o locuinţă stabilă unde era centrul gospodăriei şi între altele împrăştiate în diferite părţi ale muntelui cu fânaţe şi păşuni. Şi locuitorii acestei regiuni au circulat mereu — aşa cum arătam în primul capitol — în acest spaţiu limitat.

De unde au venit influenţele străine? In mod cert dinspre basinurile locuite de Unguri. Deşi stabiliţi în părţile acestea abia după anul 1000, ei au pus stăpânire numai pe locurile de şes, de dealuri domoale, de-a-lungul arterelor mari de circulaţie comodă ca drumurile Cluj—Săvădisla—Iara sau basinul Trăscăului. Originari din stepele orientale, încălţămintea lor de totdeauna era cisma. Ea răspunde însă altor condiţii de traiu, cu toată certitudinea nu de pedestru domol, cu fluerul după turma sa, urcând şi coborînd mereu printre poieni sau stabil legat de colibă pentru timp de iarnă cu oile şi vitele sale şi de gospodăria cu semănăturile alături, ci de nomad care cutreieră stepa călare, trăind din pradă şi vânat. Condiţiile de traiu sunt deci esenţiale. Cisma îşi are obârşia în şesurile întinse ale Asiei. Opinca este încălţămintea de totdeauna a Geto-Tracilor legaţi de spaţiul carpatic şi balcanic, al căror nomadism mai mult pedestru nu se săvârşia decât în cadrul unor deplasări sezoniere, totdeauna aceleaşi, plecând dela un centru care era reşedinţa familiei şi a gospodăriei.

Aceste două piese de obârşii diferite îşi dau întâlnire şi în regiunea noastră. Se împrumută reciproc. Intr'un timp poartă şi Ungurii opinci, în legătură de bună seamă cu ocupaţia lor de agricultori şi crescători de vite cu care s'au stabilit aci. Un informator din Hăşdate ne redă o informaţie a unui Ungur din Săvădisla şi Litenii de Sus: „Mai demult o umblat şi ei (Ungurii) cu opinci şi cioareci albi. Cisme numa de sărbători o avut. Un Ungur din Lita Ungurească (Li-

tenii de Sus) o spus că el s'o cununat acum 50 de ani în opinci" [1]). Ungurii păstrează însă cisma pentru zile de sărbătoare ca o supravieţuire a formei lor arhaice. Pentru noua lor ocupaţie, de agricultori stabili, cisma este improprie şi de aceea o vedem curând înlocuită cu „păpuci", care pătrund acum deopotrivă şi la populaţia românească. Dar păpucii nu corespund muncilor agricole şi introducerea lor este privită cu un sentiment de dispreţ. Prezentăm tot informaţia acelui Ungur din Săvădisla, redată de informatorul nostru din Hăşdate: „O văzut că-şi fac oamenii păpuci sclipitori şi o zîs că amu vine la noi sărăcia, că ălea nu să ţîn de oamenii muncitori care sapă la pământ şi lucră" [2]). Un alt informator din Filea-de-Jos ne afirmă cu certitudine: „Tăt opinci am purtat, cu păpuci era vorba că numa robii umblă — io păpuci n'am purtat niciodată" [3]).

Piese arhaice.

Forma veche de încălţăminte este opinca. Ea este şi astăzi frecventă în satele apusene ale regiunii cercetate şi o găsim pretutindeni alături de cisme şi păpuci.

Cu privire la forma şi croiul opincilor bărbăteşti nu avem nimic de adăugat faţă de cele spuse la portul femeiesc. (Fig. 138). Bătrânii de azi accentuează doar că mai demult bărbaţii făceau opincile din piele de pe vite, cu păr, „lucru mocănesc", se adaugă astăzi cu un dispreţ faţă de acele timpuri primitive. Opincile sunt tot cu „gurgui", numit şi „creastă". In opinci bărbaţii poartă „obiele" de pănură sau „colţoni" scurţi asemănători cioarecilor femeieşti.

Tot printre piesele vechi trebue să menţionăm cismele vechi aşa zise „româneşti", făcute din piele de vită, late şi lungi până din sus de genunchi. Ele sunt prezentate ca deosebite cu totul de cele ungureşti cunoscute la Liteni şi Trăscău.

Piese recente.

Forma recentă de încălţăminte este cea orăşenească: *ciorapi* împletiţi sau cumpăraţi şi *„păpuci"* sau *„cisme"* confecţionate.

1) Hăşdate, Neamţ Niculae, 69 ani.
2) Idem.
3) Filea-de-Jos, Darie Bunea, 84 ani.

Fig. 152. — Marc Chiampău, 74 ani, din Runc.

V.
C O N C L U Z I I

Industria casnică textilă şi portul nu trebuesc privite ca fenomene izolate, fără nicio legătură cu restul vieţii satului. Aşa cum un etnograf s'ar mulţumi să studieze descriptiv tehnica industriei casnice, un economist rentabilitatea, sau istoricul de artă aspectele artistice, pentru noi — în cadrul concepţiei sociologice[1]) — atât industria casnică cât şi portul se încadrează în mod organic în întregul complex de vieaţă a satului.

Trebue să subliniem în mod deosebit legătura continuă pe care o are portul ca manifestare artistică, cu ansamblurile sociale în care se integrează. In general la port şi în special la industria casnică textilă, fenomenul artistic nu îndeplineşte o funcţiune exclusivă. El apare uneori printr'o surprinzătoare manifestare în port, dar rămâne aproape neînsemnat la unele produse ale industriei casnice textile. Când se remarcă în mod deosebit se datoreşte mai mult factorilor sociali (opinie publică, modă, fală, prestigiu social). In general se poate afirma, chiar dela prima vedere, că decoraţia apare mai mult la piesele recente. Analizate în cascada generaţiilor, piesele de port femeiesc şi bărbătesc deopotrivă, cu cât sunt mai vechi, cu atât sunt mai simple. Note

1) Concepţia sociologică reprezentată de Profesorul Dimitrie Gusti, după care s'au făcut toate cercetările monografice româneşti şi după ale cărei principii ne-am condus şi noi în această cercetare de teren, concepţie ce obligă pe fiecare cercetător, chiar atunci când urmăreşte o problemă specială să nu piardă din vedere înlănţuirea şi dependenţa ei de toate celelalte aspecte ale vieţii sociale caracterizate tocmai prin înfăţişarea unui tot complex.

de podoabă apar în port şi în legătură cu destinaţia piesei: pentru zilele de lucru, sau de sărbătoare având cusături mai multe. De asemenea cele mai vechi au culori naturale, mai şterse, oscilând între alb, negru şi roşu, iar cele mai noi în culori vii, pe de o parte din motivul că aşa se găsesc în comerţ, iar pe de altă parte fiindcă aşa cere gustul evoluat al zilei. Am remarcat la portul vechiu local, frumuseţea şi distincţia cămăşii cu ciupag, cămaşe care astăzi este pe cale de dispariţie. Lumea lor s'a stins: „Ălea le-am adevăsît" [1]) (prăpădit), sau „Noi le-am gătat" [2]) ne spuneau femeile. Aceasta nu vrea să însemneze că toate cămăşile cu ciupag au fost purtate şi nu se mai puteau coase altele. Din contră, prin toate satele din depresiune am găsit nenumărate cămăşi cu ciupag prin lăzi, dar nu le mai purta nimeni. Motivul este extrem de natural: le trecuse moda. Da, această *modă* joacă un rol important în portul popular. Formele ei au de asemenea caracteristicile şi particularităţile unei epoci, tot aşa cum moda apare şi dispare pretutindeni. Intre caracterul modei la oraş şi cel dela sat este însă o deosebire capitală. Primul este de natură dinamică şi se caracterizează prin revoluţia unei noutăţi totale, al doilea este static şi se caracterizează prin *evoluţie*. Am văzut fazele lente de evoluţie la fiecare piesă de port. Şi odată trecută moda unei piese nimic n'o mai poate readuce. Să dăm iarăşi de exemplu cămaşa cu ciupag, pe care astăzi doar câte-o femeie bătrână o mai ia câteodată „ca de poveste" [3]). Aparţinând trecutului, ele nu numai că devin astăzi o apariţie stranie, dar portul lor este privit cu multă ironie. „Unele femei ar mai purta portul bătrânesc (cămaşe cu ciupag, zadic, şurţ de lână) da le râd în sat. Au lână, au de toate, da nu le pot purta" [4]), sau „Amu nu mai poţi umbla cu haine de ălea, că amu te râd", ne spunea o femeie din Filea-de-Sus [5]), unde demult se părăsise acest port şi se păstra numai în lăzi. Aşa am umblat „c-aşa ne-o fost portu" [6]) dar şi „fără ciupag îs faine

1) Cacova Ierii, Bica Maria, 63 ani.
2) Runc, Veronica Ionici, 70 ani.
3) Muntele Băişorii, Maria Grozav, 86 ani.
4) Ocoliş, Maria Popa, 56 ani.
5) Filea-de-Sus, Ana Gârbovan, 87 ani.
6) Băişoara, Luca Marie, 72 ani.

(cămăşile) că „aşa-i portu". Prin prisma de sfidare a piesei demodate, cămaşa cu ciupag primeşte astăzi tot felul de observaţii de natură practică, care chiar dacă au contribuit într'o măsură oarecare, nu erau esenţiale: a) erau prea închise la gât şi ţineau prea cald la piept; b) cereau prea mult timp pentru lucru; c) zadia era pretenţioasă, cerea totdeauna poale curate (dar cu rochii e mai bine); d) zadia era grea, fiind toată de lână şi cădea în jos (nu stătea ca rochia cu laibăr); e) cu lâna cu care ţeseai atunci o zadie, îţi cumperi două rochii. In realitate determinant era cuvântul modei. O bătrână din Lita [1]), originară din Hăşdate, spunea că acum 50 de ani, când s'a măritat, venise din Hăşdate — unde portul vechiu nu se părăsise încă — cu cămaşe cu ciupag şi zadie, dar în Lita nu purta nimeni şi au râs-o. Şi atunci cămăşile acestea care nu mai puteau fi purtate din cauza modei, se vindeau sau se prăpădeau. Unele erau transformate scoţându-li-se ciupagul, altele erau stricate „de obiele". Zadiile în special, multe la număr, erau vândute, uneori pe-o icoană şi de cele mai multe ori pe lână la Săgaja. In acest fel portul vechiu local se retrăgea şi el în satele de munte, unde moda lui este încă în floare şi de unde sfidează la rândul lui o modă străină şi improprie. Chiar şi bătrânele care l-au purtat dar l-au părăsit în ultimii ani, desconsideră noul port orăşenesc: „Ăla o fost bun port. Amu-şi iau nişte levelendre de'nghiaţă. Amu umblăm cu rochii" [2]). Lipsa continuităţii este remarcată pretutindeni în satele din răsărit unde portul vechiu a dispărut: „Amu au păsturi (cătrinţe săliştene), da nu-i portu ăla care-o fost aici, tot nu-i rumânesc" [3]). „Mai frumos o fost portu de demult şi mai lesne pentru lucru" [4]). Aici moda s'a caracterizat deci în ultimele decenii tot printr'o revoluţie în port, părăsind total portul vechiu şi adoptând altul orăşenesc sau din altă regiune, cum a fost cazul celui săliştenesc introdus prin acţiunea învăţătoarelor şi a Străjii Ţării. El a degenerat prin amestec în diferite forme, la care nu mai poate fi vorba de reprezentări artistice.

1) Lita, Ana Ilea, 67 ani.
2) Şchiopi, Lina Bologa, 86 ani.
3) Şchiopi, Popa Gh., 73 ani.
4) Agriş, Luca Vasilie, 90 ani.

Intervențiile politice și administrative au un rol covârșitor în reglementarea portului și a industriei casnice textile. In primul rând centrele politice suprapuse peste centrele economice intensifică relațiile dintre oraș și sat. Astfel a fost Iara (sediul plășii, judecătorie) care a atras în mod săptămânal toate satele din jur. Deoarece cazurile de procese se țineau tot în zi de târg, s'a schimbat chiar denumirea târgului în aceea de „mărturie", ziua în care mergeau la mărturie (ca martori în diferite procese).

In afară de aceste intervenții indirecte, care decid și ele evoluția portului, avem o seamă de manifestări politice care sunt extrem de importante pentru industria casnică textilă, caracterizate fie printr'o *lipsă de acțiune la timp*, fie printr'o *intervenție nepotrivită.* In prima categorie avem lipsa de încurajare și chiar combatere a industriei casnice textile, iar în a doua categorie introducerea unui tip de port nelocal și încurajarea lui, de multe ori pe cale administrativă, prin „Astra" și „Straja Țării". Să vedem care sunt problemele ce se pun la fiecare și la ce efecte s'a ajuns prin aceste manifestări.

In prima categorie, cu privire la importanța industriei casnice și la rolul ei în vieața socială și economică a țării, alături de marea industrie, s'au pus serioase probleme în timpul ultimelor decenii [1]). Se pare că industria casnică textilă interesează astăzi numai în cadrul economiei naționale, deși mai presus de o importanță economică și artistică, cu funcții sociale precise, ea este baza întregii vitalități a neamului nostru. In studiul de față am remarcat paralelismul între diminuarea industriei casnice textile și pierderea portului și odată cu acest patrimoniu național a însăși puterii de rezistență a neamului. Am văzut cum industria casnică textilă a a fost înlocuită rând pe rând cu obiecte dela oraș. In câteva decenii și-au pierdut portul arhaic regiuni întinse, înlocuindu-l cu rochii de stambă și mătăsuri. Sărăcia înflorește minunat sub masca strălucitoare a mătasei artificiale. De altfel începutul acesta de sărăcie, marcat prin afluența obiectelor

1) Cf. Lucia Apolzan, Promovarea industriei casnice, Tribuna, Cluj, An. IV., Nr. 294 (21. XII. 1939).

dela oraş este semnalat chiar de popor. Cu cât simţ al realităţii sunt remarcate: „Când eram io copil, nu era numa popa cu păpuci şi numa un om cu cămeşe încreţită. Şi o zîs popa: Vedeţi oameni buni, acum vine sărăcia în Ocoliş"[1]), sau „O văzut că-şi fac oamenii păpuci sclipitori şi o zîs că amu vine la noi sărăcia, că ălea nu să ţin de oamenii muncitori care sapă la pământ şi lucră"[2]). Se simte deci un început de epocă nouă a unei infiltrări de elemente străine netradiţionale, care vor trece prin toate manifestările de vieaţă socială, iar urmele lor se vor imprima în toate ramurile culturii populare în special în limbă şi port. Nouă nu ne rămâne decât să le semnalăm şi să precizăm aceste influenţe, până când urmele lor se mai pot culege.

Aceste infiltrări duc la importante pierderi din punct de vedere economic şi cultural. Pe de o parte ne mai lucrându-se în cadrele industriei casnice, sătenii sunt obligaţi să cumpere prea multe lucruri dela oraş, care pe lângă faptul că sunt de proastă calitate, desechilibrează bugetul gospodăriei, nimicindu-i situaţia autarhică pe care o avea în trecut. Pe de altă parte, deodată cu introducerea obiectelor cumpărate din şatră, dispare unul din cele mai importante capitole ale artei populare, cu tot pitorescul broderiilor şi ţesăturilor, precum şi al portului, care au atras totdeauna atenţia şi admiraţia străinătăţii.

In afară de aceste probleme, trebue să accentuăm nu numai lipsa încurajării industriei casnice textile din partea Statului, dar chiar contribuţia Statului la dispariţia ei. Astfel avem impozitele pentru şteze şi vâltori, mult prea urcate pentru venitul acestor mici întreprinderi. Pentru un cot de pănură se plăteşte 3 lei, iar pentru obiele 1 leu (1939). De sigur că această plată este mică faţă de impozitul de 960 lei pe an, pe care îl plătesc ştezarii, calculat în mod greşit după forţa apei, neţinând seamă de randamentul instalaţiei. La aceste greutăţi se adaugă altele. Mecanismul este vechiu, făcut numai din lemn, ori lemnul se uzează uşor şi întreprinderea se strică. Dacă în tim-

1) Ocoliş, Creţu Todor, 75 ani.
2) Hăşdate, Neamţ Niculae, 69 ani.

pul sezonului de lucru, întreprinderea stagnează două-trei zile până se fac reparaţiile, paguba este însemnată. Pe de altă parte întreg sistemul este extrem de arhaic şi el necesită o grijă deosebită, căci pănura se poate strica uşor şi atunci paguba ştezarului se ridică chiar şi la câteva mii de lei. De bună seamă că la stabilirea acestui fel de impozite nu s'a avut de loc în vedere că aceste mici industrii săteşti au nevoie de încurajare din partea Statului şi nici de cum nu trebue să constitue un venit important pentru Stat. Proprietarii se plâng pe drept cuvânt, de greutăţile cu care se luptă ca să poată menţine totuşi întreprinderea, întru cât ea răspunde unor necesităţi locale de mare importanţă: însăşi îmbrăcămintea locuitorilor, care aci este în întregime un produs al industriei casnice. Adevărul e că din contră, în loc de o încurajare, darea s'a majorat chiar. Inainte cu 3—4 ani era 600 lei. Şi ca să amintim numai în treacăt „în vremea ungurească a fost 3 coroane" [1]), sigur nu din prea multă grije faţă de Valahi, ci mai de grabă din neatenţie faţă de acest mecanism arhaic, care pentru conducătorii unguri nu prezenta nicio perspectivă şi nicium pericol. Şi într'adevăr în ultimele două decenii, numărul ştezelor scade simţitor. Pretutindeni le găsim urmele, ca un semn pentru viitoarea stare a industriei casnice textile.

A doua categorie de manifestări culturale şi politico-administrative care pot da naştere la importante schimbări în domeniul portului este problema care a preocupat multă lume în ultimul timp, aceea a reînvierii portului românesc în regiunile unde portul local a dispărut. Greutatea s'a ivit îndată ce s'a pus problema ce costum să se introducă într'o regiune oarecare. Specialiştii şi-au spus cuvântul în această privinţă, indicând introducerea costumului local dispărut, când el se poate reconstitui exact pe bază de cercetări, sau în caz contrar, introducerea tipului de port din regiunea cea mai apropiată în care s'a păstrat un port arhaic. Aşa ar fi fost normal şi astfel de iniţiative meritau toată lauda. Dar nu toţi au crezut de cuviinţă să ţină seamă de această elementară condiţie. Intelectualii satelor (învăţător, preot, primar, notar) — cum s'a întâmplat până în regiunea cercetată de noi — dintr'o iniţia-

1) Runc, Ionici Todor, 70 ani.

tivă lăudabilă de altfel, de a vedea pe Români îmbrăcați în haine românești, dar neținând seamă de condiția esențială, au introdus portul săliștean, care n'a existat niciodată în regiune. Aspectele rezultate din combinarea portului săliștean cu nota lui de alb și negru, cu iia musceleană încărcată de fluturi și fir, sau cu o cămașe așa zisă cu „pene" (modele luate din albume) sunt de-a-dreptul detestabile și adeseori nu sunt lipsite de grotesc. Această acțiune pe de o parte era organizată prin Astra și Straja Țării, pe de altă parte pornea din proprie inițiativă, prin îndemn dela unul la altul. Ea se înfăptuia într'un timp când vechiul port local abia dispăruse, iar amintirea lui era încă foarte vie. De aceea costumul săliștean, degenerat prin amestec, nu a prins în regiune, decât pentru un timp de scurtă durată — ca orice modă străină — iar în ultimii ani frecvența lui scădea în mod vizibil. Felul în care era privit, reiese destul de clar din vorbele bătrânelor, pentru care portul introdus era cu totul străin de ei. „D-na învățătoare i-o făcut pe oameni de și-o mutat portu, le-o făcut păsturi" 1), sau „Amu au păsturi, da nu-i portu ăla care-o fost aici, tot nu-i rumânesc" 2). In aceeași ordine de idei ne putem întreba ce s'ar întâmpla dacă din spirit de chivernisită gospodărie administrativă am impune un singur port național ca o uniformă prealabil aleasă; am edita albume cu modele și broderii, pe care le-am extinde prin școli în toate satele, prin toate mâinile; i-am învăța pe toți să cânte aceleași doine, admirabil selecționate după gustul nostru. Ce aspect ar avea minunatele noastre regiuni cu specificul lor caracteristic, uneori diferențiat dela o vale la alta, sau chiar dela sat la sat — ca o mândrie a sa proprie — când toate și toți ar purta aceleași uniforme — le-am putea zice — naționale, ar învăța din cărți alte cântece decât cele pe care le-au cântat strămoșii lor. Nu poți să impui un obiceiu, o datină, un cântec, un model, o broderie, așa cum dai țărănimii pământ, mașini agricole, biserici, școli, etc. Autoritățile trebue să fie prudente atunci când voiesc să schimbe forme de cultură. Căci dacă putem ameliora vieața rurală prin creare de cât mai multe școli și biserici,

1) Agriș, Luca Vasilie, 90 ani.
2) Șchiopi, Popa Gheorghe, 73 ani.

printr'o asistență medicală care să-i vindece rănile și bolile, etc., chezășia biruinței lui stă în forțele sale spirituale. Acest patrimoniu constitue nu numai singurul nostru material documentar pentru susținerea cauzelor naționale, dar este totodată cel mai puternic izvor al forțelor noastre etnice, atât de necesare pentru nevoile prezente și viitoare ale țării.

In studiul nostru am considerat portul și industria casnică textilă ca un întreg viu, având anumite relații, procese și tendințe ce stau sub înrâurirea unor cadre prealabil date. Noi am cercetat un port popular într'o regiune limitată la 43 de sate, în majoritatea lor păstrat încă viu sub forma lui arhaică. Acest tip de port a avut însă o mare extensiune din moment ce îl găsim în câteva colțuri izolate: aci în regiunea noastră, în Câmpia Transilvaniei, regiunea Năsăudului și a Someșului. Aceste „horsturi" ale culturii noastre populare sunt *urmele încă vii ale unei unități sdruncinate de influențele străine care s'au adăugat mai târziu.* Considerăm deci la origine același tip de port pe întreg cuprinsul limitat mai sus, cu mici variante individualizate după regiuni mai mici. Regiunea studiată de noi ne-a dat posibilitatea să verificăm aceste afirmații și să le prezentăm aici sub formă concretă. Ea ne oferea pe de o parte un grup de sate în Vest cu portul bine păstrat și o industrie casnică textilă bine desvoltată, păstrată sub o formă autarhică, pe de altă parte, în Est un alt grup de sate în care acest port se mai păstra numai în lăzi sau în amintire, ceea ce nu numai că ne confirma *o structură socială unitară*, dar ne indica în mod precis *direcția de unde înaintau aceste tendințe* și cum împingeau spre Vest elementele vechi, care se retrăgeau spre munte. Regiunea cercetată avea toate condițiile pentru a păstra portul până astăzi sub o formă unitară. Ocupația locuitorilor a fost totdeauna legată de pământ: cultura pământului și creșterea vitelor, circulând sezonier între munte și vale într'un spațiu precis limitat. Nu se pot distinge decât mici unități sociale grupate după văi, care se integrează însă în toate manifestările economice și spirituale ale regiunii întregi. Unele văi, cum este a Ierii, deschisă elementelor străine care înaintau dinspre Cluj și Turda, a înlesnit singura așezare compactă de Germani maghiarizați

la Litenii-de-Sus și în preajma regiunii noastre la Trăscău (Rimetea), coloniști Săcui aduși în sec. 13 [1]). Singurul grup mai mare de Unguri se găsește la Iara. Toate celelalte sate au o populație exclusiv românească.

Dat fiind complexul de relații: economice, administrative, etc., această situare de elemente străine a înlesnit pierderea portului vechiu în satele din depresiune, care au ajuns sub directa influență a industriei orășenești, și însemnate prefaceri în satele mai îndepărtate. Diferențieri mai mici s'au produs în port și datorită grupurilor privilegiate, cum sunt bogații, care au influențat însă moda mai mult în ceea ce privește podoabele. Alte grupuri ca intelectualii și-au spus cuvântul numai mai târziu când învățătorii și preoții intervin prin acțiunea lor de „culturalizare" a satelor, iar influențele orașului pătrund odată cu fetele care ajung la oraș ca servitoare și introduc forme urbane în port.

Din studiul nostru se pot trage câteva concluzii generale asupra evoluției portului și proceselor de desvoltare.

1) *Orice port popular este un întreg viu care nu se păstrează invariabil.* Procesul de evoluție constă din anumite etape în care se disting *aceleași elemente esențiale*, imprimate doar în mod deosebit, dar *totdeauna pe același răboj etnic.* Nicio similitudine nu există și greșit ar fi să se compare moda dela sate — deși și la portul popular se disting totdeauna anumite elemente care sunt la modă — cu moda noastră orășenească importată de peste hotare. Portul popular poartă deci firul continuității și al specificului etnic. Din aceste procese de evoluție a portului se pot reține câteva norme generale.

a) *O piesă veche care corespunde numai utilului nu se supune influențelor străine.* Ce demonstrativă apare încălțămintea! Ea a rămas, datorită scopului său, nu numai expresia felului de traiu al locuitorilor, ci și o dovadă de vechime în acest spațiu carpatic, de geneză și permanență. „Tăt opinci am

1) Dr. Csánki Dezsö, Magyarorzság Történelmi Földrajza, Budapesta, vol. V, 1913, p. 676—679.

purtat, cu păpuci era vorba că numa robii umblă"[1]), este semnul unei mândrii strămoşeşti, conştiente şi de utilitatea piesei şi de o valoare proprie.

b) *O piesă de îmbrăcăminte este influenţabilă în aceeaşi măsură în care pe marginea utilităţii ei îngădue desvoltarea artisticului.* O podoabă, o cusătură, sunt uşor de schimbat după gustul şi moda vremei şi mai ales de materialul vremei. Am văzut fazele de evoluţie ale cămăşii femeieşti, cu însemnate diferenţieri dela generaţie la generaţie. Cămaşa oferea cele mai multe prilejuri de distincţie socială, de opoziţie individuală, prin cusăturile care puteau varia la infinit. La fel zadia înlocueşte imediat lâna prelucrată în casă, cu lâna cumpărată şi amestecată cu bumbac, din simplul motiv că permite o mai bogată manifestare artistică, tot aşa cum noua cămaşe din jolj răspunde în mai mare măsură simţului estetic, aceasta chiar şi atunci când la bază stă o cauză economică (prezenţa în comerţ a unui material oarecare). Zadia nouă este mai împodobită, motivele late iau locul simplelor dungi, „coade", transversale, iar gulerul şi cheiţele cămăşilor se execută cu o artă deosebită, ce se afirmă tot mai mult.

c) *O piesă veche când pierde din frecvenţă dispare sub o formă ocazională.* Astfel a dispărut în regiunea noastră: gluga, ţundra şi cămaşa cu ciupag. Acum 50—60 de ani gluga nu se mai purta decât la nunţi. „Fără glugă nu se cununa nime"[2]). Sub forma aceasta ocazională a dispărut şi ţundra veche iar cămaşa cu ciupag dispare sub ochii noştri ca făcând parte din portul de sărbătoare al bătrânelor.

d) *Când o piesă de port arhaic ajunge să se amestece cu forme străine, este pornită iremediabil pe calea dispariţiei.* In acest fel se stinge cămaşa cu ciupag şi şurţul vechi de lână, iar în satele răsăritene pieptarele şi ţundra.

e) *O influenţă străină care nu se încadrează pe linia de continuitate a elementelor vechi locale, apare numai ca o*

---

1) Vezi supra, p. 214.
2) Vezi supra, p. 175.

modă de scurtă durată ce nu reușește să câștige tot terenul și dispare în scurt timp. Astfel a apărut în unele sate din Est „bearta" acum vreo 70—80 de ani și și-a avut apogeul numai câteva decenii stingându-se foarte repede. In aceeași categorie se poate situa țundra cu postav, cu aplicarea de postav colorat, cismele și chiar costumul săliștean.

f) *Când se împrumută o piesă străină, ea este adaptată formelor vechi locale.* De pildă bearta nu este o piesă proprie poporului nostru. Populația românească este conștientă de acest împrumut și în același timp de oarecari particularități proprii fiecăruia. Trebue să remarcăm însă că deși este o piesă de împrumut recent, ea ne apare cu totul deosebită. Ea nu este confecționată gata din comerț, ci este cusută de fete cu mărgele cumpărate dela târg și așezată pe cap ca o cunună cu multă ușurință, fără să reprezinte nota de podoabă masivă și greoaie a berților străine. Modelele realizate sunt geometrice.

Și la fel s'au petrecut lucrurile cu cismele roșii împrumutate tot dela Unguri.

2) *Influențele se manifestă pe două căi:*

a) *Prin populație* (mișcări de populație) de pildă în regiunea noastră prin colonizările cu Germani maghiarizați dela Litenii-de-Sus și de Unguri la Iara.

b) *Prin transmiterea elementelor,* care nu se datoresc mișcărilor de populație, de pildă prin materialul cumpărat în zilele de târg dela Iara și Trăscău, sau chiar dela vânzătorii ce duceau marfă străină prin diferite sate. In acest caz elementele circulă prin simpla lor transmitere. *Nu omul înaintează, ci elementul singur, tot așa cum nu apa înaintează, ci numai valul din unul în altul, și nu moleculele de aer înaintează ci numai unda care se propagă.* Numai așa se pot explica marile cercuri culturale care cuprind popoare de origini cu totul diferite. Din simpla prezență a unei piese de port nu se poate trage concluzii asupra originei populației. E fals să afirmi — cazul lui O. Densusianu — că

Moţii sunt de origine iraniană din motivul că au aceeaşi pieptenătură. Astăzi, de pildă, portul Moţilor este foarte influenţat de al Ungurilor, ceea ce însemnează că un cercetător ar putea trage concluzia că Românii sunt de origine maghiară. Când două porturi populare prezintă elemente comune, explicaţiile sunt de două feluri: 1) popoarele sunt de origine comună sau 2) au venit în apropiere cu aceleaşi popoare străine. Cine nu a remarcat marea asemănare între motivele scandinave sau balcanice cu cele româneşti, asemănare care a dat naştere la atâtea nedumeriri şi concluzii false! Se poate afirma că aceste popoare au o origine comună? Este în schimb un adevăr istoric cert că ele au trăit în apropierea Slavilor secole de-a-rândul. Aceştia au imprimat o puternică pecete pe tot fondul autohton. Ce este al lor suprapus şi ce a aparţinut băştinaşilor nu poate fi distins decât prin stabilirea precisă a elementelor comune acestor popoare. Toate aceste elemente de origine slavă s'au suprapus însă pe alt fond etnic care n'a renunţat la specificul său. Procesele de desvoltare în port nu sunt o simplă întâmplare. Ele îşi au legile lor, în care se poate distinge totdeauna firul continuităţii tradiţionale, dar şi diferenţele pe epoci şi unităţi sociale. Studiul de faţă ne permite să stabilim, de pildă, elemente comune cu regiunea Sibiului, Făgăraşului şi Hunicdoarei. Aceiaşi găteală a capului, aceleaşi îmbrobodeli albe, împreunate cu năfrămi negre, aceeaşi „ceapsă", „conciu". De asemenea la pieptenătură aceeaşi „chică" pe tâmpla dreaptă la fetiţe, aceleaşi „cosiţe" care se încolăcesc pe lângă ureche la neveste şi „murună".

In port avem „ţundra", „gluga", „curaua" lată din piele de vită, opincile, „zadii" vărgate (în faţă şi în spate) şi cămaşe albă cu mâneci largi cusută cu cheiţe şi guler.

Din industria casnică textilă se remarcă o tehnică veche a ţesutului cu scândura, care nu s'a mai păstrat decât în aceste centre îndepărtate. Toate aceste elemente comune ne îndreptăţesc să credem că ele au existat în timpuri străvechi pe o arie mult mai mare, din care au mai rămas astăzi numai câteva insule. Ele s'au păstrat numai în regiunile izolate împinse spre munte, unde s'au conservat graţie unui puternic

tradiționalism și procesului lent de evoluție a portului. In apropierea lor regiuni întinse se desvoltă într'un ritm rapid sub influențe străine și orășenești. Acesta este un proces de evoluție transformatoare care răsturna vechile stări, fără să fi pregătit noul mers. Astfel pe lângă că se pierdea un prețios patrimoniu național, se rupea legătura cu trecutul. Și nimic nu poate contribui la formarea unui sentiment național, nimic nu poate lega mai mult de ființa neamului, de glie, ca această legătură cu trecutul, acest trecut local mai ales, în care fiecare să regăsească amintirile generațiilor trecute.

Asistăm astăzi la aceste prefaceri pe tot întinsul țării. Când vrem să desprindem specificul nostru etnic și legătura continuă cu glia noastră, ne izbim permanent de lipsa studiilor analitice fără de care nu se poate face sinteza atât de necesară pentru a înțelege și caracteriza specificul național în toate domeniile vieții sociale. Insuficiențele cercetărilor fragmentare de până acum, nu ne îngădue să tragem concluzii generale asupra portului popular la Români. Și cât de elocventă și necesară totodată ar fi extensiunea studiilor de natura aceasta, în primul rând în Transilvania și apoi în toată țara! O reprezentare cartografică a circulației pieselor ne-ar indica precis direcția influențelor și origina lor. Prezența aceloraşi elemente în diferite colțuri ne-ar descrie cercul cultural al unei anumite epoci, care s'ar determina singur. Și tot ce ar rămâne după ridicarea straturilor suprapuse ar apărea asemenea cetăților de veche civilizație scoase la lumină prin săpături.

G L O S A R

ac, peste: 139, *gen de cusătură.*
adărmăluie: 137, *se potrivește.*
adevăsît, (s'a): 133, *s'a prăpădit, a dispărut.*
amnar: 117, 187, *unealtă de oțel care prin lovirea cremenei produce scântei.*
arniciu: 143, 144, 150, 167, 199, 200—202, 211, *ață de bumbac în diferite culori.*
babă, (pl.) babe: 68, 70, *cei doi dinți lați din marginile spatei.*
bărbătuși: 69, 70, *partea din războiu prin care se fixează și se învârtește sulul dinainte. Prin bărbătuși se trece muierușca.*
barbi, cămașe cu: 191, 195—198, 200, 201, *croi și cusătură caracteristică la cămașa bărbătească.*
băteală: 45, 53, 55, 56, 58, 59, 68, 72, 73, 76, 81, 156, 157, 177, 184, *firele transversale ale țesăturilor.*
băturoi: 83, *băteală.* Vezi supra.
beartă: 119, 121, 122, 123, *piesă de podoabă pentru cap.*
beartă, (pl.) berți: 159, 203, 205, *margine, dungă.*
bercă: 39, 116, 143, 156, *sculuri de lână colorată, din comerț.*
bodri: 151, 185, 186, *volane la gât.*
bor: 194, *margine la pălărie.*
brâgla: 68—70, *partea din războiu în care se așează spata.*
brânel 139, 141, 142, 150, 157, 173, 209, *gen de cusătură.*
brățări: 153, *acățători la poale.*
brișcă: 181, *briceag.*
brobodeală: 115, 116, 118, 119, *ștergar cu care se împodobește mireasa.*
bubui: 96, 108, *pieptenătură la neveste: conciul orășenesc.*
buci: 53, *categorie de cânepă: firele rămase în piepteni după pieptănarea fuiorului.*
bumb, (pl.) bumbi: 141, 173, 181, *nasturi.*
bumbușcă, (pl.) bumbuște: 118, 120, 122, 195, *ace cu gămălie.*
căldăruși: 181, *podoabe de aramă atârnate de pungă.*
câlți: 53, 56, 81, *firele de cânepă rămase în piepteni după pieptănarea trăsurilor scoase din fuior, reprezentând o calitate inferioară.*
căluș: 126, *unitate de măsură egală cu distanța cuprinsă între degetul mare și cel arătător.*
cànuri: 44, 45, *fire mici de lână, resturi rămase în piepteni după scoaterea părului pieptănat.*

cârligel: 142, 153, *cusătură la mâneci.*

carton: 185, *pânză din comerț.*

ceapsă: 119, 120, *îmbrobodeală din două năfrămi și mărgele.*

cerni, (a): 59, 60, 106, 184, *a înegri.*

cheară: 65, 69—71, *urzială.* Vezi infra p. 237.

cheițe: 95, 123, 124, 141, 142, 146—152, 200, 201, *cusături înguste cu care se împreună diferitele părți ale pieselor de îmbrăcăminte.*

chică, (pl.) chici: 94—96, 98, 99, 108, 191—193, *cosițe, cozi.*

chiotoare, (pl.) chiotori: 126, 132, 140, 141, 182, 196, 201, *băieri, șnur de legat.*

cioareci: 42, 45, 56, 76, 95, 186, 187, 188, 191, 203, 204, 205, 211; (bărbătești), *pantaloni de pănură;* (femeiești), *încălțăminte de pănură de forma ciorapilor, ce se trag pe picior înainte de opincă.*

cioc: 96—98, *părul împletit în mijlocul frunții la fetițe.*

cipcă: 124, 139, 141—143, 146, 147, 151, 153, 161, *dantelă.*

ciupag, cămașe cu: 95, 123—137, 139—146, 149, 150, 152, 157, *cusătură pe pieptul cămășii, încrețitură.*

claie, (pl.) clăi: 49, 56, *mănuși de cânepă (60—100) puse la uscat.*

coadă: 99, 100, 102—104, 122, 123, *părul împletit pe spate la fete.*

coarne: 108, 110, 120, *pieptenătură caracteristică la neveste: două cosițe încolăcite în creștetul capului.*

cobelci: 96, 108—110, *două cosițe încolăcite în creștetul capului.*

codite, zadii: 156, 157, *vărgate, dungate.*

colbeci: cobelci. Vezi supra.

conciu: 115—120, *piesă de podoabă pentru cap având ace mari de metal.*

copcii: 141, 165, *capse metalice.*

corcomani: 96, 108—110, *două cosițe încolăcite în creștetul capului.*

cordițe: 98—100, *cosițe mici în jurul capului.*

corleț: 66, 67, *ochiul dela ițe prin care se năvădește urziala.* Vezi infra p. 234.

cornițe: 139, 141, 151, *motiv de cusătură la cămăși.*

cornu berbecelui: 137, *motiv de cusătură la cămăși.*

coșerci, (sing.) coșarcă: 100—103, *cosițe la fete.*

cosițe: 94, 96, 97, 104—108, 111, 117, 154, *părul împletit în formă de cercel sub urechi la neveste.*

cot, (pl.) coți: 56, 59, 62, 71, 76, 80, 87, 93, 124, 172, 173, 177, 187, 196, 203, 212, *mâna și antebrațul folosite ca unitate de măsură (60—80 cm).*

cracu: 137, 138, 141, 200, *motiv de cusătură la cămăși.*

cremene: 187, *piatră albă tare, (silex), care lovită cu amnarul dă scântei.*

crîmpiță: 57, *greșeală la răschiat, rezultată din încrucișarea firelor.*

cruce: 137, *motiv de cusătură.*

crutitură: 200, *cusătură folosită pentru încrețituri.*

culmariu: 83, *fața de masă lungă așezată pe „culmea" din interiorul caselor.*
cura: 180, 181, 191, 201, 206, 207, *curea de piele pentru încins.*
cușmă: 195, *căciulă.*
dârg: 138, 200, *motiv de cusătură la cămăși.*
descâlcitor: 96, *pieptene de păr având dinții mari și rari.*
dintele de cal: 68, *greșeală la năvăditul în patru ițe.*
dioc, (pl.) dioci: 99, 195, *scoică pusă în păr pentru a alunga deochiul.*
dondoloși: 180, *podoabe de aramă atârnate de zale.*
dos, pe: 134, 199, *gen de cusătură.*
doscă: 121, *scândură, margine tare.*
drob: 60, *flori galbene (Genista tinctoria) întrebuințate la prepararea culorii galbene pentru vopsit.*
dube: 87, *ștează* (piuă). Vezi infra p. 236.
dubiesc, oile se: 42, *oile netunse la vreme pierd lâna.*
dungă, cu: 173, 188, *gen de cusătură.*
dupăceală (dupășeală): 173, 205, 206, *gen de cusătură.*
dupei, (sing.) dupelu: 100, *cosițe la fete.*
dupoasă, lână: 44, *lână noduroasă.*
feștită: 174, 184, 185, *vopsită;* feștitoare, *vopsitoare (ung. fest).*
fir, pe: 138—140, 153, *gen de cusătură.*
foarfece de tuns oile: 40, 42, *foarfece speciale, mari și ascuțite, făcute de fierari localnici.*
fodor: 124, 126, 132, 139, 141, 142, 146, 147, 150, 151, *volan la mâneci.*
foiește: 188, 205, 206, *cusătură prin care se unesc două foi.*
forme: 81, 139, 152, 156—158, 167, 171, 199, 207, *modele.*
frâmbie, (pl.) frâmbii: 56, 72, 73, 94, 154, 158, 159, 161, 163, 175, 177, 179, *brâuri înguste țesute sau împletite din patru fire.*
frișcău, (pl). frișcaie: 45, 56, 95, 163, 168, 169, 172—174, 191, 209, 211, *haină din pănură (stofă).*
fuior, (pl.) fuioare: 48, 52, 53, 56, 59, 81, 83, 141, 143, 144, 149, 152, *cea mai bună calitate a fibrelor de cânepă prelucrate.*
fuștei: 65, 67, 69, 70, *două bețe care se pun de o parte și de alta a „rostului" în timpul țesutului.*
galiscău: 59, 106, 159, *acid galic pentru vopsit în negru (ung. gáliczkö).*
glot: 159, 160, *pânză neagră de bumbac din comerț.*
glugă: 95, 116, 163, 168, 169, 175, 176, 191, 209, *piesă de pănură purtată pe cap în timp de vreme rea.*
gurgui: 189, 214, *vârful opincilor.*
haine: 67, 71, 72, 76, 87, *pănură (stofă de lână) pentru îmbrăcăminte.*
hărast: 154, 156, *sculuri de lână colorată din comerț.*
hecela: 40, 52, 53, *perie cu dinții mici și deși cu care se perie fuiorul (ung. ecsellö).*
hobod: 116, 119, *ștergar cu care se împodobește mireasa.*
hudă, (pl.) hude: 69, 73, 74, 189, *gaură.*
iască: 187, *burete de pe arbori fiert cu cenușe, folosit la aprins focul.*

îmbrobodeală, *brobodeală*. Vezi supra p. 231.
împenate: 160, *înflorate*.
împistrit (împchistrit): 55, 175, *ornamentare artistică în sculpturi și țesături*.
îndărămnica: 137, *gen de cusătură*.
îndărămniciune: 173, 196, *partea tăiată dela gura cămășii și a hainelor*.
înduluie, (se): 134, *se începe*.
îndupleacă, (se): 126, 139, 153, 157, 159, 173, 177, 205, *se îndoaie;* înduplecătură, *genul cusăturii*.
indrea: 66, 178, 186, *ac mare de cusut făcut din os, lemn sau fier*, sau: 87, *stâlpul care desparte cele două grupuri de ciocane la ștează (piuă)*.
irmă (inimă): 68, 70, *piesă la războiu, care leagă pe la mijloc cele două tălpi laterale și la care sunt fixate tălpigile*, sau 66, 67, *firul de ață care trece prin toți corleții în timp ce se fac ițele întovărășindu-i și pe vergeaua dela ițe*.
ițe: 40, 66—71, 73, 76, 80, 81, 83, 157, 159, 163, 177, 196, *unelte cu ochiuri din ață de lână a căror funcțiune este schimbarea „rostului" la țesut*.
jirebie, (pl.) jirebii: 56—59, 62, 64, 66, 68, 76, 144, 154, *sculuri de lână sau cânepă, făcute cu râșchitorul*.
jolj: 63, 81, 116, 118, 124, 143, 149, 150, 152, 182, 196, *pânză subțire de bumbac, țesută în casă sau cumpărată*.
lăbuțe: 140, *motiv de cusătură*.
laibăr: 76, 174, 185, 211, *haină*.
lăncit: 152, *brățara (cusătura) dela mâneci*.
lat, (pl.) lați: 81, 126, 134, 141, 149, 152, 159, 196, 198, *unitate de măsură: lățimea pânzei (cca 60 cm)*.
lăturoi: 68, *greșeală la năvăditul în două ițe*.
lecru: 185, *haină*.
lepedeu, (pl.) lepedeie: 49, 55, 63, 153, *cearceaf (ung: lepedö)*, sau: 74—76, 78, 79, 81, *covor*.
litră: 48, *unitate de măsură (15 kg)*.
luciitor: 96, *pieptene de păr, având dinții mici și deși*.
mănușe de cânepă: 46, 48—50, *fire de cânepă smulse și legate în mănunchiu*.
mânzalău: 68, *greșeală la năvăditul prin spată*.
melițat: 41, 51, 52, *sfărâmarea și eliminarea părții lemnoase a firelor de cânepă;* melița, *limba de lemn cu care se bate mănușa*.
mnierâi: 60, 111, 150, 156—158, 182, 209, *culoare: albastru închis ce bate în violet*.
morosclivă: 138, culoare: *violet*.
muierușcă: 69, 70, *partea din războiu care fixează prin găurelele sale sulul dinainte*. Vezi supra bărbătuși.
murună: 94, 96, 98, 99, *părul împletit în formă de cunună în jurul frunții la fetițe*.

murună, murunită: 120, 194, *podoabă din mărgele pentru cap.*
năframă: 94, 110—115, 117—120, *maramă, cârpă.*
năfrămuță: 146, 201, *batistă.*
năvădit: 67, 68, 71, *trecerea firelor urzelii prin ochiurile ițelor și dinții spatei.*
pahă: 126, 132, 141, 149—151, *petecul din subsuoara cămășii.*
pănură: 39, 45, 56, 74, 76, 87, 90, 91, 95, 163, 168, 169, 173—175; 187; 203, 206, 209, 211, 212, *stofă, țesătură de lână în patru ițe pentru haine (cioareci, țundră, frișcaie).*
păr: 40, 44—46, 111, 143, 144, 156, 177, *firele lungi și tari scoase din lână cu ajutorul pieptenilor.*
păsturi: 152, 158, 183, 184, *cătrințe săliștene.*
pături: 160, 211, *pliuri.*
pene: 111, 119, 123, 124, 141, 147, 151, 152, 159, 167, 183, 184, 195, 200, *flori.*
periituri: 53, *firele mai mici scoase din fuior cu hecela.*
pieptenii: 40, 44, 45, 52, 53, *doi pieptenii cu dinții mari de fier întrebuințați la pieptănatul lânii și a cânepii.*
pinten, (pl.) pinteni: 200, 201, *motiv de cusătură.*
ponivă: 143, 156, *sculuri de lână colorată din comerț.*
posconiță: 48, *floarea și frunzele din vârful firelor de cânepă.*
postăi: 199, *motiv de cusătură.*
pozdări: 51, 52, *partea lemnoasă uscată ce se desprinde prin melițatul cânepii lăsând fibrele textile curate.*
primă, (pl.) prime: 98, 99, 104, 116, 123, 151, 161, *panglici.*
ptișalău: 139, 141, 151, 160, 188, 205, *gen de cusătură.*
pui: 137, 141, *motiv de cusătură.*
pumnar, (pl.) pumnari: 198, 199, 201, 202, *manșetele mânecilor (croi și cusătură).*
pupurci: 199, *motiv de cusătură.*
rășchiat: 56, 57, *trecerea firului tors de pe fus formându-se sculuri;* **rășchitor,** *unealta.*
răsucitură: 100—103, *părul răsucit pe marginea frunții la fetele mari.*
roizoli, (a): 184, 211, *a desemna;* **roizoleală,** *desen (ung. rajzolni).*
rostul: 62, 64, 65, 67, 69, 70, *încrucișarea firelor la țesut.*
rujile ăle bătute: 139, *motiv de cusătură.*
ruptureşte, (se): 126, 139, 151, 153, 199, 201, *se tivește;* **ruptură,** *cusătură.*
sabău, sabăițe: 174, 185, 186, 206, 211, *croitor (ung. szabó).*
sălbănaș, șarbaniel: 153, 205, *cusătură.*
saseu: 116, *plantă verde (Vinca minor).*
scândură: 72—74, *unealtă de țesut reprezentând o tehnică primitivă.*
scărmânat: 41, 43, 44, *desfacerea firelor de lână pentru a se elimina corpurile străine rămase după spălat și a putea fi pieptănate.*
sclebe, (sing.) scleabă: 106, 107, 143, *șuvițe de păr artificial adăugate la cosițele nevestelor.*
sclobozîtor: 69, 70, *bățul care fixează și învârtește sulul dinapoi.*

spata: 40, 63, 68—71, 73, *unealtă cu dinți de lemn prin care se năvădește urziala și care bate firele transversale.*

spemă: 134, 137, 140, 143, 144, 153, 200, 201, *ață de fuior pregătită special, folosită la cusături.*

speteală: 196, 198, *căptușeală în pieptul și spatele cămășii bărbătești.*

stânjen: 73, *unitate de măsură egală cu distanța între două brațe întinse lateral.*

steluța: 137, *motiv de cusătură.*

străjile războiului: 67—70, *cele două brațe pe care se sprijină bâta dela ițe și brâgla.*

sucală: 58, 71, 72, *unealtă cu care se fac țevile.* Vezi infra.

suci, sucițe: 165, 167, *cojocar* (ung. *szűcs).*

sucitură: 98, *părul împletit sau răsucit pe marginea frunții la fetițe.*

sulăi, sulăiți: 138—140, 151, *gen de cusătură.*

suveica: 71, 72, 157, *unealtă întrebuințată la țesut, care înlesnește trecerea firelor transversale.*

suvintrei: 42, *lâna de pe cap, coadă, picioare și pântece, tunsă mai repede cu două-trei săptămâni decât cealaltă.* (lat. *sub* și *venter).*

șire: 138, 139, 141, *cusături pe mâneci.*

ștează, (pl.) șteze: 39, 40, 76, 87, 89—91, *piuă, instalație arhaică pentru prelucrarea pănurei umede prin batere cu ciocane de lemn.*

ștergură: 201, 207, *batistă.*

tăietură: 138, 200, *cusătura peste cot la cămașa femeiască.*

talpă, (pl.) tălpi: 69, 70, *cele două piese laterale ale războiului.*

tălpigari: 69, 70, *partea din războiu unde se fixează tălpigile în irmă.*

tălpigi: 68—70, *pedalele care înlesnesc mișcarea alternativă a ițelor și schimbarea rostului.*

tindeie: 81, 83, 120, 158, 192, *ștergare.*

tinguță: 139, 140, *motiv de cusătură la guler.*

tiveală: 141, *gen de cusătură.*

tivitură: 139, 140, 150, 157, 159, 177, 199, 200, *gen de cusătură.*

tocaci: 81, *țesător (ung. takács).*

topitul cânepii: 41, 49, 50, 52, *putrezirea părții lemnoase în apă pentru desprinderea fibrelor textile;* topile, *ochiuri mici de apă stătătoare, făcute anume în acest scop în marginea unei văi.*

torsura: 55, 71, 72, *firele toarse.*

tort, 58, 83, *firele de cânepă toarse și făcute jirebii.*

trăsură: 138, *cusătura peste cot la cămășile femeiești.*

trăsuri: 53, *firele trase cu pieptenii din fuior.*

trup: 157, 158, *partea de deasupra a zadiei.*

țeve, (pl.) țevi: 58, 72, *mici mosorele făcute cu sucala, întrebuințate la țesut.*

țol, (pl.) țoale: 39, 41, 44, 45, 56, 58, 71, 74, 75—77, 80, 81, 87, 91, *țesătură de lână cu care se acopere în timpul nopții sau se acopere patul în timpul zilei, în cazul din urmă fiind numit și lepedeu.*

țundră: 76, 95, 163, 168—174, 186, 191, 194, 209, 211, *haină de pănură albă purtată în timpul iernii*. sau „de-o țundră": 45, 169, 170, *zece coți (6 m)*.

uioș: 76, 174, 185, 186, 211, 212, *haină de postav cu mâneci (ung. ujos)*.

umbreajă, (pl.) **umbreje**: 140, 141, 151, 153, 175, 200—201, *cusătură*.

umerel, (pl.) **umerei**: 198, 199, 201, *croi și cusătură la cămașa bărbătească*.

urculaș: 151, *broderie cumpărată și aplicată pe mânecile cămășii*.

urzală: 53, 56, 59, *firele de cânepă (trăsurile) scoase cu pieptenul din fuior și pieptănate*.

urzială: 45, 53, 55, 56, 58, 62, 63—66, 69, 76, 81, 153, 156, 177, 184, *firele urzite, învălite pe sul și trecute prin ițe și spată*.

urzit: 58, 61—64, 73, 76, *întinderea firelor stabilindu-se lungimea și numărul lor în vederea țesutului*.

urzoiu, (pl.) **urzoii**: 61, 63, *unealtă cu care se urzește*.

usuc: 42, 43, *unsoarea pielii, grăsimea care rămâne pe lână după tundere*.

vâltoare, (pl.) **vâltori**, **vultori**: 39, 40, 80, 87, 88, 89, 91, *instalație pentru prelucrarea țoalelor*.

vârtelniță: 57, 58, *unealtă pe care se așează firebia pentru a putea fi dăpânată*.

vergea: 65, 69, *sul subțire de care se prinde urziala învălită pe sulul dinapoi și cel de care se prinde gura chearii lângă sulul dinainte*.

vergeaua dela ițe: 67, 70, *bățul pe care sunt fixați corleții ițelor*.

vergele: 65, 69, 70, *bețele așezate printre urziala învălită pe sulul dinapoi al războiului*.

zadie, (pl.) **zadii**: 43, 45, 56, 74, 80, 81, 83, 94, 104, 147, 154—159, 161—163, 174, 182, *piesă de port femeiesc: țesătură de lână roșie ce se poartă în spate dela brâu în jos*.

zale: 180, *podoabe de metal purtate de femei pe șolduri*.

zăluța: 137, 138, 141, 200, *motiv de cusătură*.

zimți: 140, 153, 199, *motiv de cusătură*.

R É S U M É

LE COSTUME ET L'INDUSTRIE MÉNAGÈRE TEXTILE DANS LES MUNȚII APUSENI

Introduction.

Notre étude fait partie des recherches sociologiques inaugurées par „l'Institut de Sciences Sociales de Roumanie" sous la direction de M. le Professeur Dimitrie Gusti. C'est le résultat des recherches que nous avons effectuées dans les Munții Apuseni au cours de l'été 1939, de l'initiative de M. le Prof. Iuliu Moldovan, directeur de la Régionale de Cluj.

Les Munții Apuseni représentent une des régions les plus intéressantes de Roumanie. La nature y a généreusement placé — comme dans une musée vaste et varié — les phénomènes les plus divers issus de son sein. Aussi ne faut-il point s'étonner que des géographes émérites, tels que Sawicki, de Martonne et Ficheux s'y soient livrés à de longues recherches; Ficheux les a même étudiés pendant toute une série d'années.

À côté des éléments de la nature physique, en liaison ou en lutte avec eux, vivent les habitants de l'endroit — les Moți — qui ont écrit les pages les plus âpres de l'histoire de Transylvanie. L'ombre de Horia d'Albac et de Iancou de Vidra ne cessera de veiller pendant longtemps encore dans les demeures aux hauts toits de chaume. Dans chaque village on foule ici des souvenirs historiques, un mythe ou une légende surgit de tous les recoins.

L'âpreté de ces montagnards — aux anciennes origines autochtones, paraît-il — se manifeste également dans la lutte pour l'existence quotidienne, dans la manière dont ils arrachent à la nature le peu qu'elle peut leur donner, mais principalement dans l'instinct qui les fait toujours revenir à leur pauvreté après les pérégrinations qu'ils font dans tout le pays de Transylvanie et même plus loin. La vie actuelle des Moți constitue donc le troisième élément, avec la nature et l'histoire, qui contribue dans la même mesure à l'importance scientifique des Munții Apuseni. Dans leur manière d'être, de vivre, de se vêtir, dans leurs coutumes ancestrales, leur art, leur littérature et dans leur langage archaïque, l'investigateur attentif et judi-

cieux pourra déchiffrer un fragment important du passé reculé de notre peuple, conservé comme un horst culturel, ou plutôt comme un trésor secret, par cette lignée de gens disséminés dans les vallées et sur les crêtes des Munții Apuseni.

Par conséquent, il était naturel que l'élément humain attirât aussi nombre d'investigateurs: historiens, philologues, ethnographes, économistes et sociologues. Une seule oeuvre de la riche bibliographie variée sur les Munții Apuseni s'occupe de la région que nous étudions. Quant aux problèmes qui ont suscité notre intérêt — le costume et l'industrie ménagère textile — il nous faut rappeler que pour aucune autre région du pays ils n'ont été suffisamment et scientifiquement traités.

I. Observations sur la région étudiée.

La région étudiée par nous comprend la Vallée de l'Arieş depuis Buru à Baia-de-Arieş avec ses affluents du côté gauche: la vallée de Poşegii, de Ocoliş, la vallée de Iara et la vallée de Hăşdate (fig. 1). Il y a ici 43 villages des arrondissements de Baia-de-Arieş et Iara, district de Turda, la plupart étant situés du côté montagneux occidental, disséminés le long des vallées ou dispersés sur des superficies étendues jusqu'à l'altitude de 1300 m., ayant un caractère spécifiquement pastoral. (fig. 2—16). A l'Est, dans la région de collines, les villages sont groupés dans de petites dépressions locales à caractère exclusivement agricole. (fig. 17—18). Ce qui importe pour les chapitres relatifs à l'industrie ménagère et au costume ce sont quelques aspects particuliers du système économique caractéristique de la région montagneuse, à savoir le système d'économie individualiste et le fait que les femmes gardent le bétail, ce qui leur laisse peu de loisir pour l'industrie ménagère textile. Chaque famille garde à elle seule ses brebis, et c'est toujours une femme qui en est chargée. Comme la propriété individuelle est disséminée en plusieurs endroits et les fourrages ne peuvent être transportés chez soi, il s'ensuit que l'on doit se rendre d'un endroit à l'autre et y rester jusqu'à ce que le fourrage soit terminé. Ces mutations sont saisonnières, en relation avec la propriété individuelle qui est divisée, et périodiques en raison des nécessités agricoles.

La région est roumaine dans son ensemble, les Roumains représentant 93% (Tabl. I et II, fig. 21), avec d'importantes organisations kneziales mentionées au 14-e siècle.

Cette région au pied de Muntele Mare (1827 m) a offert un admirable emplacement d'isolement pour un grand nombre d'habitants, groupés en un faisceau de villages: Ocoliş, Runc, Ocolişel, Poşaga Sălciua, Lunca et Vidolm, qui forment une région unitaire. C'est le nucléus de vie archaïque où l'économie ménagère se trouve jusqu'à ce jour dans sa forme autarchique presque initiale. C'est ce qui nous a permis d'étudier et de fixer le type d'un costume régional d'une

grande ancienneté, très répandu autrefois. Dans cette région isolée la seule ouverture se trouve du côté Est, le long des vallées qui descendent de la montagne. Elles ont permis une circulation permanente entre la montagne et la vallée en contribuant à la création d'un élément humain homogène. Mais ces mêmes vallées ont formé plus tard les portes d'entrée des éléments étrangers qui ont circulé dans la vallée de Iara — artère principale entre Cluj et Turda — en vue d'exploitations forestières. Ce fait a grandement contribué au processus de transformation qui a eu lieu dans les villages sis à l'Est de la région envisagée. C'est le terrain où nous avons pu suivre les étapes d'évolution du costume dans le cadre des circonstances historiques en fixant les époques et les zones d'influence qui ont aussi été décisives pour la région montagneuse. Les formes mélangées qui en sont résultées, ainsi que celles dégradées, même si elles ne peuvent représenter une valeur nationale, peuvent cependant permettre d'importantes conclusions pour l'évolution du costume dans le temps et sa diffusion dans l'espace.

II. L'Industrie ménagère textile.

En ce qui concerne l'industrie textile qui forme la première partie de notre ouvrage, nous nous trouvons en présence d'une région parmi les peu nombreuses, où il peut encore s'agir d'une industrie textile dans la vraie acception du terme. Elle garde jusqu'à nos jours presque toutes les caractéristiques essentielles.

a) On produit dans les cadres du ménage à commencer par la matière première pour aboutir aux outils d'industrie ménagère textile les plus perfectionnés. Exception faite pour certaines techniques archaïques de l'industrie ménagère qui imposent des conditions spéciales d'installation, telles les „şteze" (moulins à foulon) et les „vâltori" (moulins à draps), pour la transformations de la bure et des vêtements, que l'on ne trouve pas dans tous les ménages et dont se servent en général plusieurs villages. (fig. 67—70).

b) La matière principale pour l'industrie textile ménagère dans notre région est la laine et le chanvre. On cultive aussi le lin, mais en moindre quantité. A côté de ces matières premières, produits du ménage, nous rencontrons aussi dans l'industrie textile — principalement ces derniers temps — certains produits de la ville, tel le fil de coton, parfois mélangé au chanvre. Dans une quantité moindre, la ville fournit la soie à broder, les écheveaux de laine colorée et le fil d'or. Ces produits n'ont pénétré que tout récemment et on les emploie principalement pour les motifs décoratifs des différentes pièces d'habillement.

c) Les outils dont on se sert pour préparer les produits de l'industrie textile ménagère sont également fabriqués dans le ménage même, ou moins fréquemment par les artisans du village. Tels le métier et le ros du métier, les fuseaux, les peignes et les ciseaux pour

tondre les brebis sont fabriqués par les artisans du village, menuisiers et forgerons. (fig. 25, 26, 37, 48). Il faut rappeler que certains outils d'industrie ménagère, tels les fils de toile sont fabriqués par les femmes elles-mêmes. (fig. 46).

Il nous faut insister sur l'importance de certaines installations fort anciennes, telle que les „şteze" (moulins à foulon) et „vâltori" (moulins à draps), entièrement en bois, confectionnées par des ouvriers spéciaux („ştezari"), peu nombreux, qui tiennent ce métier de leurs ancêtres. La ville ne contribue en rien à ces installations passablement perfectionnées, pas plus avec du matériel qu'avec la main d'oeuvre.

Nous pouvons avancer en général que la technique et l'outillage dont on se sert dans les opérations de transformation des produits de l'industrie ménagère textile se distinguent par leur ancienneté, leur simplicité et leur ingéniosité tout à la fois. (fig. 27, 32, 33, 35, 38, 40, 43, 45).

Une technique primitive est représentée par la planche à tisser que l'on trouve encore dans notre pays dans les régions les plus archaïques, comme par exemple dans le pays de Haţeg, la région de Sibiu et dans les Munţii Apuseni, où nous l'avons rencontrée pour la première fois. Cette planche composée d'une seule pièce, munie de quelques entailles et trous (fig. 52) remplace les ros et les fils de toile représentant donc la première phase du tissage horizontal. (fig. 53 et 51). C'est ce qui justifie de croire que le tissage à la planche a été connu depuis des temps très reculés et répandu sur une grande échelle, dont il ne reste aujourd'hui que quelques échelons.

A côté des outils et installations archaïques, nous trouvons une seule „machine" se rapportant à l'industrie textile ménagère, celle pour peigner la laine, mais en dépit de son perfectionnement, elle n'a pu remplacer les peignes pour l'enlèvement du „poil" de la laine (fig. 28). Par ailleurs, dans les villages sis dans la dépression, le métier moderne a également pénétré, on se le procure chez les fabricants de la ville.

d) On ne produit que pour les nécessités du ménage. De cette manière l'industrie textile ménagère peut ignores bien des facteurs économiques, tels les intermédiaires, vendeurs, la mise en valeur du numéraire.

Ce qui précède n'est naturellement valable que pour une région limitée, comprenant les villages de montagne. Dans les villages de la région des collines, la contribution de la ville et la main d'oeuvre étrangère présentent une importance sans cesse accrue.

En liaison avec l'industrie textile ménagère, il nous faut ajouter qu'elle constitue l'activité spécifique et presque exclusive de la femme. Celle-ci se voue à cette activité soit pendant les loisirs que lui laissent d'autres occupations périodiques, soit en hiver quand elle dispose de plus de temps. L'industrie textile ménagère a trait en premier lieu à l'habillement. Dans tout le courant de l'année, la femme est obligée

de produire par son travail tout l'habillement nécessaire aux membres de la famille, les tissus et tricotages strictement nécessaires à un ménage, ainsi que le linge de corps et de maison, couvertures, taies d'oreillers, essuie-mains etc. (fig. 54—56) de même que ce qui est nécessaire aux intérêts économiques du ménage: sacs, cordes etc. Dans la lutte d'adaptation au milieu cosmique, la femme assume donc par l'industrie textile ménagère une charge importante pour ce qui est d'assurer l'existence.

III. Le costume féminin.

En ce qui concerne le costume, on peut dire qu'il représente en général, la note spécifique la plus visible d'un peuple. Etroitement lié à la vie du peuple, le costume n'est qu'une des nombreuses formes de se manifester. Le connaître et le comprendre peut être une contribution précieuse à l'étude de notre être ethnique; il constitue un patrimoine national de valeur. Il n'a été considéré chez nous que sous le rapport ethnographique et artistique. Mais un costume populaire pose des problèmes bien plus complexes que ceux de nature descriptive. C'est précisément sa forme de vie sociale avec certains processus et tendances que mettra dans sa vraie lumière l'étude de notre costume populaire.

Le costume se présente sous un double aspect. En premier lieu il signifie vêtement, en second lieu, parure. En tant que vêtement c'est une forme d'adaptation au milieu, issue du besoin de se couvrir. En tant que parure c'est une expression de la manière dont le peuple a entendu résoudre ce problème. L'utile et l'esthétique sont les deux buts du costume. L'utile produit moins de différenciations. Par contre, l'esthétique, grâce aux facteurs sociaux (opinion publique, mode, classe sociale, désir de paraître, prestige social) produit des variétés infinies.

Le costume dans la région que nous examinons constitue jusqu'à nos jours l'un des costumes populaires roumains les plus caractéristiques. Il s'est conservé intact dans un groupe de villages plus isolés: Ocoliş, Runc, Ocolişel, Poşaga-de-Jos, Poşaga-de-Sus, Sălciua-de-Jos, Sălciua-de-Sus et Lunca. Autrefois on le retrouvait cependant dans tous les villages de la région où nous enquêtons, et il est encore représenté aujourd'hui sporadiquement, par certaines pièces qui ont survécu. Il nous faut supposer que par le passé, ce costume, — avec quelques variantes — a eu une dispersion plus grande, comprenant la région centrale de la Transylvanie, depuis le Muntele Mare à l'Ouest jusqu'au mont Bedeleu au Sud et au pied des monts Rodna et la région supérieure du Mureş au Nord et à l'Est.

Le costume se divise en deux grands chapitres: le costume féminin et le costume masculin. La caractéristique du costume féminin est l'ornement de la coiffure et les pièces d'habillement, qui suprennent à distance par leur forme et couleur. Des cheveux plutôt foncés, tressés en deux nattes renforcées et épaissies par de faux cheveux, entourent

les oreilles et s'enroulent sur la nuque (fig. 81—84). Le fichu noir légèrement noué sur le front complète cet ensemble qui caractérise la femme mariée. (fig. 87, 88, 89). Auprès d'elles nous trouvons les fillettes dont les cheveux sont légèrement ramenés sur la tempe droite et finissent en natte sur le dos ou bien en la surprenante couronne qui leur ceint majestueusement le front. (fig. 73, 74, 75). Et partout, on voit les jeunes filles avec leurs tempes recouvertes de cheveux et la tête toujours découverte. (fig. 76, 77, 78). Le spécifique du costume féminin est la „zadie" (espèce de tablier) rouge à 4—5 bandes transversales, à étroits motifs de couleur. Légèrement attachée à la taille, la „zadie" s'oppose au „șurț" (tablier) noir froncé, posé par devant et à la chemise (blouse) et au pan de la jupe qui dépasse et dont le fond est entièrement blanc. Une „frâmbie" (bande servant de ceinture) étroite les retient autour de la taille. La chemisette est pourvue d'un empiècement „ciupag", brodé très caractéristique qui recouvre la poitrine de la femme. Les manches sont larges, froncées, largement frangées au bout. Cette chemisette à empiècement (fig. 71, 99—114) en train de disparaître, cède la place à un autre genre de chemisette à motifs au col et au manches (fig. 122, 123). La chemisette est blanche avec peu de broderies de couleur jaune clair aux manches et au col. Quand il fait froid, les vêtements habituels sont le „pieptar" (veste sans manches) et le „cojoc" (manteau en peau de mouton) ou la „țundra" et le „frișcău" (manteau paysan en bure). Dans le temps on a aussi porté la „gluga" (capuchon). L'ensemble se complète en fait de chaussure par les archaïques „cioareci" (bas de bure) et les „opinci" (sandales en cuir froncé). Les pièces actuelles du costume ainsi que celles appartenant à un passé d'environ cent ans, se trouvant dans des coffres, ainsi que les informations des vieilles gens, nous ont servi à l'étude minutieuse du costume pour une période d'environ deux cent ans. Compte tenu des éléments fondamentaux des pièces, du matériel, de la coupe, des broderies et de la technique, on a pu établir des genres divers et variés. Par exemple, pour la chemisette qui offre une grande diversité, on peut distinguer quatre types: 1) la chemise à empiècement; 2) la chemisette ancestrale; 3) la chemisette à „cheițe"; 4) la chemise à „fleurs" (broderies figurant des fleurs), types qui se confondent avec un classement selon l'âge. De même la manière de se coiffer, avec les ornements complexes que comporte la coiffure constitue une des caractéristiques les plus évidentes, aussi bien d'une région que des différents groupes d'âge: enfance, adolescence, maturité, état civil et parfois même état social.

IV. Le costume masculin.

Le costume masculin nous permet de dire qu'avant d'être un costume local, il est un costume roumain spécifique aux montagnards en général. Compris dans ce cercle unitaire, le costume masculin se

compose d'une large „chemise“ serrée à la taille, des „cioareci“ (chausses étroites en bure) et des „opinci“. Ces pièces répondent si parfaitement à l'utile, que l'artistique imprimé en marge ne tranche que par de petites différences locales. Le costume ancien typique se distingue par la chemise à „barbi“ (coupe et couture caractéristiques) et les broderies discrètes au col et au bouts des manches larges.

V. Conclusions.

L'industrie textile ménagère et le costume ne doivent pas être considérés comme des phénomènes isolés, sans aucune attache avec le reste de la vie du village. Tout comme un ethnographe se contenterait d'étudier descriptivement la technique de l'industrie ménagère, un économiste la rentabilité ou l'historien de l'art les aspects artistiques, pour nous — dans le cadre de la conception sociologique [1]) — aussi bien l'industrie ménagère que le costume s'intègrent organiquement dans tout le complexe de la vie du village.

Il nous faut insister tout particulièrement sur la relation continue que présente le costume en tant que manifestation artistique avec les ensembles sociaux dans lesquels il s'intègre. Pour le costume en général, et pour l'industrie textile ménagère spécialement, le phénomène artistique ne remplit pas une fonction exclusive. Il apparaît parfois par une surprenante manifestation dans le costume, mais demeure presque insignifiant pour certains produits de l'industrie textile ménagère. Lorsqu'on le remarque spécialement, le fait est dû plutôt aux facteurs sociaux (opinion publique, mode, désir de paraître, prestige social).

En général, on peut affirmer, à première vue même, que l'ornementation est surtout visible pour les pièces récentes. A les analyser aux cours des générations, les pièces du costume féminin aussi bien que masculin, sont d'autant plus simples qu'elles sont anciennes. Des nuances d'ornementation se font également jour pour le costume selon qu'une de ses pièces est destinée à être portée un jour de fête ou un jour ouvrable, la première présentant plus de broderies. Les plus anciennes ont des couleurs plus naturelles, plus éteintes, allant du blanc au noir et au rouge, les plus récentes, des couleurs plus vives, d'une part parce que c'est ainsi qu'on les trouve dans le commerce, et d'autre part, parce que le goût évolué du jour les impose ainsi. Nous avons remarqué dans le costume ancien la beauté et la distinction de la chemisette à empiècement, aujourd'hui en train de

1) Conception sociologique représentée par le Professeur Dimitrie Gusti, selon laquelle ont été faites toutes les recherches monographiques roumaines et selon les principes de laquelle nous avons également procédé dans cette recherche sur le vif, conception qui oblige tout investigateur, même lorsqu'il étudie un problème spécial de ne pas perdre de vue son enchaînement à tous les autres aspects de la vie sociale caractérisés précisément par la présentation d'un tout complexe, et sa dépendance de ceux-ci.

disparaître. Leur vogue a passé: „Nous n'en avons plus" ou „Nous avons fini de les porter", nous disaient les femmes. Ce qui ne veut pas dire que toutes les chemises à „ciupag" aient été portées et qu'on ne pouvait en confectionner d'autres. Au contraire, nous en avons trouvé d'innombrables dans les coffres, dans tous les villages de la dépression, mais personne ne les portait plus. La raison est toute naturelle: elles ne sont plus de mise. Oui, la *mode* joue un rôle important dans le costume populaire. Ses aspects ont aussi les caractéristiques et les particularités d'une époque, tout comme la mode paraît et disparaît partout. Mais, entre le caractère de la mode citadine et celui de la mode villageoise, il y a une différence capitale. Le premier est de nature dynamique et se manifeste par la *révolution* d'une nouveauté totale, le second est de nature statique et se manifeste par *l'évolution*. Nous avons vu les phases lentes d'évolution pour chaque pièce du costume, et une fois passée la mode, une pièce ne connaît plus jamais de vogue. Nous pouvons citer encore la chemise à „ciupag" que seule quelque vieille femme arbore parfois, et qui tient „de la légende". Appartenant au passé, non seulement leur apparition est tenue pour une bizarrerie, mais on les regarde avec beaucoup d'ironie. Il y a des femmes qui porteraient encore le costume ancien (la chemise à „ciupag", la „zadie", le „surț" de laine), mais on se moquerait d'elles au village. Elles ont de la laine, elles ont tout, mais ne peuvent s'en vêtir", ou „On ne peut plus porter ces vêtements maintenant, on prête à rire", nous disait une femme de Filia-de-Sus, où on avait abandonné depuis longtemps ce costume qu'on gardait dans les coffres. „Nous nous en sommes vêtues, car tel était notre costume", mais sans „ciupag" elles sont belles aussi (les chemises), telles les veut la mode. „Ainsi tombée en disgrâce, parce que démodée, la chemise à „ciupag" est décriée aujourd'hui pour des raisons de nature pratique, qui même ayant contribué à son abandon, n'etaient pas essentielles: a) elle n'était pas assez échancrée au col et tenait trop chaud; b) on perdait trop de temps à la broder; c) la „zadia" faisait prétentieux, la robe vaut mieux; d) la „zadia" était lourde parce que c'était toute laine et tombait tout droit (la robe se drape mieux); avec la laine dont on tissait alors une zadie on achète aujourd'hui deux robes. En réalité le motif déterminant en est la *mode*. Et alors ces chemises que la mode prohibait, étaient vendues ou détruites. Certaines étaient transformées, une fois le „ciupag" enlevé, d'autres servaient à faire des „obiele" (bandes en guise de chaussettes). Les „zadie" spécialement, en grand nombre, étaient vendues soit pour une icone, soit le plus souvent pour de la laine à Săgaja. De cette manière le costume ancien local trouvait un refuge dans les villages des montagnes, où il est encore en pleine vogue et où il défie à son tour une mode bizarre et impropre. Même les vieilles qui l'ont porté et l'ont abandonné les derniers temps, méprisent le nouveau costume des villes; „Ce fut là un bon costume, maintenant

vous gelez dans les vêtements qu'on s'achète. Maintenant nous endossons des robes". On remarque le manque de continuité partout dans les villages de l'Est, où le costume ancien a disparu: Ce fut un beau costume que celui d'autrefois et plus commode pour travailler". Par conséquent, ici la mode s'est caractérisée au cours des dernières décades par une révolution dans le costume, on a abandonné complètement le costume ancien pour adopter un costume citadin ou celui d'une autre région, qui a dégénéré par mélange.

Les activités politiques et administratives ont également un rôle dans la réglementation du costume et de l'industrie textile ménagère. En premier lieu les centres politiques superposés sur les centres économiques intensifient les relations entre la ville et le village.

Outre ces circonstances indirectes, qui déterminent l'évolution du costume, nous avons une série de manifestations politiques qui sont extrêmement importantes pour l'industrie textile ménagère et qui se caractérisent soit par l'absence d'une *action initiée en temps voulu* soit par une *intervention déplacée*. Pour la première catégorie mentionnons que l'industrie textile ménagère n'est pas encouragée et qu'elle est même combattue, pour la seconde qu'un type de costume non-local est introduit et souvent même encouragé par voie administrative.

Pour la première categorie, concernant l'importance de l'industrie ménagère et son rôle dans la vie sociale et économique du pays, aux côtés de la grande industrie, de sérieux problèmes se sont posés au cours des dernières décades. Il semble que l'industrie textile ménagère n'intéresse actuellement que dans le cadre de l'économie nationale, bien que, au-dessus d'une importance économique et artistique à fonctions sociales précises, elle soit la base de toute la vitalité de notre nation. Dans la présente étude nous avons remarqué le parallélisme entre la diminution de l'industrie textile ménagère et l'abandon du costume et en même temps que la perte de ce patrimoine national amène la diminution de la force même de résistance de la nation. Nous avons vu comment l'industrie textile ménagère a été remplacée tour à tour par des objets en provenance de la ville. Dans l'intervalle de quelques décades des régions entières ont abandonné le costume archaïque, et l'ont remplacé par des robes de percale et de soie. La pauvreté fleurit à merveille sous le masque brillant de la soie végétale. D'ailleurs ce début de pauvreté, marqué par l'affluence des objets de la ville est signalé même par le peuple. Avec quel sens de la réalité on fait des remarques comme celles-ci: „On a vu que les gens se font faire des chaussures qui brillent et on s'est dit que la pauvreté s'amène maintenant chez nous, car ces chaussures ne sont pas pour les travailleurs qui bêchent la terre et qui peinent", et encore: „Quand j'étais enfant il n'y avait que le pope (prêtre) à porter des bottines et un seul homme portant une chemise à plis". Et le prêtre a dit: „Voyez, braves gens, maintenant la pauvreté vient dans notre village". On sent par conséquent, le début d'une nouvelle

époque, celle d'une infiltration d'éléments étrangers non traditionnels, qui passeront par toutes les manifestations de vie sociale, et leurs traces s'imprimeront dans toutes les branches de la culture populaire, spécialement dans le langage et le costume.

Ces infiltrations entraînent des pertes importantes au point de vue économique et culturel. D'une part, ne travaillant plus dans le cadre de l'industrie ménagère, les villageois sont obligés d'acheter trop de choses à la ville, qui outre le fait qu'elles sont de mauvaise qualité, déséquilibrent le budget du ménage et en détruisent la situation autarchique qu'il avait par le passé. D'autre part, en même temps que l'introduction des objets achetés au marché de la ville, disparaît un des plus importants chapitres de l'art populaire, avec tout le pittoresque des broderies et des tissus, ainsi que du costume, qui a toujours attiré l'attention et l'admiration de l'étranger.

On peut tirer de notre étude quelques conclusions sur l'évolution du costume et des processus de développement.

1) *Tout costume populaire est un tout vivant qui ne se garde pas invariable.* Le processus d'évolution consiste en certaines étapes où on distingue *les mêmes éléments essentiels*, peut-être différemment imprimés, mais *toujours sur la même encoche ethnique.* Il n'y a aucune similitude et il serait erroné de comparer la mode du village — bine que l'on remarque aussi pour le costume populaire certains éléments qui sont à la mode — avec notre mode des villes importée d'au-delà de nos frontières. Le costume populaire porte donc la marque de la continuité et du spécifique ethnique.

On peut dégager quelques normes générales de ces processus d'évolution du costume:

a) *Une pièce ancienne qui correspond uniquement à l'utile et qui, par conséquent, est le plus souvent réduite à l'élémentaire, ne subit pas les influences étrangères.* Prenons par exemple la chaussure. Elle est étroitement unie à la manière de vivre des habitants, à la nature du sol où ils vivent et à leur occupation même. Le genre de chaussure n'est pas dû au simple hasard. Elle est la moins sujette aux influences étrangères et elle est la dernière à les subir. La chaussure correspond à l'utile et par cela elle est l'expression directe de la manière dont il se manifeste: 1) Comment est le sol sur lequel on circule, collines et vallées ou grande steppe? 2) Quelle est la manière de vivre des habitants, sont-il établis ou nomades et quelle est leur occupation?

Pensons par exemple à la „opinca". Ce fut depuis des siècles la chaussure dans une région de colline et de vallée, de forêt et de prés, où l'homme circule suivant la saison, dans un espace limité avec ses bestiaux, toujours attaché à une demeure stable, où se trouve le centre du ménage et d'autres centres disséminés en divers endroits de la montagne à pâturages et prés. Et les habitans de cette région ont toujours circulé dans cet espace limité.

D'où sont venues les influences étrangères? Très certainement du côté des bassins limitrophes habités par les Hongrois. Bien qu'établis dans ces parages depuis à peine un millier d'années ils ont étendu leur domination seulement sur les plaines, les collines de pente douce, le long des grandes artères de circulation commode, telles les routes de Cluj à Săvădisla-Iara ou le bassin du Trăscău. Originaires des steppes orientales, leur chaussure fut depuis toujours la botte. Elle répond cependant à d'autres conditions de vie, très certainement pas aux conditions de celui qui va déambulant lentement, jouant de la flûte derrière son troupeau, toujours par monts et par vaux, à travers des clairières ou fixé près de son ménage et des labours avoisinants, mais bien une chaussure de nomades qui arpentent la steppe à cheval, vivant de rapines et de chasse. Les conditions de vie sont donc essentielles. La botte tire son origine des plaines étendues de l'Asie. La „opinca" est la chausure de toujours des Géto-Thraces attachés à l'espace carpathique et balkanique, dont le nomadisme plutôt pédestre ne s'effectuait que dans le cadre des déplacements saisonniers, toujours les mêmes avec comme point de départ d'un centre qui était le siège de la famille et du ménage. Ces deux pièces d'origines différentes se rencontrent aussi dans notre région. On se les passe réciproquement. „Dans le temps, ils (les Hongrois) portaient aussi des „opinci" et des „cioareci" (chausses blanches). Les bottes étaient pour les jours de fête". Mais les Hongrois gardent la botte pour les jours de fête comme une survivance de leur forme archaïque. Pour leur nouvelle occupation d'agriculteurs stables, la botte n'est plus de mise et c'est pourquoi nous la voyons remplacée par les „opinci" et ensuite par les bottines qui sont aussi adoptées maintenant par la population roumaine. Mais les bottines ne cadrent pas avec les travaux agricoles, aussi les considère-t-on avec un sentiment de mépris: „Nous n'avons porté que des „opinci", on disait que seuls les serfs chaussent des bottines, je n'ai jamais porté autre chose que des „opinci".

b) *Une pièce d'habillement est influençable dans la même mesure où, en marge de son utilité, elle permet le développement de l'artistique.* Nous pouvons mentionner les phases d'évolution de la chemise féminine avec ses importantes différences de génération à génération. La chemise offrait les plus nombreuses occasions de distinction sociale, d'opposition individuelle, par ses broderies qui pouvaient varier à l'infini. Pour la confection de la „zadia" on remplace aussitôt la laine filée chez soi, par la laine achetée et mélangée de coton, pour le simple motif qu'elle permet une manifestation artistique plus riche, tout comme la nouvelle chemise en „jolj" (cotonnade fine) répond dans une plus grande mesure au sens esthétique, cela, même lorsqu'il y a à la base une cause économique (la présence dans le commerce d'un certain matériel).

c) *Une pièce ancienne moins fréquemment utilisée disparaît sous une forme occasionnelle.* De cette manière ont disparu dans notre ré-

gion: la „gluga" (capuchon), la „ţundra" (manteau) et la chemise à empiècement. Le capuchon est une pièce des plus utiles par mauvais temps à la montagne. Mais avec le temps il a même représenté une note occasionnelle: „Sans capuchon point de mariage". En ce cas aussi, bien entendu, il y a également une note pratique à l'origine, parce que les gens de la noce pouvaient à tout moment courir le risque d'être surpris par le mauvais temps lorsqu'ils se rendaient à l'église sur les longues routes des villages de montagne. Mais à la longue, il est devenu aussi un indice de distinction, de prestige social. Une vieille d'Ocoliş insiste que dans sa jeunesse, les longs capuchons n'étaient plus de mise qu'aux mariages. Sous cette forme occasionnelle a aussi disparu l'ancien manteau et la chemise à empiècement brodé disparaît sous nos yeux faisant partie du costume de fête des vieilles femmes.

d) *Lorsqu'une pièce de costume archaïque arrive à se mélanger aux formes étrangères elle est en passe d'irrémédiablement disparaître.* C'est de cette manière que disparaît la chemise à empiècement brodé et l'ancien „şurţ" en laine, et dans les villages de l'Est les corselets et la „ţundra".

e) *Une influence étrangère qui ne s'intègre pas sur la ligne de continuité des anciens éléments locaux, ne paraît que comme une mode de brève durée qui ne réussit pas à gagner tout le terrain et disparaît à bref délai.* Telle a paru dans quelques villages de l'Est la „bearta" (la coiffe) il y a 70—80 ans et elle a atteint son apogée pendant quelques dizaines d'années pour disparaître très rapidement.

f) *Quand on emprunte une pièce étrangère, elle est adaptée aux anciennes formes locales.* Par exemple la „bearta" n'est pas une pièce propre au peuple roumain. La population roumaine est consciente de cet emprunt et en même temps de certaines particularités propres à chaque peuple. Il nous faut cependant reconnaître que bien que ce soit une pièce récemment empruntée, elle nous paraît toute différente. On ne l'achète pas toute faite dans le commerce, elle est travaillée par les jeunes filles, ornée de perles achetées au marché et placée très adroitement comme une couronne, sans représenter la nuance de parure massive et lourde des „bearta" étrangères. Les modèles réalisés sont géométriques.

2) *Les influences se manifestent de deux manières:*

a) Par la population (mouvements de population) par exemple dans notre région par les colonisations d'Allemands magyarisés à Litenii-de-Sus et de Hongrois à Iara.

b) Par *la transmission des éléments,* qui ne sont pas dus aux mouvements de population, par exemple par le matériel acheté les jours de marché à Iara et Trăscău, ou même aux colporteurs qui vendaient la marchandise étrangère dans différents villages.

En ce cas les éléments circulent par simple transmission.

Ce n'est pas l'homme qui avance, mais l'élément seul, tout comme ce n'est pas l'eau qui avance, mais simplement le flot de la mer, l'un poussant l'autre, et non pas les molécules de l'air mais uniquement l'onde qui se propage. Ce n'est que de cette manière que l'on peut expliquer les grands cercles culturels qui embrassent des peuples d'origines tout à fait différentes. Par la simple présence d'une pièce de costume on ne peut tirer des conclusions relatives à l'origine de la population. Lorsque deux costumes populaires présentent des éléments communs il y a deux espèces d'explications: 1) les peuples sont d'origine commune ou 2) ils sont entrés en contact avec les mêmes peuples étrangers. Qui n'a pas remarqué la grande ressemblance entre les motifs scandinaves ou balkaniques avec les motifs roumains, ressemblance qui a donné lieu à tant de perplexité et de fausses conclusions. Peut-on affirmer que ces peuples aient une origine commune? Par contre, il y a une vérité historique certaine qu'ils ont vécu à proximité des Slaves pendant des siècles. Ceux-ci ont laissé une empreinte puissante sur tout le fond autochtone. On ne peut distinguer ce qui est superposé et ce qui a appartenu à la population d'origine qu'en établissant d'une manière précise les éléments communs à ces peuples. Tous ces éléments d'origine slave se sont néanmoins superposés sur un autre fond ethnique qui n'a pas renoncé à son spécifique. Les processus de développement du costume ne sont pas simple hasard. Ils ont leurs lois, où on peut toujours distinguer le fil de continuité traditionnelle, aussi bien que les différences par époques et unités sociales. La présente étude nous a permis d'établir, par exemple, des éléments communs avec la région de Sibiu, de Făgăraş et de Hunedoara. Tous ces éléments communs nous justifient de croire qu'ils ont existé à des époques fort reculées sur une aire bien plus vaste, dont il ne reste aujourd'hui que quelques îlots. Ils ne se sont conservés que dans les régions isolées repoussées vers la montagne, où ils se sont gardés grâce à un traditionalisme puissant et au processus lent d'évolution du costume. A proximité, des régions étendues se développent sur une rythme rapide sous des influences étrangères et citadines. C'est un processus d'évolution transformatrice qui renverse les anciennes assises, sans avoir préparé la nouvelle marche. De la sorte, on perdait non seulement un précieux patrimoine national, mais on rompait aussi le lien avec le passé, le passé local principalement, où chacun puisse retrouver les souvenirs des générations passées.

Nous assistons aujourd'hui à de grandes transformations sur toute l'étendue du pays. Quand nous voulons dégager notre spécifique ethnique et le lien continu avec notre glèbe, nous nous heurtons toujours à l'absence d'études analytiques sans lesquelles on ne peut faire la synthèse si nécessaire pour saisir et caractériser le spécifique national dans tous les domaines de la vie sociale. Les lacunes des recherches fragmentaires de jusqu'à présent, ne nous permettent pas de tirer

des conclusions générales relatives au costume populaire chez les Roumains. Et cependant combien éloquente et nécessaire tout à la fois serait l'extension des études de cette nature, en premier lieu en Transylvanie — qui nous offre la plus grande variété de types de costumes — et ensuite dans tout le pays. Une figuration cartographique de la circulation des pièces, nous indiquerait avec précision la direction des influences et leur origine. La présence des mêmes éléments en différents endroits, nous décrirait le cercle culturel d'une certaine époque, qui se déterminerait de lui-même. Et tout ce qui resterait, une fois soulevées les couches superposées, surgirait comme ces cités d'antique civilisation que les fouilles ramènent à la lumière.

C U P R I N S U L

DIN PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI DE ȘTIINȚE SOCIALE AL ROMÂNIEI

de sub conducerea Profesorului D. Gusti

I. PUBLICAȚII PERIODICE:

1. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, Anii I (Nr. 1 și 2—3 epuizate), II, III, IV, V, VI VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII (apărut în limba franceză), XIV, XV și XVI (apărut în limba franceză). (1919—1943).
2. *Sociologie românească*. Anii I, II, III, IV și V, (1936—1944).
3. *Affaires Danubiennes*, Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est. Institut de Sciences Sociales de Roumanie. Centre de Hautes Études Internationales. I-e, II-e, III-e, IV-e et V-e années, (1938—1942).
4. *Buletinele unor Secții ale Institutului.*
   a. *Buletinul Secției* de Studii Cooperative, Anii I, II și III (1927—1930).
   b. *Buletinul Secției Economice*. Nr. 1 și 2 (1932); Nr. 1—3 (1933—34).
   c. *Buletinul Secției Bibliologice*, Nr. 1 (1932).

II. VOLUME:

1. BIBLIOTECA DE SOCIOLOGIE, ETICA ȘI POLITICA.

A. Sociologia României:

1. *Nerej*, un village d'une région archaïque. Monographie sociologique dirigée par H. H. Stahl, avec une préface par D. Gusti.
   I-er vol. Les cadres cosmologique, biologique et psychique.
   II-e vol. Les manifestations spirituelles.
   III-e vol. Les manifestations économiques, juridiques et administratives. Unités, procès et tendances sociales, 1939, XXIII + 406 + 322 + 402 pages.
2. *Drăguș*, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Monografie sociologică (in curs de publicare).
3. *Clopotiva*, un sat din Hațeg. Monografie sociologică sub conducerea lui Ion Conea.
   Vol. I. Cadrele.
   Vol. II. Manifestările, 1940. XX + VIII + 574 p.
4. *60 Sate Românești*, cercetate de Echipele Regale Studențești. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D. C. Georgescu. Cu un studiu despre Starea de azi a satului românesc de Prof. D. Gusti.
   Vol. I. Populația, 1941, XVI + 146 p.
   Vol. II. Situația economică, 1941, 296 p.
   Vol. III. Starea sanitară și starea culturală (în curs de publicare).
   Vol. IV. Contribuții la tipologia satelor românești. I. Sate agricole și pastorale, 1943, 182 p.
   Vol. V. Contribuții la tipologia satelor românești. II. Sate cu ocupații anexe, 1942, 220 p.
5. *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, de Lucia Apolzan, 1944, 255 p.
6. *Cercetări asupra magiei* la Românii din Munții Apuseni, de Gh. Pavelescu (în curs de publicare).
7. *Ceata feciorilor din Drăguș*. Contribuții la definirea unităților sociale, de Gh. Focșa (în curs de publicare).
8. *Imigrări și colonizări în Dobrogea*, de Aurel Boia (în curs de publicare).
9. *Mălăiești*, un sat din Transnistria, de Gh. Serafim (în curs de publicare).

B. Studii și cercetări:

1. *Teoria monografiei sociologice*, de Traian Herseni. Cu un studiu introductiv: Sociologia monografică, știință a realității sociale, de Prof. D. Gusti, 1934, 166 p. (Epuizat).
2. *Tehnica monografiei sociologice*, de H. H. Stahl, 1934, 184 p.
3. *Sociologia militans*. Introducere la Sociologia politică, de Prof. D. Gusti, 1934, XII + 614 p. (Epuizat; în curs de publicare ediția II-a).

(urmare la p. 4 copertă).